

Izdaju:

© Viktimološko društvo Srbije i „Prometej”, Beograd

*Sva prava zadržana. Zabranjeno je svako umnožavanje
ili preštampavanje bez dozvole izdavača*

Adresa redakcije:

Viktimološko društvo Srbije, Dositejeva 1a,
11000 Beograd, tel/fax: + 38111 3034232, e-mail: vds@eunet.rs

Savet časopisa:

dr Nataša Mrvić-Petrović, dr Slobodan Savić,
dr Ivana Stevanović i dr Mirjana Dokmanović

Počasni članovi Saveta časopisa:

dr Dušan Cotić,
dr Gerd Ferdinand Kirchhof (Nemačka, Japan) i dr Marc Groenhuijsen (Holandija)

Glavna i odgovorna urednica:

dr Nevena Petrušić

Zamenica glavne i odgovorne urednice i urednica teme broja:

dr Sanja Ćopić

Sekretar redakcije:

Nikola Petrović

Tehnička urednica:

Jasmina Nikolić

Redakcija časopisa:

dr Nevena Petrušić, dr Vesna Nikolić-Ristanović, dr Slobodanka Konstantinović-Vilić,
dr Sanja Ćopić, dr Jelena Srna, dr Oliver Bačanović (Makedonija),
dr Jo-Anne Wemmers (Kanada), mr Ruth Jamieson (Velika Britanija) i Nikola Petrović

Idejno rešenje korica i kompjuterska obrada sloga:

Tatjana Stojković

UDK

343.98

ISSN

1450-6637

Tiraž:

500 primeraka

Štampa:

„Prometej”

Izdavanje ovog broja finansijski je pomoglo:

Ministarstvo nauke Republike Srbije

Radovi u časopisu su dvostruko anonimno recenzirani

The articles in the journal are peer reviewed

Tema broja
Žrtve i restorativna pravda

ČLANCI

**Restorativna pravda i aktivna žrtva:
istraživanje koncepta osnaživanja**

- Ivo Aertsen
Daniela Bolívar
Vicky de Mesmaecker
Nathalie Lauwers 5

**Izgradnja i toniranje: Analiza institucionalizacije
medijacije u krivičnom postupku u Mađarskoj**

- Borbála Fellegi 21

**Poravnanje između učinioца krivičnog dela
i oštećenog prema Krivičnom zakoniku Srbije**

- Emir Ćorović 37

**Opasne veze?: Feministički i restorativni pristup
seksualnom nasilju**

- Brunilda Pali
Karin Sten Madsen 49

OSTALE TEME

Rod i razvoj

- Ana Pajvančić-Cizelj 67

PRIKAZI SKUPOVA

**Konferencija „Prijaviti ili ne prijaviti – izbor
koji je na žrtvama“**

- Jasmina Nikolić 83

PRIKAZI KNJIGA

D. Roche

Odgovornost u restorativnoj pravdi

- Jelena Dimitrijević 91

Theme
Victims and restorative justice

SPECIAL ISSUE ARTICLES

Restorative justice and the active victim: exploring the concept of empowerment	
<i>Ivo Aertsen</i>	
<i>Daniela Bolívar</i>	
<i>Vicky de Mesmaecker</i>	
<i>Nathalie Lauwers</i>	5
Building and toning: An analysis of the institutionalisation of mediation in penal matters in Hungary	
<i>Borbála Fellegi</i>	21
Settlement between the offender and the victim according to the Criminal Code of Serbia	
<i>Emir Ćorović</i>	37

Dangerous Liaisons?: A Feminist and Restorative Approach to Sexual Assault	
<i>Brunilda Pali</i>	
<i>Karin Sten Madsen</i>	49

OTHER ISSUE ARTICLES

Gender and development	
<i>Ana Pajvančić-Cizelj</i>	67
Conference „To report or not report – the choice facing victims“	
<i>Jasmina Nikolić</i>	83

CONFERENCE REVIEWS

D. Roche Accountability in Restorative Justice	
<i>Jelena Dimitrijević</i>	91

BOOK REVIEWS

Žrtve i restorativna pravda

TEMIDA

Mart 2011, str. 5-19

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1101005A

Pregledni rad

Restorative justice and the active victim: exploring the concept of empowerment

Ivo AERTSEN

DANIELA BOLÍVAR

VICKY DE MESMAECKER

NATHALIE LAUWERS*

This paper departs from the observation that the victim image leading public discourse has transformed in recent years: increasingly victims reject the traditional victim label implying helplessness and dependency to adopt the image of the emancipated victim that wishes to participate in the criminal proceedings. Restorative justice at first sight provides an answer to these emancipated victims' wishes, offering them participation in criminal proceedings. Yet, using the concept of empowerment as an example and the community psychology perspective as a theoretical reference, our analysis suggests that restorative justice uses a restricted definition of empowerment: it reduces empowerment to developing self-confidence and new understandings of the offence, neglecting the behavioural component of empowerment. This characteristic of restorative justice seems to deny victims' capacities to promote social change and inhibit them from reaching true empowerment.

Keywords: restorative justice, victims, empowerment, community psychology.

* Prof. dr Ivo Aertsen is a professor at the Leuven Institute of Criminology. E-mail: Ivo.Aertsen@law.kuleuven.be

Daniela Bolívar is a PhD-researcher at the Leuven Institute of Criminology. E-mail: Daniela.Bolívar@law.kuleuven.be

Vicky De Mesmaecker is a PhD-researcher at the Leuven Institute of Criminology. E-mail: Vicky.DeMesmaecker@law.kuleuven.be

Nathalie Lauwers is a PhD-researcher at the Leuven Institute of Criminology. E-mail: Nathalie.lauwers@law.kuleuven.be

Introduction

Since victimisation became an aspect of everyday life (Garland, Sparks, 2000: 199-200; Garland, 2001: 106) the victim of crime has become a strong symbolic construct (Garland, 2001: 11; Kearon, Godfrey, 2007: 29). The victim today has a representative character (Garland, 2000: 351). In recent years, the victim image reigning in society and leading victim support and victim advocacy work has thoroughly transformed. The traditional Western conception of victimhood, assigning to victims negative traits relating to passivity such as pain, grief, trauma, suffering, loss, weakness, loneliness, helplessness, dependency and lack of competence and capacity (Rock, 2002: 14; Zehr, Mika, 1998: 48) has been replaced by the 'emancipated victim', ready and willing to master its own faith. Increasingly, victims reject the traditional conception of crime victims as passive entities and outsiders to the criminal proceedings. Becoming a victim involves a self-confident cognitive process, a choice by the person who was victimised to accept and adopt the status of victim and to give meaning to the experience (Dignan, 2005: 30; Strobl, 2004: 296). More and more victims today reject the traditional victim label; they demonstrate that victims possess considerable inner strength and are much more resilient than is generally thought. Whereas traditionally, victims were expected to remain silent, to accept and to not interfere in the criminal proceedings, the role of the victim vis-à-vis the criminal justice system has been fundamentally reordered. The traditional image of the crime victim as a passive person suffering in silence is highly contested by victims urging for a participatory role. Victims, so we witness, become active. They seek a new identity and a new social role (van Dijk, 2006: 3). 'Vulnerability' is replaced by 'resilience' and 'empowerment'. Empowerment is the key word; victims reject the traditional victim label because it implies that they passively wait and see how the criminal justice system handles 'their' crime. These victim voices increasingly are attended to by legislative provisions on national and international levels, which have vested rights in victims to participate in the criminal proceedings.

In this paper we probe into how restorative justice approaches relate to this evolution in the victim image. In order to do this, we present a conceptual exercise. Specifically, we analyse how the concept of empowerment is interpreted in the context of restorative justice. Doing so will allow us to clarify the victim image that restorative justice endorses in practice. At first sight,

restorative justice clearly promotes the emancipated victim image: it offers active victims a chance to actively participate in mediation and conferencing practices. Yet, we find it is time to explore more in depth this so-called 'active' role of victims in restorative justice, and thus advance the question: how, more precisely, is the active victim conceptualised in restorative justice? The reason we ask this question is that although research has repeatedly shown high degrees of willingness by victims to participate in mediation and conferencing, high rates of satisfaction with the process and the outcome, and distinct psychological, emotional and social benefits (Aertsen, Peters, 1998; Gustafson, 2005; Shapland et al., 2007; Strang, 2002; Umbreit, 1989; Umbreit, Coates, Vos, 2004; Wemmers, 2002), important concerns related to the victim's position have been expressed by both practitioners and researchers as well (e.g. Daly, 2004). Victim support workers and victim advocates have questioned the benefits for victims when participating in restorative justice processes and have expressed doubts about the psychological costs for them. In some cases, negative effects on victims have been observed. Examples include that victims may feel pressured to participate in mediation, may feel intimidated during the mediation and that the focus on the offender may cause secondary victimisation (Morris et al., 1993; Groenhuijsen et al., 2008). It is, in other words, premature to accept the popular assumption that restorative justice truly empowers victims as a given. The doubts that have been expressed suggest that this is, to the contrary, not at all self-evident. The question therefore rises whether restorative justice in practice indeed promotes true empowerment, and thus implicitly, what 'empowerment' means. This is the question we take up in this paper. This article is mainly a conceptual one, not intended to present empirical evidence on victims' experiences, but aiming at preparing the stage for further research. Being a conceptual effort, based on literature review, it runs the risk of generalisation and simplification. Yet we are well aware that there is no such uniform entity as 'the victim', nor is there just one 'restorative justice'.

The case of empowerment

The central position of empowerment in restorative justice theory

Empowerment has become a central concept within restorative language. It has been described as a value (Ashworth, 2002: 584; Braithwaite, 2003: 9; Van Ness, Strong, 2006: 49), a goal (Barton, 2000: 55; Bush, Folger, 1994: 84; McCold, 1996: 97), an expectable outcome (Dzur, Olson, 2004: 96; Umbreit, 1994: 93; Zehr, 2005: 194) and an intrinsic element of the restorative process (Barton, 2000: 65; Bush, Folger, 1994: 87; Larson, Zehr, 2007: 47). Empowerment has also been considered a "fundamental procedural safeguard" that restorative justice must prioritise in its practice (Braithwaite, 2003: 8). Others have suggested that restorative justice depends on empowerment to succeed, that is, that restorative justice has failed if the stakeholders to the offence do not experience empowerment after having participated in a restorative programme (Barton, 2000: 70; Strang, 2004: 97).

The reason for the central position of the concept of empowerment in restorative justice theory is perhaps the fact that 'empowerment' seems to grasp the heart of the restorative ideology. The concept offers an answer to two critical issues in restorative justice theory: a) the criticism towards a criminal justice system that disempowers individuals (Barton, 2000: 55), taking away the conflict from them (Christie, 1977), and b) the fact that feelings of powerlessness experienced as a consequence of the criminal act must be addressed in order to achieve reparation (Van Ness, Strong, 2006: 44; Zehr, 2005: 194).

Defining empowerment

In restorative justice literature, empowerment has been mentioned with regard to victims, offenders and communities, that is, with regard to all three stakeholders of an offence (McCold, 1996: 97). With regard to victims, Barton (2000: 65) has described empowerment as the action of meeting, discussing and resolving criminal justice matters in order to meet material and emotional needs. To him, empowerment is the power for people to choose between the different alternatives that are available to resolve one's own matter. The option to make such decisions should be present during the whole process. Van Ness and Strong (2006: 49) add that empowerment is the "genuine opportunity to participate in and effectively influence the response

of the offence". To Zehr (2005: 194), being empowered means for victims to be heard and to have the power to play a role in the whole process. It also means that victims have the opportunity to define their own needs and how and when those needs should be met. According to Strang (2004: 97), being informed about both the developments in one's own judicial case and the alternatives that may follow is also an opportunity for empowerment. Larson and Zehr (2007: 48) explain empowerment as the power to participate in the case but also as the capacity to identify needed resources, to make decisions on aspects relating to one's case and to follow through on those decisions. Toews and Zehr (2003: 263) describe victim empowerment as the possibility to be heard, to tell one's story and to articulate one's needs. Bush and Folger (1994: 84) define empowerment as an experience of awareness of the own self-worth and the ability to deal with difficulties.

As can be observed from these definitions, victim empowerment in the context of restorative justice has been conceived as an effect of, among other things, actively participating in a decision making process. In concrete, empowerment is experienced through the process of meeting, discussing and actively participating in the resolution of the criminal matter, either choosing among different alternatives or influencing the response to the offence.

Restorative justice scholars are neither the first nor the only scholars who have adopted the term 'empowerment' in their vocabulary. On the contrary, restorative justice seems to have borrowed the concept from other disciplines in the social sciences. In order to gain insight about the extent in which restorative justice promotes true empowerment, we will incorporate in the following paragraphs an approach to empowerment based on one of the fields in which empowerment has had a central theoretical position, *i.e.* community psychology, a particular discipline in psychology.¹

Empowerment in community psychology

Community psychology scholars have considered empowerment from two perspectives, *i.e.* as a value and as a theory. From a value perspective, community psychology postulates that social problems are the consequence of an "unequal distribution of, and access to, resources" (Zimmerman, 2000: 44).

¹ Community psychology works on the prevention of psychosocial problems and the promotion of the integral development of people. It appeared in the 1960's as a reaction to the clinical and psychiatric models in psychology (Kofkin, 2003).

It furthermore argues that individuals should have an opportunity to actively participate in attempts to relieve their fate. Community psychology suggests that individuals have a better chance at developing their capacity for problem-solving when they actively participate in problem-solving than when they are relegated to mere passive receivers of external help. Empowerment is thus not just a psychological term; in the context of community psychology it is also considered an organisational, political, sociological, economic and spiritual one (Rappaport, 1987: 130). Because of this ideological position, empowerment is necessarily related to the critical theory paradigm in which the main goal is the transformation of reality through social change (Guba, Lincoln, 1994: 112).

From a theoretical orientation, empowerment is the phenomenon by which people, organisations and communities gain dominion over issues of concern to them (Rappaport, 1987: 122). It is conceived as a mechanism that can occur not only at the individual level, but also at the community and organisational level. We will focus here on the individual level of empowerment or 'psychological empowerment'. Zimmerman (2000: 46) argues that psychological empowerment is not just an outcome but also a process in which individuals acquire the opportunity to control their own destiny. According to this author, psychological empowerment includes three components:

- a) An intrapersonal component, which refers to how individuals think of themselves. It implies beliefs about one's ability to influence different aspects of life, such as feelings of self-efficacy and competence;
- b) An interactional component, which refers to the extent to which people understand the (social, political) environment in which they live. To have a critical awareness of one's environment implies understanding which resources are needed to achieve a certain goal as well as to manage both the access to these resources and the skills to handle them;
- c) A behavioural component, which refers to actions taken to influence outcomes (Zimmerman, 1995). It involves actions that the individual may take in order to influence its political and social environment, such as participation in community organisations, neighbourhood associations, political groups and self-help groups. Such actions may also imply helping others to cope or organising people who share common concerns (Zimmerman et al., 1992: 708).

This definition of empowerment has important implications for our discussion. First, community psychology scholars suggest that psychological

empowerment cannot be reduced to or considered a synonym of self-confidence. Self-confidence can be a part of empowerment but empowerment is certainly a broader concept. Empowerment also includes an “active engagement in one’s community and an understanding of one’s sociopolitical environment” (Zimmerman, 1995: 582) as well as the beliefs associated to the own capacity “to influence social and political systems” (Zimmerman et al., 1992: 708). The term of psychological empowerment thus differs from other psychological constructs such as self-efficacy, self-esteem, competence and mental health in its social dimension: empowerment implies the commitment and capacity to promote social change (Zimmerman, 1995: 582). Hence the importance of the behavioural component described by Zimmerman: empowerment does not only relate to developing feelings of competence and understanding the context, but also to the ability *to act* and to have a real influence on one’s environment. The capacity to act is an essential element of the definition of empowerment.

Second, since empowerment is conceived as an ideological model of social responsibility, individuals are conceived as citizens with rights and not as individuals dependent of social services as assumed by the ‘prevention-needs model’² (Rappaport, 1981: 16). As Rappaport (1981: 16) writes, “[p]revention suggests professional experts; empowerment suggests collaborators”.

Empowerment, restorative justice and community psychology

Let us return now to restorative justice’s definitions of empowerment and, in particular, to the conceptualisation of the ‘active’ victim. Does restorative justice promote true empowerment?

According to the definition of empowerment developed by community psychology scholars, restorative justice seems to promote some aspects of empowerment while neglecting others. Let us explain this. There is some evidence that the interpersonal and intrapersonal dimensions of empowerment described by Zimmerman can certainly result from participation in restorative practices. Indeed, research has shown that victims experience positive emotions when participating in restorative

² According to Rappaport, the prevention-need model is opposite to the empowerment model, since the former assumes individuals as ‘children’, that is, people in need who lack personal competences and, therefore, require external intervention to prevent or treat psycho-social problems (Rappaport, 1981:16).

justice that could be related, somehow, to these first two dimensions. For example, receiving an explanation from the offender is fundamental for victim recovery (Beven et al., 2005: 204; Dignan, 1992: 461; Strang, 2002: 113; Umbreit 1989: 56; Umbreit et al., 2004: 288) since this information can restore victims' sense of control over their lives (Wemmers, Cyr, 2005: 540) and their faith in the world as a meaningful and safe place (Beven et al., 2005: 204). Participating in restorative programmes indeed often allows victims to ask the offender questions about the offence and receive such an explanation. Participation in mediation may help to face the trauma and its consequences (Gustafson, 2005: 220) and may in addition facilitate the construction of new conceptualisations of what has occurred *i.e.*, the experience is given more realistic proportions (Aertsen, Peters, 1998: 117-118). Victims also value their involvement in the process explicitly (Umbreit, 1994) which is translated into greater satisfaction levels reported by victims who participated in restorative justice than for victims whose cases were managed by the traditional criminal justice system (Beven et al., 2005: 205; Sherman, Strang, 2007: 62; Bardshaw, Umbreit, 1998: 17-18).

However, we have doubts about the extent to which the third dimension of empowerment – the possibility to influence the social and the political level – is developed or promoted by restorative practices. Empowerment in this dimension appears to be more restricted. Victims by participating in restorative justice may understand the 'why', feel involved in the process and change their perceptions with regard to themselves, the offence and the offender. But these effects of participation are limited to the individual level; they do not influence the social or political context of the problem. In other words, victim's participation may influence aspects related to the victim's case at the personal level, but does not necessarily influence aspects related to the institutional setting or broader social structures in which both the offence and the response are taking place. Linked to this, restorative justice seems to be focused pre-eminently on the private dimension of the crime, and not on the public one. This emphasis on the micro-level does not encourage victims to become actors of social transformation.

Empowerment can certainly be supported by providing types of social intervention including mediation and conferencing, but the experience of empowerment will remain limited if not all its dimensions (interpersonal, intrapersonal and behavioural) are taken into account. According to Zimmerman et al. (1992: 725), psychological empowerment can only be

promoted when environmental aspects that may both facilitate or impede the development of empowerment are taken into account and when individuals are actively involved in the design, implementation and evaluation of the intervention they take part of.

Conclusion: empowerment reduced?

The discussion developed above lead us to the conclusion that, related to the position of victims, restorative justice seems to be focused mainly on the personal level of the case and is therefore, to some extent, replicating the individualising approach which is so characteristic for the criminal justice process. Nevertheless, some authors argue for restorative justice to have a broader role in society than resolving personal conflicts. For example, Van Ness and Strong (2006: 179) as well as Gil (2008: 499) consider that a task of restorative justice is to get insight in aspects of inequalities and to promote social justice. Restorative justice should "monitor the structures whose interplay affects the criminal procedure" (Van Ness, Strong, 2006: 178) and has to transcend traditional practices becoming a promoter of social change (Gil, 2008: 508).

Thus according to some approaches present within the restorative justice movement, the victim (in dialogue with other stakeholders) could interact much more intensively with the macro-level in society. When the macro-level is mentioned here, we are not just referring to participation by the surroundings of the victim or the 'community of care', as occurs in family group conferencing. The latter seems to offer a too limited scope to the victim in terms of empowerment. It has been observed, first, that participation by the victim and his family members or other supporters in conferencing models sometimes remains weak (Shapland et al., 2006: 50). Moreover, when the community of care intervenes, its participation focuses on the support or follow-up of the individual offender or victim. When the macro-level is mentioned here we are referring to the possibility of conceiving the victim as a social actor, a citizen with political rights that may influence other levels of the conflict.

Amongst the authors who have argued that participation in restorative justice practices can go beyond the individual level, are Shearing and Froestad (Shearing, 2001; Shearing, Froestad, 2007). On the basis of their research a model has been developed called Peacemaking and Peacebuilding Forums. In the peacemaking stage of dealing with the conflict, community members

meet to find solutions to the concrete problem. In the peacebuilding stage, the community meets to discuss more general concerns as they emerged at the case level. The idea is to bring together local knowledge and capacity to "engage in both the rowing and the steering of governance" (Shearing, 2001: 20). Since the focus is on the solution of the problem, the members of the forum are invited to reflect on a particular case but also on comparisons across different cases. Interestingly, in order to allow a more open exploration of the problem and its solutions, the labels of 'victim' and 'offender' are no longer used (Shearing, 2001).

There are some other examples of restorative practices where the link is made between the individual and the societal level. Very informative are programmes where work with victims of mass atrocities and offenders – and their communities – has been done in a post-war era (Nikolić-Ristanović, 2008). In a different context, in Brazil a model of 'restorative circles' has been developed from a social-pedagogical point of view, where causes and consequences of the offence are addressed at the societal level as well (Bolívar et al., 2010). Furthermore, victims who have been participating in mediation may become advocates of restorative justice, board members of mediation services or supporters to other victims in their mediation processes (Pali, Pelikan, 2010: 161-164). Also, some countries have adopted models of administrating restorative programmes from an inter-agency approach, making use of local steering groups as mediating structures between different institutional contexts (Aertsen, 2006).

The analysis of the presence of the victim in restorative practices made in this article revealed a limited conception of the 'active victim'. Further empirical research is needed now in order to illuminate and explore this reduction in practice. In-depth qualitative research, on a case basis, can show us to which extent victims participate actively and autonomously, how their decision making processes are developing, which role participation has in coping processes and how this is influenced by their social environment and the institutional world. Research should focus on the role of mediators and facilitators as well, in order to understand their activating and emancipative role versus their more protective or steering approach to victims. The way restorative programmes are organised should be subject of study, to understand which room they leave for victims' and other citizens' initiative to start mediation processes themselves. Whereas empirical research can learn us a lot about how restorative practices are conceptualising and therefore

promoting empowerment at the personal and relational level, a bigger challenge now consists in investigating whether and how restorative practices can bridge to the societal-structural level. In this respect, setting up pilot projects with different types of peacemaking circles should be envisaged, also in a European context.

Bibliography

- Aertsen, I. (2006) The intermediate position of restorative justice: the case of Belgium. In: I. Aertsen, T. Daems, L. Robert (eds.) *Institutionalising restorative justice*. Cullompton: Willan, pp. 68-92.
- Aertsen, I., Peters, T. (1998) Mediation for reparation: the victim's perspective. *European Journal of crime, criminal law and criminal justice*, 6, pp. 106-124.
- Ashworth, (2002) Responsibilities, rights and restorative justice. *British journal of criminology*, 42, pp. 578-595.
- Bardshaw, W., Umbreit, M. (1998) Crime victims meet juvenile offenders; contributing factors to victim satisfaction with mediated dialogue. *Juvenile and Family Court Journal*, 49, pp. 17-25.
- Barton, C. (2000) Empowerment and retribution in criminal justice. In: H. Strang, J. Braithwaite (eds.) *Restorative justice: Philosophy to practice*. Aldershot: Ashgate/Dartmouth, pp. 55-76.
- Beven, J., Hall, G., Froyland, I., Steels, B., Goulding, D. (2005) Restoration or renovation? Evaluating restorative justice outcomes. *Psychiatry, Psychology and Law*, 12, pp.194-206.
- Bolívar, D., Brancher, L., Navarro, I., Vega, M. (2010) *Restorative Justice in Latin America: Reflections from three countries*. Paper presented at Expert Seminar 'Conferencing: A Way Forward for Restorative Justice in Europe'. Leuven: European Forum for Restorative Justice.
- Braithwaite, J. (2003) Principles of restorative justice. In: A. Von Hirsh, J. Roberts, A. Bottoms, K. Roach, M. Schiff (eds.) *Restorative Justice and criminal justice: competing or reconcilable paradigms?* Oxford and Portland: Hart publishing.
- Bush, R.A.B., Folger, J.P. (1994) *The Promise of Mediation: Responding to Conflict Through Empowerment and Recognition*. San Francisco: CA Jossey-Bass.
- Christie, N. (1977) Conflicts as property. *British Journal of Criminology*, 17, pp. 1-15.

- Daly, K. (2004) A tale of two studies: Restorative justice from a victim perspective. In: E. Elliott, R. Gordon (eds.) *New directions in restorative justice: Issues, practice, evaluation*. Cullompton: Willan, pp. 153-174.
- Dignan, J. (1992) Repairing the damage: can reparation be made to work in the service of diversion? *The British Journal of Criminology: an International Review of Crime and Society*, 32, pp. 453-473.
- Dignan, J. (2005) *Understanding victims and restorative justice*. Berkshire: Open University Press.
- Dzur, A.W., Olson, S.M. (2004) The value of community participation in restorative justice. *Journal of social philosophy*, 35, pp. 91-107.
- Gil, D (2008) Toward a 'radical' paradigm of restorative justice. In: D. Sullivan, L. Tifft (eds.) *Handbook of restorative justice*. New York: Routledge, pp. 499-511.
- Garland, D. (2000) The culture of high crime societies. *British Journal of Criminology*, 40, pp. 347-375.
- Garland, D. (2001) *The culture of control*. Oxford: Oxford University Press.
- Garland, D., Sparks, R. (2000) Criminology, social theory and the challenge of our times. *British Journal of Criminology*, 40, pp. 189-204.
- Groenhuijsen, M.S., Pemberton, A., Winkel, F.W. (2008) Evaluating victims experiences in restorative justice. *British Journal of Community Justice*, 6, pp. 99-119.
- Guba, E., Lincoln, Y. (1994) Competing paradigms in qualitative research. In: N.K. Denzin, Y.S. Lincoln (eds.) *Handbook of qualitative research*. Thousand Oaks: Sage, pp. 105-117.
- Gustafson, D. (2005) Exploring Treatment and Trauma Recovery Implications of Facilitating Victim Offender Encounters in Crimes of Severe Violence: Lessons from the Canadian Experience. In: E. Elliott, M.R. Gordon (eds.) *New Directions in Restorative Justice: Issues, Practice, Evaluation*. Cullompton: Willan Publishing, pp. 193-227.
- Kearon, T., Godfrey, B.S. (2007) Setting the scene: a question of history. In: S. Walklate (ed.) *Handbook of Victims and Victimization*. Cullompton: Willan Publishing, pp. 17-36.
- Kofkin, J. (2003) *Community psychology. Guiding principles and orienting concepts*. New Jersey: Prentice Hall.
- Larson, J., Zehr, H. (2007) The Ideas of Engagement and Empowerment. In: G. Johnstone, R. Van Ness (eds.) *Handbook of Restorative Justice*. Collumpton: Willian Publishing, pp. 41-58.

-
- McCald, P. (1996) Restorative justice and the role of community. In: B. Galaway, J. Hudson (eds.) *Restorative Justice: international perspectives*. New York: Criminal Justice Press & Amsterdam: Kugler Publications, pp. 85-101.
- Morris, A., Maxwell, G., Robertson J. (1993) Giving victims a voice: A New Zealand experiment. *Howard Journal of Criminal Justice*, 32, pp. 301-321.
- Nikolić-Ristanović, V. (2008) Potential for the use of informal mechanisms and responses to the Kosovo conflict – Serbian perspective. In: I. Aertsen, J. Arsovská, H.-C. Rohne, M. Valiñas, K. Vanspauwen (eds.) *Restoring Justice after Large-scale Violent Conflicts. Kosovo, DR Congo and the Israeli-Palestinian case*. Cullompton: Willan, pp. 157-182.
- Pali, B., Pelikan, C. (2010) *Building Social Support for Restorative Justice. Media, Civil Society and Citizens*. Leuven: European Forum for Restorative Justice.
- Rappaport, J. (1981) In praise of paradox: a social policy of empowerment over prevention. *American Journal of Community Psychology*, 9, pp. 1-25.
- Rappaport, J. (1987) Terms of empowerment/exemplars of prevention: Towards a theory for Community psychology. *American Journal of Community Psychology*, 15, pp. 121-148.
- Rock, P. (2002) On becoming a victim. In: C. Hoyle, R. Young (eds.) *New visions of crime victims*. Oxford: Hart Publishing, pp. 1-22.
- Shapland, J., Atkinson, A., Atkinson, H., Chapman, B., Colledge, E., Dignan, J., Howes, M., Johnstone, J., Robinson, G., Sorsby, A. (2006) *Restorative justice in practice: The second report from the evaluation of the three schemes*. Sheffield: Center For Criminological Research.
- Shapland, J., Atkinson, A., Atkinson, H., Chapman, B., Dignan, J., Howes, M., Johnstone, J., Robinson, G., Sorsby, A. (2007) *Restorative justice: The views of victims and offenders. The third report from the evaluation of the three schemes*. Shieffield: Center for Criminological Research.
- Shearing, C. (2001) Transforming security: a South African Experiment. In: H. Strang, J. Braithwaite (eds.). *Restorative Justice and Civil Society*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 14-34.
- Shearing, C., Froestad, J. (2007) *Beyond restorative justice - Zwelethemba, a future-focused model using local capacity conflict resolution*. In: R. Mackay, M. Bosnjak, J. Deklerck, C. Pelikan, B. van Stokkom, M. Wright (eds.) *Images of Restorative Justice Theory*. Frankfurt: Verlag fur Polizeiwissenschaft, pp. 16-34.
- Sherman, L., Strang, H. (2007) *Restorative Justice: the evidence*. UK: The Smith Institute. Available from: www.smith-institute.org.uk/publications.htm.

- Strang, H. (2002) *Repair or revenge. Victims and restorative justice*. Oxford: Clarendon Press.
- Strang, H. (2004) Is restorative justice imposing its agenda on victims? In: H. Zehr, B. Toews (eds.) *Critical issues in restorative justice*. Monsey, NY: Criminal Justice Press, pp. 95-105.
- Strobl, R. (2004) Constructing the victim: theoretical reflections and empirical examples. *International Review of Victimology*, 11, pp. 295-311.
- Toews, B., Zehr, H. (2003) Ways of knowing for a restorative worldview. In: E.G.M. Weitekamp, H.J. Kerner (eds.) *Restorative justice in context*. Cullompton: Willan, pp. 257-271.
- Umbreit, M. (1989) Crime victims seeking fairness, not revenge: toward restorative justice. *Federal Probation*, 53, pp. 52-57.
- Umbreit, M. (1994) *Victim Meets Offender. The Impact of Restorative Justice and Mediation*. New York: Willow Tree Press.
- Umbreit, M., Coates, R., Vos, B. (2004) Victim-offender mediation: three decades of practices and research. *Conflict Resolution Quarterly*, 22, pp. 279-303.
- Van Dijk, J. (2006) *The mark of Abel; reflections on the social labelling of victims of crime*. Lecture delivered on the occasion of the official acceptance of the Pieter van Vollenhoven Chair in Victimology, Human Security and Safety at Tilburg University (the Netherlands) on November 24, 2006.
- Van Ness, D.W., Strong, K.H. (2006) *Restoring justice: an introduction to restorative justice* (3rd edition). London: LexisNexis/Anderson Publishing.
- Wemmers, J.A. (2002) *Victims' Experiences with, expectations and perceptions of restorative justice: A critical review of the literature*. Ottawa: Department of Justice, Canada. Available from: <http://www.justice.gc.ca/en/ps/rs/rep/2001/rr01-9.pdf>
- Wemmers, J.A., Cyr, K. (2005) Can mediation be therapeutic for crime victims? An evaluation of victim's experiences in mediation with young offenders. *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*, 47, pp. 527-544.
- Zehr, H. (2005) *Changing lenses. A new focus for crime and justice. Third edition*. Scottsdale, USA: Herald Press.
- Zehr, H., Mika, H. (1998) Fundamental concepts of restorative justice. *Contemporary Justice Review*, 1, pp. 47-56.
- Zimmerman, M. (1995) Psychological Empowerment: Issues and Illustrations. *American Journal of Community Psychology*, 23, pp. 581-599.

Zimmerman, M. (2000) Empowerment Theory. Psychological, Organizational and Community Levels of Analysis. In: J. Rappaport, E. Seidman (eds.) *Handbook of Community Psychology*. New York: Kluwer Academic, pp. 43-63.

Zimmerman, M., Israel, B., Schulz, A., Checkoway, B. (1992) Further explorations in empowerment theory: an empirical analysis of psychological empowerment. *American Journal of Community Psychology*, 20, pp. 707-727.

Ivo AERTSEN

DANIELA BOLÍVAR

VICKY DE MESMAECKER

NATHALIE LAUWERS

Restorativna pravda i aktivna žrtva: istraživanje koncepta osnaživanja

Ovaj rad polazi od opservacije da se vodeći javni diskurs o slici žrtve transformisao u poslednjih nekoliko godina: žrtve u sve većoj meri odbijaju tradicionalnu etiketu žrtve koja implicira bespomoćnost i zavisnost, kako bi prisvojili sliku emancipovane žrtve koja želi da učestvuje u krivičnom postupku. Restorativna pravda na prvi pogled daje odgovor na želje ovih emancipovanih žrtava, nudeći im učešće u krivičnom postupku. Ipak, koristeći koncept osnaživanja kao primer i perspektivu psihologije u zajednici kao teorijsku osnovu, naša analiza je pokazala da restorativna pravda koristi ograničenu definiciju osnaživanja: ona redukuje osnaživanje na razvoj samopouzdanja i novi način shvatanja krivičnog dela, zanemarujući bihevioralnu komponentu osnaživanja. Izgleda da ova karakteristika restorativne pravde negira kapacitet žrtava da promovišu društvene promene i sprečava ih da postignu pravo osnaživanje.

Ključne reči: restorativna pravda, žrtve, osnaživanje, psihologija u zajednici.

TEMIDA

Mart 2011, str. 21-36

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1101021F

Izvorni naučni rad

Building and toning: an analysis of the institutionalisation of mediation in penal matters in Hungary

BORBÁLA FELLEGI*

Since 1 January 2007, victims of crimes and offenders have been offered the chance to have recourse to mediation in Hungary. This paper will first give a short overview of the current situation of mediation in penal matters in Hungary, then it will discuss some general phenomena and dilemmas concerning the general introduction of mediation. After that, I will present a SWOT analysis¹ of the current Hungarian mediation system in penal matters. The main goal of this article is to set up certain criteria for the further development of the restorative approach. The lessons we have learnt, the strengths and opportunities of the system and the identification of weaknesses might prove useful for other countries when they choose to introduce mediation, and in relation to the protection of victims in particular.

Keywords: mediation, Hungary, restorative justice, SWOT analysis

* Borbála Fellegi (PhD, MA, MPhil) is the executive director of Foresee Research Group (www.foresee.hu), E-mail: borbala.fellegi@foresee.hu.

¹ SWOT is the acronym for strengths, weaknesses, opportunities, threats.

Mediation in criminal cases in Hungary

Under the regulations applicable to mediation in penal matters effective from 1 January 2007, mediation is available for both adult and juvenile offenders if the crime is a crime against the person, a traffic offence or a crime against property not punishable by more than five years of imprisonment, and

- the parties voluntarily request mediation,
- the crime has a victim,
- the offender has pleaded guilty,
- if the offender is not a habitual offender committing a similar crime for the second time or committing a crime more than twice,
- there was not a criminal procedure pending against the offender at the time the crime was committed, and
- the crime has not resulted in death.

In addition to the conditions listed above both the prosecutor and the judge have discretion to decide which cases may be referred to mediation. In exercising their discretion they need to consider the following factors: whether

- the offender confessed during the course of investigation;
- the offender has agreed and is able to compensate the victim for damages resulting from the crime or to provide any other form of restitution;
- the offender and the victim agreed to participate in the mediation proceedings, and
- in view of the nature of the crime, the way it was committed and the offender's personal circumstances, court proceedings are not required, or there is substantial reason to believe that the court will take into account the offender's contrition as a mitigating circumstance (Criminal Procedure Act, art. 221/A (3)).

Mediation in penal matters is carried out by the Office of Justice, a government agency of the Ministry of Justice and Law Enforcement (now called Ministry of Justice and Public Administration). At this time, only specially trained probation officers from the Office of Justice and, since 1 January 2008, attorneys under contract with the appointed probation service entity for mediation activities are authorised to act as mediators.

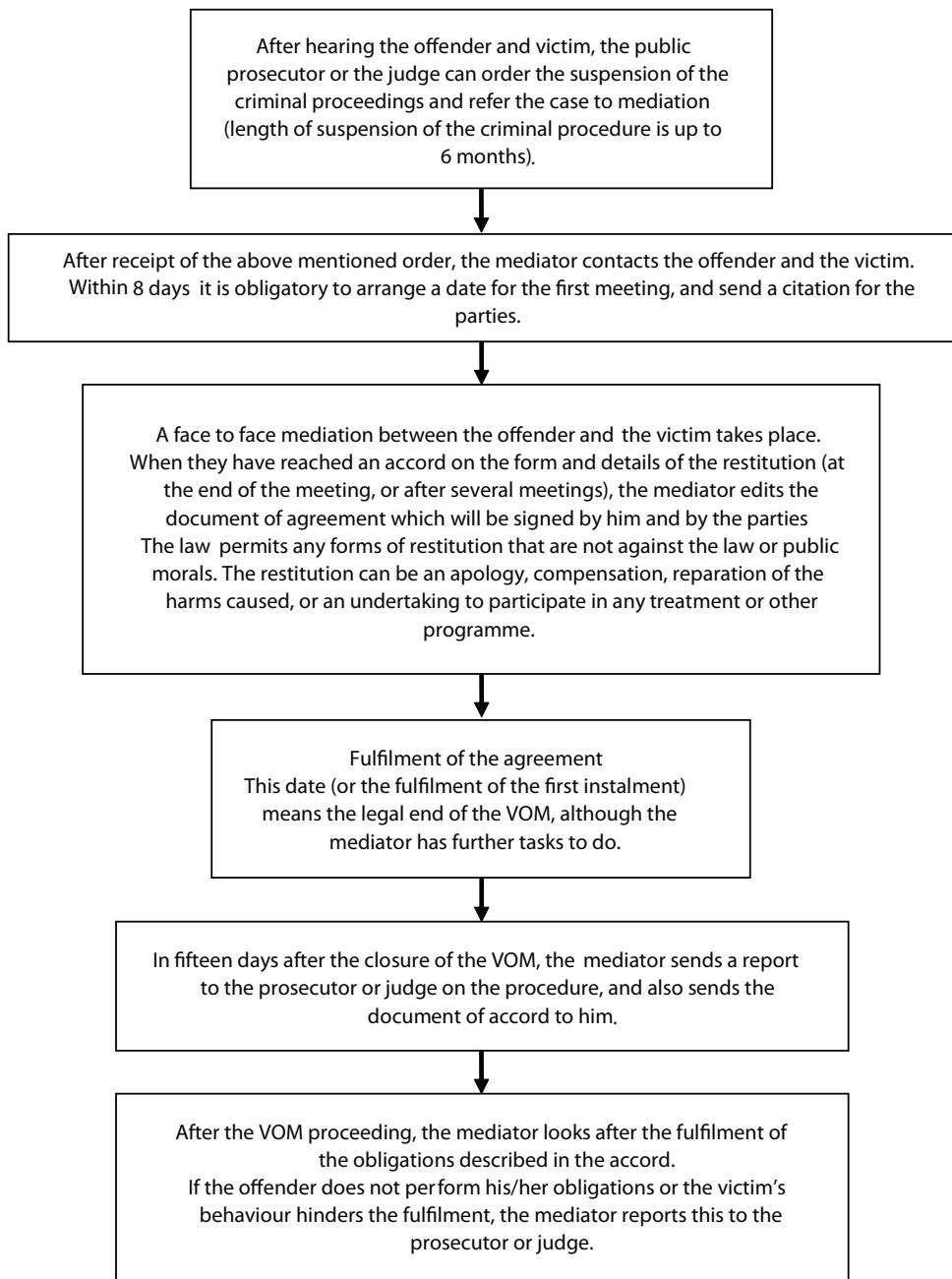
Legislation first made mediation available for minor crimes and crimes of medium severity (for its detailed procedure see Figure 1). It is only available in the phases of the procedure before the prosecutor or the court. The

mediation procedure may be initiated by the competent prosecutor at its own discretion *ex officio*, or if the parties (or their attorneys) request mediation. In contrast, during the court phase, the court is not allowed to order mediation *ex officio*, only at the request of the parties. Both the judge and the prosecutor are required by law to inform the parties about the availability of mediation. The victim and the offender are to be treated equally in the proceedings and they may withdraw their voluntary consent to participate at any time. These rules guarantee that mediation cannot proceed if either party objects.

If mediation is successful and the crime is not punishable by more than 3 years of imprisonment for adult offenders (5 years for juveniles), the criminal case is automatically closed and therefore the offender will not have a criminal record. When mediation is successful, prosecutors have no discretionary rights to decide whether, in their opinion, the result of the mediation is sufficiently "constructive" or not; if the mediation qualifies by law as being "constructive", the criminal case must be closed. In these cases, mediation is a diversionary measure, an alternative to the regular court procedure, and eliminates the need for a criminal sanction.

If the adult offender's crime is punishable by more than 3 years of imprisonment but the statutory sentence does not exceed 5 years, there is an indictment and the mediation's result essentially supplements the outcome of the regular court procedure. In this case the judges decide, at their own discretion, the extent to which they will take the mediation agreement the parties have reached into consideration as a mitigating factor.

Figure 1: The mediation procedure (Fellegi, Törzs, Velez, forthcoming)

In the three-year period since the introduction of mediation in penal matters, the Probation Service has had approximately 8500 cases referred to mediation. The latest trends suggest that more than 80% of mediation cases are referred to mediation by the prosecutors, while mediation is based on a court decision in less than 20% of the total number of mediation cases. The parties have been able to reach an agreement in 80% of mediation cases and 90% of the agreements have been kept. The majority (more than half) of the cases are crimes against property; the second most frequent type is the category of traffic offences and the least common are crimes against the person (Office of Justice, 2008, 2009, 2010).

Professional and policy dilemmas regarding the general introduction of mediation in Hungary

Over-formalisation and ‘lawyerisation’

The Hungarian system over-emphasises the expert nature of restorative justice, and this results in a diminishing role of the community through volunteers and NGO workers. The clearest sign of this is the over-formalisation of restorative approaches and practices. The so-called ‘lawyerisation’ expression refers to a unique solution in Europe, namely that besides probation officers, only lawyers, i.e. attorneys, are allowed to conduct mediation in penal matters. It is feared that, in this event, “mediator professionals” will “steal” the citizens’ power to settle their conflicts, and mediation will become similar to formal procedures in spite of the fact that our original goal was to cure the problems of formal procedures through mediation.

Institutionalised solutions v. NGOs; bottom-up v. top-down regulation; uneven v. organic regulation

When social policy is institutionalised, it is a common theoretical and practical problem to decide at what social level development should be started. Local, typically NGO-initiated micro-level solutions are significant because, if local and inter-agency networks are developed, it can be trusted that each affected specialised field will cooperate. The applied principles must be put into practice in a consistent and strictly controlled manner. This is the

only way to guarantee quality in service-delivery and that the initial approach is not modified during implementation. However, such local programmes are only designed to reach relatively small target groups; their results are less spectacular and they are more difficult to maintain at a national level.

In comparison, macro-level initiatives affect larger target groups, and they are capable of making fundamental and noticeable changes. These goals are often pronounced as the primary considerations of government agencies, as results at this level are easy to communicate to voters. However, if institutionalisation is carried out at a national level, in the course of developing a multi-level institutional regime, it very often happens that the starting points, the initial intentions and principles, become 'lost in transition'. By the time a national network and a stable institutional background is created, it might well happen that the basic principles defined at the start are compromised, redefined or misinterpreted. It does happen that the implemented local programmes therefore become distorted versions of the first principles and have little to do with the goals originally set.

The theory and foreign practice of restorative justice suggests that the logical way is that demand for restorative practices appears first in small communities; this allows the development of pilot programmes, the discovery of local requirements and the development of effective solutions (Fellegi, 2005: 97). In an ideal situation, the formal introduction of restorative justice is a bottom-up procedure and international guidance plays a supplementary role in the process.

In Hungary, the process seems to be reversed. NGOs appear to have started off too early, and their initiatives could not gain strength as government support was missing. The current system is not based on practical experience but rather on theoretical expectations. This is because the legal reforms in mediation were made due to the pressure exerted by the European Union² and the reforms were introduced relatively rapidly and somewhat hastily. In this process, the NGOs had little left to do but to carry out the "fine-tuning". The NGOs' role was limited to importing innovative practices to Hungary, but they were not able to grow into a nationwide network.

However, civil society has a crucial role in spreading and applying methods of alternative dispute resolution in areas other than the justice

² Council Framework Decision of 15. March 2001 on the standing of victims in criminal proceedings

system (schools, family affairs, employment relations, business life, etc.). This is essential to help the approach and practices of amicable dispute resolution to become an actual part of everyday life.

This means that, in the Hungarian legislation, there is unnecessary over-regulation, which is a sign that the legislator does not trust those applying the laws (Fellegi, 2009: 215-307), and, at the same time, regulatory loopholes in certain fields. This situation not only makes coordination between services impossible but in a number of cases even their introduction is proving to be too difficult.

The lack of coordination is apparent in the field of special policies. This is caused by simultaneous government strategies with similar aims and overlapping state-funded national professional networks, which fritter away the limited funding and human resources available.

SWOT analysis of the Hungarian system of restorative justice

Strengths

The main strength of the Hungarian institutionalisation process is that by now the state, international and NGO initiatives have more or less caught up with each other. The Framework Decision of 2001 has been complied with and therefore the majority of the international community's mediation-related expectations have been met.

Another strength is that the probation service, which carries out the mediation service, now has nationwide coverage; its institutional background is reliable and it is an integral part of state administration and the criminal justice system. The skills and knowledge of the professionals in the field is also a strength. There are a few methodology standards (such as compulsory attendance of further training and mandatory involvement in the mentoring system and case discussions for staff, continuous documentation and evaluation of practice, the provision of information to peer professions and other mediators of results and difficulties, requesting feedback from external actors, etc.). Such standards are common expectations of any social services and professions.

Additional strengths of the current system:

- it allows mediation to be used for both adult and juvenile offenders;
- in addition to its use as a diversionary measure and for petty crimes, it is also available in the court phase and for crimes of medium severity;
- a strong emphasis is put on the basic principles specified by the Council of Europe³ (confidentiality, voluntary basis and the impartiality of the mediator in particular);
- it is a requirement that the parties must attend the mediation meeting directly and in person; and
- persons carrying out mediation activities must meet strict training/qualification requirements.

It is both a pre-requisite for and evidence of success of successful introduction that the number of mediation cases is *high*. The high number of mediation cases will stimulate the process of institutionalisation by generating trust in mediation by the actors of the justice system, the specialised policymakers and the people in general alike.

Weaknesses

The weaknesses of the current Hungarian system are the results of a process in which the initial principles and intentions become lost or change in the course of institutionalisation. The legislator introduced the regulation of mediation procedures with relatively short deadlines, without preparation, practical experience and pilot programmes, and *in a hurried manner*. The legislator did not even have sufficient information on the basic principles of the restorative approach, and could not provide adequate information for justice system professionals or prepare them for the changes. All this produced an unnecessarily over-regulated statutory background; it seems that the legislator did not trust the competence of judges, prosecutors or future mediators. Moreover, in spite of this, there are significant differences between the levels of application in different locations. (Partners Hungary Alapítvány, 2008: 64-68.)

³ Council of Europe, Recommendation R(99)19 concerning mediation in penal matters (including its Explanatory Memorandum).

This means that the current regulation of the mediation procedure made mediation *overly formalised*. As a result, *victim protection* and *active participation* considerations as key elements of the restorative approach, while not lost completely, have become *secondary factors*. Following some general remarks, let us list some of the most important weaknesses identified concerning the implementation of VOM.

a) Limiting the number of participants

According to Section 7 (3) of the Mediation Act in penal matters, a maximum of two persons each for the offender and the victim may be present at the mediation meeting. It is difficult to understand why it is necessary to regulate this in a primary source of law. The fundamental principles of restorative approach would suggest that the mediator's decision should be based on the parties' request concerning whose presence and support they want at the meeting (see eg. O'Connell et al., 1999). This limitation also means that the state wants to limit the extent of external resources in the procedure. This statutory provision excludes the possibility of using the conference model in mediation in penal matters, which model would require the participation of a larger group of people (O'Connell et al., 1999).

b) Lack of trust in those applying the law: excluding the possibility of mediation in certain cases

There are additional details of the legislation that suggest mistrust on behalf of the legislator: for instance, the general exclusion of *violent crimes punishable by more than 5 years of imprisonment* or of *crimes without a victim*.

Victim protection considerations are taken into account here. However, there is a question: why should we rid someone of the chance of meeting the offender in person, asking him/her questions and possibly receiving restitution just because the crime the victim has experienced is more serious? Restorative programmes have significantly higher benefits for victims and offenders of serious and violent crimes than for victims and offenders of less serious ones (see e.g. Miers et al., 2001; Sherman, Strang, 2007).

Another restriction of the law is that mediation is only allowed *when the offender confesses/pleads guilty as early as in the investigation phase* of the procedure. It can reasonably happen that the suspect does not plead guilty

for each charge brought against him or her, but otherwise would be willing to accept responsibility for some of the charges. It is important to observe that the police are not allowed to pressure the suspect into a guilty plea. The “plead guilty and they’ll go easy on you” kind of argument is a threat to the offender’s basic rights (such as the right to a fair trial).

In the majority of cases, the actor authorised to order mediation *is entitled to exclude the possibility of mediation without comprehensive knowledge of the parties and the circumstances of the case.* A common element of the above is that the legislator does not trust the parties applying the law and have an even lower opinion of the mediators’ professional skills, that is, whether the mediators can decide on a case-by-case basis whether mediation services can be offered if the parties voluntarily request it.⁴ The legislator has therefore taken the option of mediation away from a number of victims and offenders (based on the facts of the case only) for whom the procedure would be quite beneficial.

- c) The authorities applying the law have excessive discretionary powers at the beginning of the procedure and have no discretionary powers at the end

Due to the above, a procedural law weakness of the current rules is that the referring authority has too much discretionary power before the referral is made. Consequently, the legislator places an exceedingly large burden of decision-making on the prosecutors/courts when they are obliged to decide whether they refer the cases to mediation. From a methodological standpoint, it would be a more substantiated solution if it was not primarily the prosecutor’s or the judge’s decision as to whether mediation is applicable. Prosecutors and judges only know the facts of the case and barely know the parties in person. It would be wiser to allow the mediator to *make a decision on the applicability of mediation* and the parties should be informed by the mediator of the possibility of mediation *as early in the procedure as possible.*

In relation to the role of the authorities applying the law, there is a certain doubt whether it is reasonable *to close the case automatically*, simply because the mediation has been successful. The prosecutor’s or the judge’s

⁴ Please note that mediation is not simply an alternative to punishment; it can also be used as a supplementary procedure. Consequently, if a crime is so severe that the state is not willing to give up its right to impose a penalty (for instance, in crimes of robbery), mediation can still be used effectively. In this instance, the judge can take into consideration (at his or her own discretion) the outcome of the mediation procedure when passing sentence.

discretionary powers are needed not before but rather after mediation. The offenders should be involved in the mediation procedure not only because they can avoid punishment (that might also have a re-victimising impact on the victim). However, according to the current regulations, in a significant proportion of the cases it is guaranteed to the offender that the case will be closed. It carries, or rather would carry, an important message if the authority applying the law would itself evaluate whether mediation has been successful. By accepting the mediation or commenting on it, it would be able to communicate to the parties and society that the authority appreciates that the parties have reached a mutually acceptable agreement.

d) The exaggerated role of financial reparation

Another weakness of the current system is that both the legislator and the authorities *underestimate the importance of non-material (symbolic) reparation*. By law, mediation qualifies as successful if the offender pays damages to the victim or otherwise eliminates/provides remedy for the harmful consequences of the crime (Section 36 (1) of the Criminal Code). In practice, the second option is appreciated and stressed in a much smaller number of cases by the authorities in spite of the fact that it is obvious in a number of mediation cases that symbolic gestures have the same importance as financial reparations, or may even be more important than the latter. Moreover, victims seem to demand symbolic reparation more than was originally expected and they have a creative approach to such symbolic undertakings. The Prosecutors' Memorandum (an internal document detailing guidelines) states at points that the prosecutor is not allowed to refer cases to mediation when *there is no financial loss*, or when *the offender has already paid damages*, or when it seems that *the offender is not in a position to pay damages due to financial constraints*. This is the reason that mediation is rarely ordered in cases involving juveniles, who generally have no income of their own (less than 12% of the total number of mediation cases fall into this category) (Office of Justice, 2008, 2009). Additionally, when the offender has compensated the victim before the prosecutor's decision, the offender is treated more harshly than if not paying until the decision because the offender paying early loses the possibility of mediation, and it is not unlikely that the prosecutor will be required to file an indictment.

e) The priority of official procedures over victim protection:
issues of concurrent crimes

Mediation may not be applied to offenders who only plead guilty to some of the crimes they are charged with; it may not be applied either when there is a procedure against the offender for a crime that is not eligible for mediation, and it may not be applied when the offender does not agree to participate in the mediation procedure regarding his or her additional charges. Mediation is also excluded when there are multiple victims but one or more of them refuses to take part in the mediation procedure. The grounds for exclusion listed above have been introduced partly because such cases require complex administrative efforts to handle the procedures and the crimes separately and the prosecutors have no resources to handle such cases. In this regard, the current regulations are discriminatory against certain victims regarding their eligibility for mediation.

No mediation is allowed in the event of *private prosecution* either. The question is similar: if there are private prosecution cases (typically petty cases that are results of serious emotional conflicts and constitute a heavy workload for courts) where the parties would voluntarily request mediation, why are they denied the opportunity to attempt to settle the case in this way?

f) The low prestige of the mediator profession

In addition to retrained probation officers, only attorneys may be registered as criminal mediators. This is discrimination against those professions that are properly qualified mediators, it also makes it difficult to implement the principle of representativeness recommended by the Council of Europe and also it sends the wrong message that one must have a bar exam, otherwise he/she cannot act as a mediator. A degree in law seems to be an irrelevant prerequisite, while probably even lawyers need more than the average level of training, supervision and self-awareness.

Opportunities

However, the current institutional, regulatory and practical experience may allow:

- evaluative research (supported by social science methods) and qualitative and quantitative impact studies to be carried out on the applicability and special characteristics of the restorative approach in Hungary;
- the justice, social, education and other ministries intending to apply alternative dispute resolution comprehensively to continue such activities and adopt strategies for the purpose of making further improvements;
- us to witness the spread of the new approach within the affected professions and the population;
- professionals and specialised policymakers to realise that, due to the increasing levels and worsening forms of juvenile delinquency and behavioural problems, there is no other solution to these problems but the introduction of alternative dispute resolution in as many areas of society as possible;
- the interdisciplinary approach to become a more serious expectation in the development of criminal and social policy institutions when future development is planned;
- the international network of connections broaden and strengthen, the possibilities of exchange of practical information improve and the chances of obtaining available European Union funding increase.

Threats

The main threats to the system include (but are not limited to the following):

- It is feared that, if the characteristics of the system listed as weaknesses and criticised above *do not change* (either because the specialised policymakers do not agree with the criticism or, even if they agree, they lack the political will and the institutional flexibility required for implementing the reforms) it may result in difficulties if future regulatory and institutional changes are introduced *without preparation, pilot and experimental projects and the related exchange of information, inter-professional consultation and comprehensive groundwork*, in the same way as these were missed in the past.
- It is feared that *there will be inappropriate and insufficient feedback/external evaluation to analyse the effects and results of practical implementation*,

in spite of the fact that these are necessary for the well-designed further development of the system.

- If the legislator and authorities/persons applying the law involved in the processes do not expand their knowledge of the basic principles and broader connections of the restorative approach, it may happen that *a practice that has begun to be implemented will be slowly eaten up by the justice system* and local professionals will tend to become *defensive* because they will believe that the reform is just another unnecessary and time-consuming thing that takes a lot of learning but is hardly effective and has only been introduced because their work so far has not produced results. The lack of positive feedback and support, the growing professional uncertainty, lack of competence and the feeling that they have been left alone will increase the level of resistance to (and suspicion of) colleagues initiating the development of good practices in the given organisation.
- The *internal problems* of organisations with an interest in the application of restorative practices must be taken into account. The reparative approach's success largely depends on the ability of the affected professionals to discover the conflicts, to communicate candidly, to consult with partners, to be open to the other's views and to develop and implement innovative practices.
- Uncertainties about funding, financial insecurity and cutting resources are all dangerous as the lack of confidence in making a living carries a risk both at a personal and at an organisational level.
- The impact of the media, which is interested in revealing sensational news and creating conflicts. The media can easily trigger *a popular demand for unnecessarily harsh retribution and exclusion*.

Closing words

It is apparent on the basis of the analysis above that the "muscle gain" in mediation has started in Hungary as a stable institutional and regulatory background is available and the number of mediation cases is now measured in thousands. It is definitely a breakthrough, as Hungary is still a relatively new democracy where both the NGO sector and conflict resolution techniques based on democratic values are novelties and the progress of mediation has a positive effect on both.

However, the time has come for "muscle toning" due to the weaknesses of the system and the fact that basic principles now seem to be lost from sight. "Muscle toning" can be achieved through keeping existing strengths and opportunities, identifying weaknesses and threats and developing the necessary reforms. These need to be analysed regularly to set the direction of the reforms and this can mean sufficient support for other countries that, similarly to Hungary, are working on the institutionalisation of restorative justice.

Finally, this is all about one thing: that the practice of restorative justice should reflect the underlying principles, namely, that citizens and the victims of crimes in particular, must be given the opportunity to voice their needs as well as to handle their conflicts peacefully and in a constructive manner, even if they are subjects of the worst type of conflicts such as the most serious crimes.

References

- Fellegi, B., Törzs, E., Velez, E. (forthcoming) Restorative justice and victim-offender mediation in Hungary. In: I. Aertsen, D. Miers (eds.) *A comparative study of restorative justice legislation in Europe*. Frankfurt am Main: Verlag für Polizeiwissenschaft.
- Fellegi, B. (2005) *Meeting the Challenges of Implementing Restorative Justice in Central and Eastern Europe*. Final Publication of the AGIS project of the European Forum for Restorative Justice, Leuven.
- Fellegi, B. (2009) *Towards reconciliation – The implementation of restorative justice in Hungary*. Budapest: Napvilág Publishing House.
- O'Connell, T., Wachtel, B., Wachtel, T. (1999) *Conferencing Handbook: The New Real Justice Training Manual*. Pipersville (PA): The Piper's Press.
- Office of Justice (2008) *A report on the tasks of the Probation Service in mediation in penal matters, 2007*. Budapest: Office of Justice.
- Office of Justice (2009) *A report on the tasks of the Probation Service in mediation in penal matters, 2008*. Budapest: Office of Justice.
- Office of Justice (2010) *A report on the tasks of the Probation Service in mediation in penal matters, 2009*. Budapest: Office of Justice.
- Miers, D., Maguire, M., Goldie, S., Sharpe, K., Hale, C., Netten, A., Uglow, S., Doolin, K., Hallam, A., Enterkin, J., Newburn, T. (2001) *An Explanatory Evaluation of Restorative Justice Schemes*. Home Office, Crime Reduction Research Series Paper 9.

Partners Hungary Alapítvány (2008) *A büntető ügyekben alkalmazható közvetítői tevékenység bevezetésének tapasztalatai Magyarországon [Report on the Introduction of Mediation in Penal Matters in Hungary]* http://bunmegelozes.bm.hu/data/dok/b_ugyek_mediacio.pdf Accessed on 13 May 2001.

Sherman, L., Strang, H. (2007) *Restorative Justice: The Evidence*. London: Smith Institute.

BORBÁLA FELLEGI

Izgradnja i toniranje: analiza institucionalizacije medijacije u krivičnom postupku u Mađarskoj

U Mađarskoj je od 1. januara 2007. godine, žrtvama i učiniocima krivičnih dela ponuđena prilika da učestvuju u medijaciji. U ovom radu će najpre biti dat kratak pregled trenutne situacije vezane za medijaciju u krivičnim stvarima u Mađarskoj, a zatim će biti razmotrene neke opšte pojave i dileme koje se tiču uvođenja medijacije uopšte. Posle toga će biti prikazana tzv. SWOT analiza trenutnog sistema medijacije u krivičnim starima u Mađarskoj. Osnovni cilj ovog rada je da se uspostave određeni kriterijumi za dalji razvoj restorativnog pristupa. Lekcije koje smo naučili, snage i mogućnosti sistema, kao i identifikacija nedostataka mogu se pokazati korisnim za druge zemlje koje odluče da uvedu medijaciju, a posebno u odnosu na zaštitu prava žrtava.

Ključne reči: medijacija, Mađarska, restorativna pravda, SWOT analiza.

Žrtve i restorativna pravda

TEMIDA

Mart 2011, str. 37-48

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1101037C

Pregledni rad

Poravnanje između učinioca krivičnog dela i oštećenog prema Krivičnom zakoniku Srbije

EMIR ĆOROVIĆ*

Krivični zakonik Republike Srbije iz 2005. godine (stupio na snagu 01.01.2006. godine) predviđao je jedan poseban osnov za oslobođenje od kazne koji ranije nije bio poznat u našem krivičnom pravu. Reč je o poravnanju učinioca i oštećenog, institutu koji u sebi odražava ideje restorativne pravde. Iako poravnanje učinioca i oštećenog pruža velike mogućnosti, u našoj krivičnopravnoj literaturi nije mu posvećeno dovoljno pažnje. Obično nailazimo na njegovu površnu obradu koja se pravda oskudnom regulativom. Time se otvaraju brojna pitanja i dileme u vezi sa implementacijom ovog instituta, tako da ćemo u radu pokušati da damo odgovore na ta pitanja, odnosno da pružimo neka rešenja za te dileme, oslanjajući se na pozitivno pravo Republike Srbije.

Ključne reči: poravnanje, učinilac, oštećeni, restorativna pravda.

Uvodna razmatranja

Razvoj krivičnog prava poslednjih godina pa i decenija, i to kako materijalnog tako i procesnog, protekao je dobrom delom u svetlu proklamovanja i implementacije odgovarajućih ideja restorativne pravde. Ni srpsko krivično zakonodavstvo nije ostalo imuno na ovaj trend, što je omogućilo poboljšanje krivičnopravnog položaja žrtve, koja se dugo vremena nalazila na marginama krivičnog prava (Stojanović, 2009: 23-24). U tom kontekstu treba posmatrati i poravnanje između učinioca i oštećenog, institut koji domaća krivična legislativa poznaje tek od Krivičnog zakonika iz 2005. godine (stupio na snagu

* Dr Emir Ćorović je docent na Departmanu za pravne nauke Državnog univerziteta u Novom Pazaru. E mail: emmir@verat.net ili ecorovic@np.ac.rs

01.01.2006. godine). Reč je o „jednom vrlo dobro poznatom i široko korišćenom savremenom restorativnom programu“ (Gavrielides, 2007: 31).

Poravnjanje kao jedan od načina rešavanja spornih odnosa jeste institut koji je karakterističan za sferu građanskog prava. Tradicionalno posmatrano, krivičnom pravu kao *par excellence* grani javnog prava ovakav način rešavanja sporova nije svojstven. Jer, zalaženjem u kriminalnu sferu grubo se vredaju opšti interesi, tako da tu nema mesta nekakvoj „trgovini“ između aktera kriminalnog događaja – između učinioca i žrtve (oštećenog).

Pomenuti, nazovimo ga konzervativni pristup danas više nije održiv. Bar ne u potpunosti. U modernom krivičnom pravu, pre svega procesnom, možemo naći brojne primere „sporazumevanja“ između učinioca (okriviljenog), s jedne strane, i oštećenog ili, pak, države oličene u delovanju javnog tužioca, s druge strane. U tom kontekstu, a osvrćući se na pitanje sporazuma u krivičnom postupku, Damaška, između ostalog, konstatuje da razlike između građanskog i krivičnog pravosuđa „gube na oštrini“ (Damaška, 2004: 3). Čini nam se da i institut kojem nameravamo da poklonimo pažnju u ovom radu govori u pravcu iznete teze, bez obzira na to što je isti u našem pravu regulisan odredbama materijalnog krivičnog zakonodavstva.

U Republici Srbiji ideje restorativne pravde možemo naći i u krivičnoprocesnom zakonodavstvu kroz institut uslovnog odlaganja krivičnog gonjenja (Škuljić, 2009: 55-56), kao i maloletničkom krivičnom pravu kroz tzv. vaspitne naloge (Konstantinović-Vilić, Kostić, 2006: 304). No, ciljevi ovih instituta su drugačiji od cilja koji je predviđen poravnanjem učinioca i oštećenog iz Krivičnog zakonika. Njima se nastoji „skrenuti“ sa krivičnog postupka, što znači da se radi o diverzionim mehanizmima, dok se dejstvo poravnjanja učinioca i oštećenog iz materijalnog krivičnog prava očituje u mogućnosti oslobođenja od kazne.

Domaća stručna javnost, kada je reč o restorativnim modelima iz našeg prava, znatno više se fokusirala na problematiku uslovnog oportuniteta krivičnog gonjenja i vaspitnih naloga, nego na poravnanje učinioca i oštećenog kao fakultativnog osnova oslobođenja od kazne. Zbog toga postojeće materijalnopravno rešenje poravnjanja učinioca i oštećenog nije dovoljno teorijski pojašnjeno, a utisak je da mu i praksa nije naklonjena. Time se za ovaj institut vezuju brojna pitanja na koja ćemo u ovom radu pokušati da odgovorimo.

Poravnanje učinioca i oštećenog u Krivičnom zakoniku Srbije: pitanja i dileme

Poravnanje između učinioca i oštećenog regulisano je u čl. 59 Krivičnog zakonika Srbije (u daljem tekstu: KZ). Prema navedenoj odredbi sud može osloboditi od kazne učinioca krivičnog dela, za koje je propisana kazna zatvora do tri godine ili novčana kazna, ako je na osnovu postignutog sporazuma sa oštećenim ispunio sve obaveze iz tog sporazuma.

Iz citirane odredbe možemo zaključiti sledeće: 1) sporazum (poravnanje) između učinioca i oštećenog može se primeniti samo za lakša krivična dela - za krivična dela za koje je propisana zatvorska kazna do tri godine ili novčana kazna; 2) učinilac mora da ispuni sve obaveze na koje se sporazumom obavezao; 3) ispunjenje preuzetih obaveza može imati za posledicu oslobođenje od kazne.

Ovo je jedina odredba iz našeg pozitivnog krivičnog prava koja govori o predmetnom institutu. „Oskudna“ krivičnopravna legislativa jeste razlog koji u domaćoj teoriji otvara brojna pitanja i dileme. Pitanje je, međutim, da li nam je za primenu poravnjanja iz čl. 59 KZ potrebna neka preciznija krivičnopravna regulativa, odnosno da li u našem zakonodavstvu možemo naći neke smernice značajne za njegovo razumevanje?

Poravnanje u smislu odredbe čl. 59 KZ treba shvatiti kako se ono inače shvata u pravu – kao oblik sporazumnog (ugovornog) rešavanja sporova. Prema tome, posredi je jedan ugovor između učinioca krivičnog dela i oštećenog, kojim oni nastoje da reše neke sporne momente nastale izvršenjem krivičnog dela. Iz navedenog proizlazi pitanje da li se na poravnanje učinioca i oštećenog mogu primeniti odredbe Zakona o obligacionim odnosima (u daljem tekstu: ZOO) iz glave XL, od čl. 1089 do 1098, koje se odnose na poravnanje, tj. ugovor o poravnanju. Ima mišljenja koja daju odrečan odgovor na postavljeno pitanje, uz obrazloženje da se poravnanje između učinioca i oštećenog „ne sastoji u uzajamnom popuštanju...već se zaključuje sporazum kojim se učinilac krivičnog dela obavezuje (jednostrano obavezujući sporazum) oštećenom da će ispuniti obavezu kojim će, na bilo koji dopušten način, kompenzirati njegov materijalni ili nematerijalni gubitak“ (Perović, 2009: 221).

Svakako da se institut pravnanja iz čl. 59 KZ razlikuje od ugovora o poravnanju iz ZOO. Međutim, ako se ima u vidu da je krivičnopravna regulativa veoma oskudna, moglo bi se postaviti pitanje da li nam odredbe ZOO mogu biti od koristi da pravilno razumemo poravnanje između učinioca i oštećenog? U tom pravcu smatramo da je potrebna jedna komparativna analiza

odredbe čl. 59 KZ i odredaba iz XL glave ZOO posvećenih ugovoru o poravnanju. Takođe, prilikom poređenja krivične i nekrivične legislative treba imati u vidu i odredbe Zakona o posredovanju - medijaciji iz 2005. godine u čijoj kompetenciji je regulisanje proceduralnih pitanja u vezi sa posredovanjem kao načinom mirnog rešavanja sporova.

Osvrćući se na prethodno izneto mišljenje smatramo da ne stoji, bar ne u potpunosti, konstatacija da kod poravnanja iz čl. 59 KZ nema uzajamnog popuštanja. Uzajamnog popuštanja neće biti samo onda kada učinilac bezuslovno prihvati zahteve oštećenog. Čini nam se da će u praksi biti češće suprotne situacije, da učinilac i oštećeni, naročito kada je reč o spornim imovinskim odnosima proisteklim iz učinjenog krivičnog dela, međusobno popuštaju s ciljem bržeg zadovoljavanja svojih interesa. Uzmimo za primer osnovni oblik krivičnog dela ugrožavanja javnog saobraćaja iz čl. 289 st. 1 KZ u odnosu na koje je, s obzirom na propisanu kaznu, moguće primeniti čl. 59 KZ. Zamislimo da je kojim slučajem oštećeni lice koje obavlja taksi delatnost i da mu je u saobraćajnoj nezgodi oštećeno vozilo. Oštećeni bi imao pravo da traži naknadu obične štete nastale oštećenjem vozila, ali i naknadu izgubljene dobiti zato što mu vozilo do opravke nije bilo upotrebljivo. Moguće je da se stranke poravnaju tako da učinilac plati običnu štetu, a da oštećeni „popusti“, u potpunosti ili delimično, u odnosu na naknadu izgubljene dobiti. Za očekivati je i da se učinilac i oštećeni „cenkaju“ i oko visine obične štete, te da na kraju, uzajamnim popuštanjem dođu do iznosa koji je prihvatljiv za obe ugovorne strane. Ne treba poistovećivati činjenicu uzajamnog popuštanja sa time da je poravnanje iz čl. 59 KZ jednostrano obavezni sporazum (ugovor), kako je to učinjeno u napred citiranom mišljenju. U tom kontekstu može se zaključiti da će poravnanje iz čl. 59 KZ, čije zaključenje je praćeno međusobnim popuštanjem učinioca i oštećenog, odgovarati ugovoru o poravnanju iz ZOO, s obzirom da je uzajamno popuštanje konstitutivno obeležje ovog ugovora (čl. 1089 st. 1 i čl. 1090 st. 3). Suprotno tome, ako je poravnanje između učinioca i oštećenog zaključeno tako što je učinilac bezuslovno prihvatio zahteve oštećenog, onda ovaj sporazum neće biti kompatibilan sa ugovorom o poravnanju iz ZOO, jer mu nedostaje bitno obeležje – uzajamno popuštanje stranaka.

Da je poravnanje između učinioca i oštećenog jednostrano obavezni ugovor (sporazum) proizlazi iz same odredbe čl. 59 KZ. Naime, u predmetnoj odredbi se insistira na tome da je učinilac „ispunio sve obaveze“ iz sporazuma sa oštećenim. Ne spominju se obaveze oštećenog. Za ugovor o poravnanju iz ZOO važe opšte odredbe o dvostrano obaveznim ugovorima, izuzev „ako za

njega nije što drugo predviđeno” (čl. 1093 st. 1). Shodno tome, prema načelu dispozicije ugovorne strane mogu ovaj ugovor urediti kao jednostrano obavezni ugovor, što ga može činiti bliskim poravnanju iz čl. 59 KZ.

Što se tiče forme, za ugovor o poravnanju iz ZOO važi da je isti neformalan (načelo konsensualizma). O formi poravnanja iz čl. 59 KZ ništa se ne govori u našoj pozitivnoj krivičnoj legislativi. Svojevremeno je Zakonik o krivičnom postupku iz 2006. godine, koji nikada, sem nekoliko odredbi, nije bio u primeni, propisivao u glavi XXX postupak posredovanja radi zaključenja poravnanja između okrivljenog i oštećenog, predviđajući pisano formu za zaključeni sporazum (čl. 477). Međutim, odredbe iz glave XXX Zakonika o krivičnom postupku iz 2006. godine nisu se odnosile samo na poravnanje iz čl. 59 KZ, već i na jedan poseban diverzionali postupak koji je omogućavao javnom tužiocu da odbaci krivičnu prijavu ukoliko je poravnanje uspelo (čl. 477 st. 6). To što je Zakonik o krivičnom postupku iz 2006. godine u istoj glavi regulisao dva bliska, ali ipak različita instituta – poravnanje kao osnov za oslobođenje od kazne i poravnanje kao diverzionali model, izazvalo je dilemu da li je pisani sporazum potreban u oba slučaja. Ima mišljenja da se poravnanje za slučaj oslobođenja od kazne može i neformalno postići, a u tom pravcu ide i odluka bivšeg Vrhovnog suda Srbije Kž. I 262/08 po kojoj je „dovoljno da je nesumnjivo utvrđeno da je postignut sporazum između učinioca i oštećenog i da je učinilac svoje obaveze iz tog sporazuma ispunio“ (Stojanović, 2009: 24-25, fn. 29). Ovo mišljenje nam se čini prihvatljivim. Naime, ako oštećeni u toku krivičnog postupka izjavи da ga je učinilac obeštетio i da se prema njemu nakon izvršenog krivičnog dela korektno poneo, time je on potvrdio postojanje neformalno zaključenog poravnanja koje je u međuvremenu i izvršeno. Zašto bi se onda mogućnost primene oslobođenja od kazne iz čl. 59 KZ uslovljala pisanim poravnanjem i time, kao u slučajevima iz našeg primera, anulirala iskazana volja oštećenog koji se zadovoljio namirenjem iz neformalno postignutog sporazuma? U smislu rečenog smatramo nadasve održivom tezu da za poravnanje iz čl. 59 KZ nije potrebna nikakva posebna forma.

Iz navedenog se može izvući zaključak da zaključenje poravnanja iz čl. 59 KZ ne mora biti praćeno nikakvom posebnom procedurom. Štaviše, i pre nego što je u naše zakonodavstvo uvedeno poravnanje između učinioca i oštećenog, „izglađivanje“ odnosa između aktivnog i pasivnog subjekta krivičnog dela vršilo se neformalnim putem, uglavnom na osnovu inicijative okrivljenog odnosno njegove porodice. I danas u manjim i konzervativnim sredinama postoje „viđeni ljudi“ koji pružaju pomoć suprotstavljenim stranama radi izmi-

renja. Ukoliko bi izmirenje urodilo plodom, tako što bi okrivljeni nadoknadio štetu oštećenoj strani, pokazao kajanje i korektan odnos nakon učinjenog dela, ili ispunio neku drugu obavezu, onda se ta okolnost mogla ceniti kao olakšavajuća, odnosno naročito olakšavajuća okolnost prilikom odmeravanja kazne, sa mogućnošću ublažavanja kazne u zakonom propisanim granicama. Znači, i ranije je „poravnjanje“ sklopljeno bez neke posebne procedure imalo, odnosno moglo imati, izvesnu krivičnopravnu težinu. Sa stanovišta našeg novog KZ poravnjanje zaključeno između učinioca i oštećenog, bez obzira što mu nije prethodio neki poseban postupak i bez obzira na formu u kojoj se sreće, pod uslovom da ga je učinilac ispunio, može predstavljati fakultativni osnov za oslobođenje od kazne (samo za krivična dela sa propisanom novčanom kaznom ili zatvorom do tri godine), ali se može ceniti i kao olakšavajuća, odnosno naročito olakšavajuća okolnost prilikom odmeravanja kazne onda kada sud smatra da nema mesta oslobođenju od kazne, ili kada je u pitanju krivično delo za koje se ne može koristiti beneficija iz čl. 59 KZ (krivično delo za koje je propisana kazna zatvora preko tri godine).

Ipak, mislimo da bi i odredbe iz glave III Zakona o posredovanju - medijaciji, od čl. 8 do čl. 11, mogle imati izvesni značaj u vezi sa zaključenjem poravnjanja između učinioca i oštećenog u smislu odredbe čl. 59 KZ. Naime, zamslige su situacije da se učinilac usled nedovoljno iskustva, ili straha od reakcije oštećene strane, ili nekih drugih razloga ustručava da učini „prvi korak“ u pravcu sporazumnog rešavanja nastalog spornog odnosa. Zato zainteresovanim licima (u ovom slučaju učiniocima) stoji na raspolaganju da se obrate posrednicima do kojih mogu doći na osnovu spiskova posrednika koje vode predsednici sudova odnosno starešine drugih organa (čl. 19 i 21 Zakona o posredovanju-medijaciji). Ukoliko se postupak posredovanja okonča zaključenjem sporazuma i ukoliko učinilac ispunji sve obaveze preuzete tim sporazumom, ispunjeni su uslovi za primenu oslobođenja od kazne na osnovu čl. 59 KZ, naravno ukoliko sud oceni da je prema učiniocu opravdano primeniti taj institut. Ovakvo postupanje je posve legalno jer je u čl. 1 Zakona o posredovanju – medijaciji propisano da se tim zakonom, između ostalog, određuju pravila postupka posredovanja – medijacije u spornim odnosima u krivičnim stvarima u kojima strane mogu slobodno da raspolažu, a za koja nije propisana isključiva nadležnost suda. Time je „u našem pravnom sistemu stvoren pravni osnov za posredovanje i mirenja učinioca i žrtve u krivičnim stvarima“ (Konstantinović-Vilić, Kostić, 2006: 249).

Istini za volju, pomenute odredbe Zakona o posredovanju - medijaciji imaju više smisla kada su u pitanju postupci koji se vode po privatnoj tužbi, jer su to „pravi“ slučajevi u kojima postoji mogućnost slobodnog raspolađanja stranaka. Međutim, argumentacija koju smo naveli, pre svega ona koja se odnosi na to da za zaključenje poravnanja nije potreban nikakav poseban postupak, ukazuje da se poravnanje između učinioca i oštećenog u smislu odredbe čl. 59 KZ može postići i procedurom koja je propisana Zakonom o posredovanju – medijaciji. Jer, ako je valjano poravnanje postignuto bez nekog posebnog postupka, tim pre je valjano ono do kojeg se došlo procedurom koja je zakonom predviđena za mirno rešavanja sporova. Štaviše, moglo bi se reći da je sa stanovišta principa pravne sigurnosti poželjnije da se do poravnanja između učinioca i oštećenog dođe na osnovu postupka predviđenog Zakonom o posredovanju – medijaciji.

Poravnanje učinioca i oštećenog iz čl. 59 KZ ima svoj puni smisao samo ukoliko je u pitanju krivično delo koje se goni *ex officio*. Kada je u pitanju krivično delo kod kojeg se progon vrši *ex privato*, za očekivati je da će se, ukoliko dođe do poravnanja između učinioca i oštećenog, krivični postupak okončati odustankom oštećenog, koji obnaša dužnost privatnog tužioca, od privatne tužbe. Tim povodom podsećamo da je u čl. 447 važećeg Zakonika o krivičnom postupku propisana mogućnost da sudija zakaže tzv. ročište radi mirenja, za krivična dela koja se gone po privatnoj tužbi, u skraćenom postupku. Ovo ročište treba da dovede do izmirenja osumnjičenog i privatnog tužioca i do povlačenja privatne tužbe. Kao što vidimo i ovom mogućnošću se aludira na neku vrstu „poravnanja“ između učinioca i oštećenog, ali sa nešto drugačijim dejstvom od onog koje je predviđeno u čl. 59 KZ. No i pored rečenog, zamislivi su, barem hipotetički, slučajevi da se učinilac i oštećeni, koji ujedno vrši i procesnu funkciju privatnog tužioca, poravnaju bez da ugovore povlačenje tužbe. Takvo poravnanje moglo bi se, uz ispunjenost ostalih uslova, ceniti prema čl. 59 KZ.

Sledeća dilema koja se javlja u vezi sa poravnanjem iz čl. 59 KZ jeste: o čemu se sve učinilac i oštećeni mogu sporazumeti, odnosno, bolje rečeno, koje se to obaveze učiniocu mogu nametnuti poravnanjem? Zanimljivo je ukazati da se ugovor o poravnanju iz ZOO smatra punovažnim ukoliko se poravnanje odnosi na imovinske posledice krivičnog dela (čl. 1092 st. 2). Poravnanje učinioca i oštećenog može se odnositi ne samo na imovinske, već i na neimovinske posledice krivičnog dela, s tim da je vrlo verovatno da će se u praksi najčešće odnositi na naknadu imovinske štete. Kako se to primećuje u literaturi, ovim je proširena „mogućnost naknade štete za žrtvu u toku samog kri-

vičnog postupka, obzirom na to da je najčešći predmet sporazuma učinioca i žrtve kompenzacija štete i da se žrtva, radi ostvarivanja kompenzacionog zahteva, najčešće upućuje na parnični postupak, koji je dugotrajan i u velikoj meri neizvestan u pogledu krajnjeg rezultata” (Soković, 2007: 123). Od neimovinskih obaveza učinilac poravnanjem može preuzeti na sebe da se izvini oštećenom, da izvrši ispravku iznete informacije kojom je naškodio oštećenom itd.

Izneta argumentacija nam govori da za primenu poravnanja iz čl. 59 KZ nije potrebna ni posebna procedura niti posebna forma. Imajući u vidu njegov neformalni karakter, dovoljna je i ova jedna zakonska odredba. Uz to, od pomoći mogu biti i odredbe ZOO i Zakona o posredovanju – medijaciji, o čemu smo, čini nam se, dali valjane razloge.

Na kraju, osvrnućemo se na jedan prigovor koji se u literaturi upućuje poravnjanju učinioca i oštećenog, a kojim se aludira na to da se učinilac obavezuje na nešto, s tim da njegova krivica nije utvrđena (Simović-Hiber, 2009: 252). Na doktrinarnom nivou ovaj prigovor je principijelan. Naime, preuzimanje i ispunjenje određenih obaveza prema oštećenom pre okončanja krivičnog postupka može biti posmatrano kao svojevrstan čin priznanja učinioca. Ipak, izneti prigovor praktično nema neki veći značaj bar iz dva razloga.

Prvo, u postupku sklapanja poravnanja učestvuju akteri krivičnog dela. Njima su najbolje poznate okolnosti pod kojima je delo izvršeno. Već smo rekli da je za očekivati da će se u praksi sporazum učinioca i oštećenog uglavnom zaključivati uz uzajamno popuštanje. U najvećem broju slučajeva i učinilac i oštećeni su svesni svoje uloge u ostvarenju krivičnog dela, ali i pozicija u kojima se nalaze nakon njegovog izvršenja, naročito ukoliko do poravnanja dolaze uz pomoć trećih lica. U skladu sa tom svojom, manje-više pouzdanom predstavom, oni će stipulisati prilikom zaključenja poravnanja i time na najbolji mogući način zastupati svoje interese. Ne treba živeti sa iluzijom da su učininci, odnosno ljudi generalno, „toliko naivni“ da će uvek, bezrezervno i nepromišljeno preuzimati odgovarajuće obaveze, a da pri tome nisu svesni svoga položaja za vreme i nakon izvršenja krivičnog dela. Ovim ne negiramo suprotne situacije – da neko pogrešno proceni svoju poziciju i prihvati sve što se traži od njega. Ipak, po nekoj životnoj logici, takvi slučajevi biće veoma retki.

Drugo, činjenica da je zaključeno poravnanje između učinioca i oštećenog ne znači da će učinilac u krivičnom postupku biti oglašen krivim. Ukoliko bi kojim slučajem sud oslobođio učinioca optužbe isti bi mogao prema oštećenom u parničnom postupku da ostvari svoja prava, kao na primer da traži povraćaj datog, naknadu materijalne štete, pravičnu naknadu za pretrpljene

duševne bolove usled povrede časti i ugleda (čl. 200 ZOO), objavljivanje presude (čl. 199 ZOO), itd.

Nezavisno od ova dva razloga, mislimo da nema potrebe da se iskazuje neka preterana „bolećivost“ za to što se učinilac obavezuje na nešto bez da je utvrđena njegova krivica. Ipak je oštećeni taj čije je „kakvo lično ili imovinsko pravo krivičnim delom povređeno ili ugroženo“ (čl. 221 st. 1 tač. 6 Zakonika o krivičnom postupku) i kojem krivično pravosuđe već duže vremena ne posvećuje dovoljno pažnje.

Takođe, treba imati u vidu da kod restorativne pravde, koncepta koji je duboko utkan u odredbu čl. 59 KZ, centralno mesto ne zauzima iskaz o tome šta je dokazano, već se naglasak stavlja na „podatke kakvim ih vide strane“ u pokušaju da se u prvi plan iznesu značenja koja predmetni postupci imaju za učesnike u procesu. Jer, često nisu sami postupci ono što je predmet spora, već značenje tih postupaka, šta se njima htelo, kako je do njihovog ispoljavanja došlo“ (Christie, 2006: 8). Citirano mišljenje može poslužiti i kao dodatni, teorijski argument za dezavuisanje iznetog prigovora, s tim da je reč o argumentu koji značajno odstupa od klasične krivičnopravne logike, koja postulat dokazivanja krivice (odnosno „obaranja“ prepostavke nevinosti) smatra neprikosnovenim.

Zaključna razmatranja

Problematika reforme sistema krivičnog pravosuđa i, s tim u vezi, kritika onih činilaca koje ovaj sistem tradicionalno opravdavaju, imala je za posledicu to da se u nekim teorijskim promišljanjima pruža „*prima facie* podrška onim alternativama krivičnog pravosuđa kao što je restorativna pravda“ (Bennet, 2008: 20). Ovo ne treba da čudi, jer koncept restorativne pravde pruža velike mogućnosti. Sumarno posmatrano, restorativna pravda počiva na sledećem: a) posvećenosti krivičnog pravosuđa potrebama žrtve; b) posvećenosti krivičnog pravosuđa potrebama učinioca za ponovno prihvatanje (*reacceptance*) i ponovno uključivanje (*reintegration*) u zajednicu; c) obavezi učinioca da izvrši nadoknadu žrtvi; d) ostvarivanju prethodno navedenih ciljeva na najbolji način, ostavljanjem po strani pravosudnih pitanja „dokle god je moguće da građani to sami srede“ (Bennet, 2008: 21). U ovim postulatima mogu se iznaći odgovori za određene probleme na koje tradicionalni, odnosno represivni krivičnopravni pristup nema adekvatne odgovore. Zbog toga treba podržati sve

one koncepte u kojima su izražene ideje restorativne pravde. Oni predstavljaju još jednu mogućnost više za pravosudni sistem.

U tom kontekstu treba videti, razumeti i primenjivati poravnjanje učinioca i oštećenog iz čl. 59 KZ. Njime se, zajedno sa drugim krivičnopravnim institutima koji odražavaju ideje restorativne pravde, a koje smo spomenuli u uvodnim redovima ovog rada, nastoji poboljšati sveukupni položaj oštećenog u krivičnom zakonodavstvu Srbije. Istina, taj doprinos je skroman, naročito ako se ima u vidu da teorija, a posebno praksa nije naklonjena, bar ne u dovoljnoj meri, svim ovim restorativnim mehanizmima koje poznaje naše pravo. Razlog za to verovatno leži u nepoznavanju i nerazumevanju svih onih mogućnosti koje ovi mehanizmi pružaju, odnosno mogu da pruže ili, bolje rečeno, zato što se standardi restorativne pravde često vide kao „neodređene vrednosti i manjkave specifičnosti“ (Kostić, 2007: 13). Primećeno je u literaturi i da „domaći stručnjaci i naučni radnici izražavaju određenu dozu skepticizma/ bojazni u pogledu primene restorativne pravde kao načina reagovanja na kriminalitet“ (Ćopić, 2007: 25). Izneto mišljenje svakako da odslikava pravo stanje stvari i kada je reč o poravnjanju učinioca i oštećenog kao fakultativnom osnovu za oslobođenje od kazne.

Sve ovo, u stvari, implicira na zaključak da je kod nas još uvek, kao dominantan, prisutan konzervativni pogled na kriminalitet i mehanizme njegovog suzbijanja. Postulati restorativne pravde doživeće svoju punu afirmaciju tek onda kada promenimo svoju filozofiju posmatranja kriminaliteta, kada uvidimo da retribucija i represija nisu jedini, a u određenim slučajevima ni najznačajniji (kod lakših krivičnih dela) odgovori na kriminalno ponašanje ljudi.

Literatura

- Bennet, C. (2008) *The Apology Ritual: A Philosophical Theory of Punishment*. New York: Cambridge Press.
- Christie, N. (2006) Odgovori na gubitke. *Temida*, 1, str. 5-11.
- Ćopić, S. (2007) Pojam i osnovni principi restorativne pravde. *Temida*, 2, str. 25-35.
- Damaška, M. (2004) Napomena o sporazumima u kaznenom postupku. *Hrvatski Ijepotpis za kazneno pravo i praksu*, 1, str. 3-20.
- Gavrielides, T. (2007) *Restorative Justice Theory and Practice: Addressing the Discrepancy*. Helsinki: HEUNI.

- Konstantinović-Vilić, S., Kostić, M. (2006) *Penologija*. Niš: Sven.
- Kostić, M. (2007) Uspostavljanje standarda za restorativnu pravdu. *Temida*, 2, str. 5-14.
- Krivični zakonik. „Službeni glasnik Republike Srbije“, brojevi 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009 i 111/2009.
- Perović, Z. (2009) Poravnanje žrtve i učinioca krivičnog dela. U: S. Bejatović (ur.) *Pojednostavljene forme postupanja u krivičnim stvarima i alternativne krivične sankcije*. Beograd / Zlatibor: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu / Intermex, str. 217-228.
- Simović-Hiber, I. (2009) Nova shvatanja o položaju žrtve u krivičnopravnoj teoriji i procesnom pravu i alternativne krivične sankcije (ili mere). U: S. Bejatović (ur.) *Pojednostavljene forme postupanja u krivičnim stvarima i alternativne krivične sankcije*. Beograd / Zlatibor: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu / Intermex, str. 235-253.
- Soković, S. (2007) Alternativne krivične sankcije, relevantni međunarodni pravni standardi i novo krivično zakonodavstvo. U: S. Bejatović (ur.) *Pravni sistem Srbije i standardi Evropske Unije i Saveta Evrope*. Kragujevac: Pravni fakultet, str. 113- 130.
- Stojanović, Z. (2009) Pojednostavljene forme postupanja u krivičnim stvarima i alternativne krivične sankcije. U: S. Bejatović (ur.) *Pojednostavljene forme postupanja u krivičnim stvarima i alternativne krivične sankcije*. Beograd / Zlatibor: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu / Intermex, str. 11-29.
- Škulić, M. (2009) Alternativne krivične sankcije – pojam, mogućnosti i perspektive. U: S. Bejatović (ur.) *Pojednostavljene forme postupanja u krivičnim stvarima i alternativne krivične sankcije*. Beograd / Zlatibor: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu / Intermex, str. 30-57.
- Zakonik o krivičnom postupku. „Službeni list SRJ“ broj 70/2001, 68/2002, „Službeni glasnik Republike Srbije“, brojevi 58/2004, 85/2005, 115/2005, 46/2006, 49/2007, 122/2008, 20/2009, 72/2009 i 76/2010.
- Zakonik o krivičnom postupku. „Službeni glasnik Republike Srbije“, brojevi 46/2006, 49/2007 i 122/2008.
- Zakon o obligacionim odnosima. „Službeni list SFRJ“, brojevi 29/78, 39/85, 45/89, 57/89, „Službeni list SRJ“, brojevi 31/93, 22/99, 23/99, 35/99 i 44/99.
- Zakon o posredovanju – medijaciji. „Službeni glasnik Republike Srbije“, broj 18/2005.

Settlement between the offender and the victim according to the Criminal Code of Serbia

The Criminal Code of the Republic of Serbia from 2005 (which went into effect on January 1st, 2006) has envisaged a particular basis for remittance of punishment which had been unknown in our criminal law. It is about settlement between the offender and the victim, an institution reflecting ideas of restorative justice. Although the settlement between the offender and the victim offers great possibilities, it has not received enough attention in our criminal law literature. We usually come across perfunctory elaboration of the matter, which is justified by insufficient regulations. Thus numerous questions and dilemmas related to the implementation of this institution are being opened, so we will try to give answers to these questions in this paper, that is, to give some solutions for the dilemmas, relying on the positive law of the Republic of Serbia.

Keywords: settlement, perpetrator, victim, restorative justice.

Žrtve i restorativna pravda

TEMIDA

Mart 2011, str. 49-65

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1101049P

Izvorni naučni rad

Dangerous Liaisons?: A Feminist and Restorative Approach to Sexual Assault¹

BRUNILDA PALI

KARIN STEN MADSEN*

The appropriateness of restorative justice (RJ) for gendered violence offences such as domestic violence and sexual assault has always been and still is highly contested. This paper focuses on the appropriateness of RJ measures in addressing sexual assault, primarily with reference to experience of restorative dialogues as practiced at the Centre for Victims of Sexual Assault in Copenhagen, and it takes a feminist approach to the application of RJ measures to sexual assault. Within this framework, the paper tackles two issues in particular: the privacy element of RJ versus the public aspect of the criminal justice system (CJS), and the intersection of the CJS and RJ in cases of sexual assault. In relation to the relationship between CJS and RJ, the authors argue that RJ could be used for victims of sexual assault, not primarily as part of diversion programmes, but when offered apart from and/or parallel to the CJS. In relation to the private/public debate, the authors argue that while RJ encounters, by taking place in highly confidential settings, might have a negative impact on efforts by women's movements to move violence against women out of the private and into the public realm, creating high standard alternatives for individual women who are in need of support and constantly generating public debate about gendered violence is a good feminist response to this complex issue.

Keywords: sexual assault, restorative justice, victims, women's movement.

¹ Although rape and sexual assault are sometimes used interchangeably in the literature, rape has a more legal connotation, whereas sexual assault refers to a continuum of behaviour that includes rape, but also encompasses any unwanted physical contact of a sexual nature. We will therefore use the term sexual assault to denote assault of a sexual nature perpetrated against adult women either by strangers or acquaintances and family members.

* Brunilda Pali is a researcher at the Leuven Institute of Criminology in Belgium. E-mail: brunilda.pali@law.kuleuven.be

Karin Sten Madsen is a counsellor at the Centre for Victims of Sexual Assault in Copenhagen. E-mail: ksmadsen@mail.tele.dk

Setting the stage

The appropriateness of restorative justice (RJ) for gendered violence offences such as domestic violence and sexual assault has always been highly contested. Daly and Stubbs (2006) have summarised the debate taking place between the proponents and opponents of applying RJ to domestic and sexual violence cases. The main arguments put forward by the proponents are: the opportunity for victims to participate and engage in the process and receive validation for their own story, for the offenders to take due responsibility for their actions, and for the 'community' to have its relationships repaired. Opponents caution against the compromising of victims' safety, the potential manipulation of the process by the offender, the pressure on the victims to participation and agreement, and the (perceived) incompatibility of RJ with the women's movement goal of establishing violence against women as a public crime.

This paper will focus on the appropriateness of RJ measures in addressing sexual assault (domestic violence needing additional careful analysis)². Being part of both the feminist movement and RJ movement, we will approach the issue from both these perspectives. The paper relies mainly on the experience with restorative dialogues as practiced at the Centre for Victims of Sexual Assault in Copenhagen, therefore the point of view is necessarily partial. The paper is concerned only with the impact of sexual assault and RJ interventions on victims (mainly women), although RJ aims to benefit offenders as well as victims (as is also the case in the restorative dialogues practice at the Centre for Victims of Sexual Assault). Within our approach we focus on two specific issues in particular: the privacy of RJ versus the public aspect of the CJS and the intersection of the CJS and RJ in cases of sexual assault.

Justice and victims of sexual assault: contextualising the debate

Theo Gavrielides (2007) in his book *Restorative Justice Theory and Practice: Addressing the Discrepancy* has summarised the main six fault-lines of conflicts within the RJ movement as being debates around: a) definitions of RJ – emphasising outcomes versus process, b) involvement of stakeholders

² For research on domestic violence cases see: Pelikan, C. (2000) and Pelikan, C. (2002).

– how many people should participate, c) implementation of RJ – within or outside the CJS, d) whether RJ is a new paradigm or a complementary model of justice, f) whether it is an alternative punishment or an alternative to punishment, and finally e) what are the principles of RJ and their flexibility.

Another fault-line debate taking place at the intersection of the RJ and feminist movements is the appropriateness of RJ for different types and ranges of crime, including gendered violence cases. Daly and Stubbs (2006) have analysed and summarised five areas of feminist engagement with RJ as being: a) theories of justice, b) the role of retribution in criminal justice, c) studies of gender (and other social relations) in RJ processes, d) the appropriateness of RJ for partner, sexual or family violence, and f) the politics of race and gender in making justice claims. They point out that feminist engagement has focused almost exclusively on the appropriateness of RJ for sexual, partner or family violence. In this debate participate the proponents of RJ for all types of crimes, women's movement activists who are against the application of RJ in cases of gendered violence, and also a more nuanced group of researchers and activists who take seriously both the positive results and the concerns about applying RJ to these cases.

On the one hand, the main arguments against the application of RJ to gendered violence cases are that these types of crime are too serious to be dealt with by RJ measures. Instead, the most severe of measures should be taken (Lewis et al., 2001), and response to sexual assault should 'combine elements of meaningful censure of the behaviour and protection of the victim against further abuse, alongside measure to reduce the likelihood of reoffending and reintegrate the offender into society (Hudson, 2002: 626). Opponents also caution against the compromising of the victims' safety after the mediation process (Zellerer, 1996), the potential manipulation of the process by the offender due to inequality of power, potential for future abuse, and the pressure on the victims to participation and agreement (Hughes, Mossman, 2002). Although traditionally there have been concerns that RJ approaches like mediation (especially conferencing) following sexual offences creates too great a risk of re-victimisation, as Kathleen Daly (2002) notes, a conference can provide satisfaction for the victim because it means that the offender has made an admission as to what has taken place. Daly is right to argue that, 'one can neither fully endorse nor disparage RJ processes in responding to sexualized violence or other gendered harms' (Daly, 2002: 85). As with other crimes of serious violence, the expertise of the facilitator and those involved in the pre-

conference phase, as well as follow-up, will largely determine whether the risk of further harm is too great. Another serious argument against the application of RJ is the concern that if these cases go from the private realm of home or similar familiar environments into the private and confidential realm of RJ, then the entire struggle of the women's movement "the private is political" will be endangered (Coker, 2002; Shroeder, 2005).

On the other hand, the arguments in favour of applying RJ to cases of gendered violence are several. The main argument focusing on outcomes is the failure of the CJS to provide good solutions for such cases. This failure includes low prosecution rates, low conviction rates and re-victimisation (or secondary victimisation) of women during proceedings. The failures of CJS in the case of gendered violence are well documented (Dobash, Dobash, 1992). On a more ontological level, Catherine MacKinnon (1989) and Carol Smart (1989, 1995) have argued that law is fundamentally male in structure, and therefore always on the side of power. Smart (1995) reviews the construction of rape in law as phallocentric, as based on the unquestionable existence of the sexual male drive and women's ability to control it. This reveals the dependence of the law on stereotypes of male and female sexual roles and therefore its obsession with issues of provocation (did the woman provoke the man), consent (was the woman willing to have sex) and resistance (did the woman struggle against it) (O'Donovan, 1993). In other words, to obtain a conviction, women must become the 'ideal victim' (Christie, 1986) (read: sober, asexual, virgin, married, religious, modest, non-provocative and so on).

Many women feel that police and court procedures contribute to creating a continuation of the powerless and passive position in which they were already put by the offender. While acknowledgment of guilt by the offender would be an important step for an assaulted woman's healing process, the features of the trial system work constantly against it. The system is by definition concerned with the offence committed and the person who committed the offence, and not with the damage done to the woman. The woman suddenly becomes a witness to the crime, not the target of the crime. Once her testimony has been given, the system takes over and she has no more say and no power to influence the outcome of the case. In fact, her credibility is often questioned to such an extent that she feels she is the suspect and not the victim. The crime is regarded as a violation of the law and the state, not a violation of her (Christie, 1977), and therefore justice focuses on determination of guilt, not on restitution of the assaulted woman (Zehr,

1990). It comes not as a surprise than the fact that many victims experience the trial process of cross-examination as re-traumatising (Mossman et al., 2009; Kelly et al., 2005; Temkin, Krahé, 2008).

An additional argument in favor of RJ measures, is that such crimes are more effectively addressed within family units and small communities, where participants are not bound by rules of evidence and criminal procedure. Alison Morris (2002) argues that extended families are better placed than professionals to prevent the recurrence of abuse, to arrange networks of support and surveillance, and to represent a disapproval of criminal behaviour. Judith Herman (2005) found that victims of sexual assault wanted condemnation for the offence, which they recognized as an attempt to degrade and dishonor. What they were looking in the aftermath was therefore 'the restoration of their honor and reestablishment of their own connections with the community' (Herman, 2005; 585). Nevertheless, Morris raises the concern that families might trivialise abuse, be unsupportive and blame the victim, and the fact that some families are inclined to protect their men at the expense of their women and children. For this reason, the involvement of a family violence expert in a group conference is essential.

Women are currently reporting rape more often than before, and the police and CJS are improving the ways in which they deal with women complainants. Nevertheless, although the CJS has overall become more respectful of victims and has slowly been changing its gender stereotypes, the fact remains that it will always demand proof beyond reasonable doubt before punishing an offender. However, in sexual assault cases there are most often no independent witnesses to sexual assault and no physical evidence to support a victim's claim. In most western jurisdictions, improvements in the system and an increase in the number of women reporting the crime have not been reflected in a corresponding rise in convictions (Lea et al., 2003; Kelly et al., 2005).

It is therefore a logical conclusion that another response and an alternative approach are required. Many facets of RJ would seem to be of immediate benefit in sexual assault cases. Research world-wide point to good results on the matter. For example, evaluations of the South Australia Juvenile Justice Project (SAJJ) found that conferences seem to be particularly useful for sexual offences between a victim and offender where there is (was) a relationship (Daly, 2002). Similarly, Morris and Gelsthorpe (2000) have argued that RJ as practiced in family violence cases can address power imbalances but ensuring procedural fairness and by explicitly challenging the power of

the male partner. Another program with adult sex offenders, has been until recently, the Arizona RESTORE program (Responsibility and Equity for Sexual Transgressions Offering a Restorative Experience). Research shows, that many cases resulted in an agreement to reparation for the victim, including compensation, community service, and a formal apology, where appropriate treatment for the offender, and supervision by a community board of the agreement, a breach of which resulted in referral back to prosecution (Koss et al., 2003). As mentioned above, there are also several concerns about the application of RJ to sexual assault cases. In the following section we will propose a framework in which to do so, albeit through addressing only two of the main concerns of the feminist movement.

Restorative justice and sexual assault cases: proposing a framework

The integration of RJ philosophies and gendered violence is not an easy one. We will here only address two main issues: the privacy of RJ versus the public aspect of the criminal justice system³ and the intersection of the criminal justice system and RJ in cases of sexual violence.⁴

On the one hand, RJ settings are very important for the victims of sexual assault because the RJ process is private and confidential, and concerns of privacy have very high priority in reasons given by women for not reporting sexual assault. In other words, given that most sexual assault victims choose not to deal with the police and courts, such a programme could potentially be a viable option for a large group of sexual assault victims.

On the other hand, the same reasoning can turn against women, because if we apply RJ to these cases outside the CJS, then privatisation of gendered violence occurs (Weinstein, 1996; Coker, 2002; Schroeder, 2005). We must be mindful of the women's movement struggle to bring violence against women from the private sphere of home and family to the public sphere of the CJS (Schroeder, 2005). In other words, women need constant acknowledgement that the harms suffered in domestic and familiar environments or intimate

³ For an expanded paper and detailed debate on the risks and benefits of the 'privatisation' of justice see Schroeder, A. (2005).

⁴ For a very interesting analysis of the relationship between restorative justice application in cases of sexual violence and abolitionist movement see Hudson, B. (1998).

relationships are 'crimes', and as such must be dealt with and be validated by robust processes of justice (Hudson, 2002; Benhabib, 1992). Furthermore, there is the risk that RJ might be encouraged by states to shift responsibility from their own neglect of sexual and other social inequalities, leaving individuals alone to deal with societal problems (Coker, 2002; Hudson, 1998, 2002, 2006). At the same time, RJ might fail to address societal interests and to generate adequate social change (Schroeder, 2005).

Other feminists have challenged feminist uses of criminalisation strategies of harsh penalties, which rest on naive beliefs that criminal law has the capacity to bring about social change and that imprisonment promotes a safer society (Snider, 1998; Martin, 1998). They raise concerns that feminist reforms of the 1970s and 1980s have not empowered women. While women's groups have successfully lobbied for legal reform, especially in cases of gendered violence, these legal reforms have failed to be translated into implementation. The results in these cases world-wide are low rates of reporting, charging, prosecution, and conviction on the one hand, and increased convictions of racial and other minorities on the other (Snider, 1998; Koss, Bachar, Hopkins, 2003; Koss, 2006; Daly, Stubbs, 2006).

It is therefore of paramount importance to keep these issues in mind while mediating or facilitating cases of gendered violence in the private realms of RJ. Despite the confidentiality code, the mediators should bear in mind the societal interest, especially efforts by the women's movement to make these cases public – not necessarily concrete cases, but statistics must be generated regularly and shared publicly. There is indication that broader (than mediation) models of RJ like conferencing or circles may be better at including community and representing therefore society's interest on the matter. The harm caused is understood better through using discursive processes, such as victim impact statement at a trial and RJ conferencing in the presence of the offender's community (Hudson, 2002). At the same time, while protecting the identity of the women, human stories can be shared through research writing, presentation in conferences, media interviews, or interaction with civil society and government. Some of the practitioners with an interest in writing and research have also been very helpful in sharing their work with the academic sphere and civil society in general (see Madsen, 2004, 2005, 2007, 2009; Gustafson, 2005).

The second issue, strongly related to the first one, is how should the two systems interact? Comparison between RJ and the CJS, and emphasis on the

advantages of the former with regards to gendered violence cases, sounds easy – particularly in light of the failure of the latter. We would nevertheless like to caution against easy and general statements that RJ works magically in all these cases. Practitioners in the field know how difficult this process is (Umbreit, 2001). Indeed, we would argue that extreme attention must be paid to the standards and methods employed in such mediation cases given the complexity of the issue. In her paper on RJ and gendered violence, Hudson (2002) concludes that questions of range of crime dealt with by RJ programmes and questions of standards cannot be dealt with in isolation. At the same time, the wider the range of offences dealt with by RJ, the more it may merge with the CJS. Daly (2002), in her review of cases from the South Australia Juvenile Justice programme, says that in these cases the aim cannot be diversion from court, but a better offer of whatever the court is offering (retribution, rehabilitation, individual and public protection). It is important to bear in mind that RJ mechanisms can also be used independently of the legal system (Gustafson, 2005; Madsen, 2004, 2009) – for example, mediation can take place during all the stages of a crime, even when a sentence has already been issued.

Based on these arguments, we can therefore reason that mediation should not take place as diversion from the court but parallel to it, and, instead of criticising the CJS, RJ should inform its revision of practice and improved implementation, especially in cases of gendered violence. Women who find the courage to report and demand prosecution of the offender should be granted the right to prosecution leading to a criminal trial, alongside mediation or conferencing. Mediation or conferencing would be offered only in case the victim expresses openly the desire for it, after a fully informed session on its advantages and disadvantages. Clearly, both the prosecution and the mediation team would be informed by a specialised team, including medical and welfare staff. The combination of the two (trial and RJ approach) could be a good measure of control against secondary victimisation and could allow the woman a forum in which to narrate her story outside the legal and standard framework, while clearly pursuing her need for a public denunciation and prosecution of the crime. On the other hand, women who do not want to report the case and go through the whole system (police, court, prosecution) should have the option to deal with the matter in another way, the restorative way. In the following we will introduce the way in which the Centre for Victim of Sexual Assault in Copenhagen deals with these cases.

Restorative dialogues in sexual assault cases: making things happen

The Centre for Victims of Sexual Assault is a one-stop centre situated at the University Hospital of Copenhagen. The Centre was set up in 2000 by parliamentary resolution – after many years of political pressure from women's organisations – in order to provide a coherent and interdisciplinary service for women and men (from the age of 15) who had been exposed to rape or attempted rape.⁵ Annually, approximately 250-300 women (and a few men) contact the Centre; 60% of the women are below the age of 25 years, 65% are acquainted with the offender prior to the assault and one third of the women report the assault to the police (Center for Voldtaegtsofre 2005, 2006, 2007, 2009).

A team of doctors, nurses, psychologists and social counsellors provides medico-legal examination, medical treatment in the acute phase followed up by short- or long-term psychological treatment and social counselling. The Centre works independently, but in collaboration with the Institute of Forensic Medicine and the police in cases where the assault has been reported. By offering professional and skilled medical and psycho-social treatment immediately after the traumatic experience, the Centre aims to help the women regain power and control over their lives and to reduce the risk of further victimisation.

In 2002 restorative dialogues were introduced as a response to several requests from women wanting to face the offender (Madsen, 2004). Facilitated restorative dialogues were implemented as a part of the psycho-social treatment and rehabilitation scheme. On an annual basis, approximately 15 women who contact the Centre are referred to a facilitator.⁶ Since the possibility of restorative dialogues after a sexual assault has become public, the Centre also receives calls from women outside the hospital. One third of the women eventually have a face-to-face dialogue with the man who assaulted them.

Based on a report (Madsen, 2005) about restorative dialogues for 16 cases referred to the facilitator during 2004, we have seen that 11 of the 16 women

⁵ The Centre only takes in persons exposed to sexual assault within 72 hours after the assault.

⁶ The facilitator is a trained victim-offender facilitator employed at the Centre, in charge of public relations and training.

who considered a restorative dialogue had not reported the assault to the police; 15 women reported that they had been exposed to either/or vaginal, anal and oral rape, while one woman had been exposed to attempted rape. The majority of the women were between 15 and 24 years old, three women were between 30 and 49 years old. Each woman was acquainted with the man who had assaulted her.

Methodology

The Centre, being in the health sector and therefore outside the CJS, offers certain possibilities and certain limitations. One limitation is that the Centre is not allowed to contact the offender directly in order to suggest a dialogue. This can only be done by the 'patient' – the woman herself. Writing a letter or sending a text message is the most common way to make contact.

An essential part of the assessment undertaken by the facilitator is in anticipating the vulnerable situation of the woman 'inviting' the offender to a dialogue and the possibility of getting a rejection. Taking this initial step towards a dialogue is, however, a very empowering step for the woman, even if the journey, as can happen, ends here. No response from the offender is of course a great disappointment for the women, but the satisfaction of having done what was in their power to do remains with them.

"I felt a sense of inner tranquillity when I sent that letter, and if he doesn't answer at least I know that I took action. I can look myself in the mirror and say that I did something. Just knowing that is a huge help. It's a change in my normal pattern of emotional reaction and I feel really good about it."

If the offender agrees to meet the woman, a lengthy journey of preparation begins. The facilitator has several separate meetings with the woman and the offender, assessing the possibility of a face-to-face meeting and clarifying the motivations, interests and needs of both. At victim-offender meetings within the CJS, guilt has already been established and confessed to; however, this is not always the case when the restorative meeting takes place outside the CJS. This calls for clarification of the purpose of the restorative meeting. The parties will be realistically prepared for what can be achieved and what might not be possible to achieve at a meeting where accounts may differ and the question of guilt might have to be negotiated. The role of the

facilitator, emphatic and impartial, will be made clear, as will the overarching aim of the facilitator, which is to ensure that no further harm is done.

In these circumstances, women and men who, by their own choice, engage in the unpleasant process of facing each other – and agree to undertake lengthy preparation with the facilitator – seem motivated, in the words of Howard Zehr (1990), ‘to make things right’ or to do the right thing. Mostly for themselves.

What makes the women want a dialogue?

Women who have been sexually assaulted have needs that in many ways resemble the needs of other victims of violent acts: questions to ask, anger to show. They want their suffering to be recognised and validated by the one who has caused it. They want an apology, or justification. They want what happened to them not to happen to anyone else. They want to get on with their lives, to live no longer in ‘his’ shadow. They want to feel free and safe again. They want to add another narrative to the story of the assault and restore their dignity.

“I wanted a whole lot of answers. I felt as though I knew nothing. I just thought, why did this happen?... I hope that this will make him be more honest with me and tell me why it happened. Was it me giving off the wrong signals that made him just ... Of course you can’t help but think that you were probably partly to blame yourself.” (Nana)

“It may be selfish, but I want him to feel what I’m feeling. I want him to have just one sleepless night so that he can get an idea of what it’s like.” (Camilla)

“I want him to know what he’s done to me. That he’s hurt me all the way in there where I thought I was invulnerable. He can’t feel my pain, but he needs to understand the way it has affected me.” (Cecilie)

“I’m interested in this not happening again. I want to ask him what the hell he’s going to do about it. I want to hear if he’s planning on living a life of celibacy or showing genuine regret and remorse in some way.” (Josefine)

Outcome

Do women achieve a sense of justice by participating in a restorative process and a face-to-face meeting? Some women (in the 2004 sample) expressed that they felt justice whether wholly or partly had been done. Others were left with a feeling that there had been no reasonable consequences for what they had been through. Meanwhile, the fact that none of the women regretted embarking on the restorative dialogue process, coupled with the satisfaction expressed with the process, indicates that the option of a restorative dialogue – regardless of the outcome – gave the women a good feeling merely by participating in the process.

The procedure provides women with a platform from which to address the men who assaulted them, directly or indirectly, while validating their desire for retribution and rehabilitation. Forgiveness and reconciliation is not the aim of the restorative dialogue, nor does it take place. The narratives that are exchanged, the questions asked and answered, the emotional expressions (of all kinds) that surface during the meeting do promote conciliation with what happened. It is however important to recognise that the restorative dialogues are not a way to end or reach closure of a traumatic experience, nor an option for all women. But it is a step that some women find helpful to take in regaining meaning and dignity in their lives after a sexual assault.

Conclusion

In this paper we argued that we should be open to taking a broader view of possible responses to sexual violence. While advocating RJ as a good option for these cases, we point out that these justice processes can take place in many legal contexts (instead of reporting an offence; after an offence has been dropped by the police/prosecution; parallel with a court process; and post-sentence). We presented a model and a framework in which RJ can be practiced mainly with women who have not reported the offence. In such cases, we argued that practitioners of RJ should make an active effort to bear in mind the women's movement struggle to make the private political, and therefore make statistics available and find ways to share the human stories while protecting women's privacy.

We furthermore argued that when the offence has been reported, the case should be followed in tandem by both systems instead of being diverted; this will protect the women's efforts to obtain justice from the validated and public CJS, while keeping rates of re-victimisation low by offering a non-legal forum in which to narrate the story through RJ. The way in which these parallel efforts would work in practice is not immediately self-evident, but needs further debate in specific contexts and legislations.

We also argued that, given the complexity and sensitivity of the matter, RJ must deal with these cases with extreme care and attention in ways that are appropriate for sexual assault cases. As with other crimes of serious violence, the expertise of the facilitator and those involved in the pre-mediation or conference phase, as well as follow-up, will be of key importance. Here we presented experience from the Centre for Victims of Sexual Assault in Copenhagen, where lengthy preparation is required when approaching these cases on a one-to-one basis, making a thorough assessment of each woman's needs.

Bibliography

- Benhabib, S. (1992) *Situating the self: gender, community, and postmodernism in contemporary ethics*. New York: Routledge.
- Center for Voldtaegtsofre (2005) *Aarsrapport 2004 (Annual report 2004)*, Copenhagen: Rigshospitalet.
- Center for Voldtaegtsofre (2006) *Aarsrapport 2005 (Annual report 2005)*, Copenhagen: Rigshospitalet.
- Center for Voldtaegtsofre (2007) *Aarsrapport 2006 (Annual report 2006)*, Copenhagen: Rigshospitalet.
- Center for Voldtaegtsofre (2009) *Aarsrapport 2007-2008 (Annual report 2007-2008)*, Copenhagen: Rigshospitalet.
- Christie, N. (1977) Konflikt som eiendom. (Conflict as property). *Tidsskrift for Rettsvitenskap*, 61, pp.113-132.
- Christie, N. (1986) The Ideal Victim, In: E. Fattah (ed.) *From Crime Policy to Victim Policy*. Basingstoke: Macmillan, pp.17-30.
- Coker, D. (2002) Transformative Justice: Anti-Subordination Process in Cases of Domestic Violence. In: H. Strang, J.Braithwaite (eds.) *Restorative Justice & Family Violence*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 128-152.

- Daly, K. (2002) Sexual assault and restorative justice. In: H. Strang, J. Braithwaite (eds.) *Restorative justice and family violence*. Melbourne: Cambridge University Press, pp. 62–88.
- Daly, K., Stubbs, J. (2006) Feminist engagement with restorative justice. *Theoretical Criminology*, 10, pp. 9–28.
- Dobash, R.E., Dobash, R.P. (1992) *Women, violence and social change*. New York: Routledge.
- Gavrielides, T. (2007) *Restorative Justice Theory and Practice: Addressing the Discrepancy*. Helsinki: Hakapaino Oy.
- Gustafson, D. (2005) Exploring treatment and trauma recovery implications of facilitating victim offender encounters in crimes of severe violence: lessons from the Canadian experience. In: E. Elliott, R. Gordon (eds.) *New directions in restorative justice: Issues, practices, evaluation*. Cullompton, Devon: Willan, pp. 193–227.
- Herman, J. (2005) Justice from the Victim's Perspective. *Violence Against Women*, 11, pp. 571–602.
- Hudson, B. (1998) Restorative justice: the challenges of sexual and racial violence. *Journal of law and society*, 25, pp. 237–256.
- Hudson, B. (2002) Restorative justice and gendered violence: diversion or effective justice? *British Journal of Criminology*, 42, pp. 616–634.
- Hudson, B. (2006) Beyond White Man's Justice: Race, Gender, and Justice in Late Modernity. *Theoretical Criminology*, 29, pp. 29–47.
- Hughes, P., Mossman, M.J. (2002) Re-Thinking Access to Criminal Justice in Canada: A Critical Review of Needs and Responses, XIII Windsor Review of Legal and Social Issues, 1.
- Kelly, L., Lovett, J., Reagan, L. (2005) A gap or a chasm? Attrition in reported rape cases. Home Office Research Study 293. London: Home Office.
- Koss, M.P., Bachar, K.J., Hopkins, C.Q. (2003) Restorative Justice for Sexual Violence: Repairing Victims, Building Community, and Holding Offenders Accountable. *Annals New York Academy of Sciences*, 989, pp. 384–387.
- Koss, M.P. (2006) Restoring rape survivors: Justice, advocacy, and a call to action. *Annals New York Academy of Sciences*, 1087, pp. 206–234.
- Lea, S., Lanvers, U., Shaw, S. (2003) Attrition in Rape Cases: Developing a Profile and Identifying Relevant Factors. *British Journal of Criminology*, 43, pp. 583–599.

- Lewis, R., Dobash, R.E., Dobash, R.P., Cavanagh, K. (2001) Law's Progressive Potential: The Value of Engagement with the Law for Domestic Violence. *Social and Legal Studies*, 10, pp.105-130.
- Mackinnon, C. (1989) *Towards a feminist theory of the state*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Madsen, K.S. (2004) Mediation as a way of empowering women exposed to sexual coercion. *NORA - Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 12, pp. 58-61.
- Madsen, K.S. (2005) *Hvor ku' du goere det?* (How could you do it?). Copenhagen: Center for Voldtaegtsofre, Rigshospitalet.
- Madsen, K.S. (2007) Fra offer til handling, Voldtaegt og mediation (From victim to action, rape and mediation). *Psykoterapeuten*, 2.
- Madsen, K.S. (2009) From victim to action. In: Associação Portuguesa de Apoio à Vítima (APAV) (eds.) *Victims and Mediation*. Lisbon: APAV, pp.107-112
- Martin, D. (1998) Retribution Revisited: A Reconsideration of Feminist Criminal Law Reform Strategies. *Osgoode Hall Law Journal*, 36, pp. 151-159.
- Morris, A. (2002) Children and Family Violence: Restorative Messages from New Zealand. In: H. Strang, J. Braithwaite (eds.) *Restorative Justice and Family Violence*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 89–107.
- Morris, A., Gelsthorpe, L. (2000) Re-visioning men's violence against female partners. *The Howard Journal of Criminal Justice*, 39, pp. 412-428.
- Mossman, E., Jordan, J., MacGibbon, L., Kingi, V., Moore, L. (2009) *Responding to sexual violence: A review on literature on good practice*. Research report, Ministry of Women's Affairs (NZ).
- O'Donovan, K. (1993) Law's Knowledge: The Judge, the Expert, the Battered Woman, and her Syndrome. *Journal of Law and Society*, 20, pp. 427–437.
- Pelikan, C. (2000) *Victim-Offender Mediation in Domestic Violence Cases - A Research Report*. Paper presented at the United Nations Crime Congress, Ancillary Meeting on Implementing Restorative Justice in the International Context. Vienna, Austria, 10-17 April.
- Pelikan, C. (2002) Victim-Offender-Mediation in Domestic Violence Cases - A Comparison of the Effects of Criminal Law Intervention: the Penal Process and Mediation. Doing Qualitative Research, *Forum: Qualitative Social Research*, 3(1). Retrieved on 15 July 2010 <http://www.irks.at/downloads/VOM%20in%20Domestic%20Violence%20Cases.pdf>

- Schroeder, A. (2005) Mediating Sexual Assault: Justice for Victims Within and Beyond the Criminal Justice System. Faculty of Law, University of Manitoba. Retrieved on 15 July 2010 <http://cfcj-fcjc.org/clearinghouse/drpapers/2005-dra/schroeder.pdf>
- Smart, S. (1989) *Feminism and the power of law*. London: Routledge.
- Smart, S. (1995) *Law, crime and sexuality*. London: Sage.
- Snider, L. (1998) Towards safer societies: Punishment, masculinities and violence against women. *British Journal of Criminology*, 38, pp.1-39.
- Temkin, J., Krahe, B. (2008) Sexual Assault and the Justice Gap: A question of Attitude. Oxford: Hart Publishing.
- Umbreit, M. (2001) Victim Sensitive Offender Dialogue in Crimes of Severe Violence: Differing Needs, Approaches, and Implications. U.S. Department of Justice: Office for Victims of Crime.
- Weinstein, J. (1996) Some Benefits and Risks of Privatization of Justice Through ADR. *Ohio State Journal on Dispute Resolution*, 11, pp. 241-296.
- Zehr, H. (1990) *Changing Lenses, A New Focus for Crime and Justice*. Scottsdale. Scottdale, PA: Herald Press
- Zellerer, E. (1996) Community-Based Justice and Violence Against Women: Issues of Gender and Race. *International Journal of Comparative & Applied Criminal Justice*, 20, pp. 233-235.

BRUNILDA PALI
KARIN STEN MADSEN

Opasne veze?: Feministički i restorativni pristup seksualnom nasilju

Adekvatnost restorativne pravde za krivična dela vezana za rodno bazirano nasilje, kao što su nasilje u porodici i seksualno nasilje, oduvek je bila i još uvek je veoma osporavana. Ovaj rad se fokusira na adekvatnost restorativne pravde u pristupu seksualnom nasilju, prvenstveno sa osrvtom na iskustva restorativnih dijaloga koji se praktikuju u Centru za žrtve seksualnog nasilja u Kopenhagenu i uz feministički pristup primeni mera restorativne pravde u slučajevima seksualnog nasilja. U ovom okviru, rad se specifično bavi sa dva pitanja: elementom privatnosti restorativne pravde naspram javnog aspekta krivičnopravnog sistema reagovanja i međusobnim ukrštanjem krivičnopravnog sistema i restorativne pravde u slučajevima seksualnog nasilja. Kada je u pitanju odnos krivičnopravnog sistema i restorativne pravde, autorke tvrde da bi restorativna pravda mogla da se koristi u slučajevima žrtava seksualnog nasilja, ne primarno kao deo programa diverzije, već onda kada je ponuđena nezavisno od ili paralelno sa krivičnopravnom procedurom. U odnosu na debatu privatno/javno, autorke tvrde da dok susreti u okviru restorativne pravde, koji se obavljaju u visoko poverljivim uslovima, mogu imati negativan uticaj na napore ženskog pokreta da izmeste nasilje nad ženama iz privatnog u javni domen, dotle kreiranje alternativa visokih standarda za žene koje imaju potrebu za podrškom i konstantno podsticanje javne rasprave o rodno zasnovanom nasilju predstavljaju dobar feministički odgovor na ovo kompleksno pitanje.

Ključne reči: seksualni napad, restorativna pravda, žrtve, ženski pokret.

TEMIDA

Mart 2011, str. 67-82

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1101067P

Pregledni rad

Rod i razvoj

ANA PAJVANČIĆ-CIZELJ*

Uradu se propituju teorije društvenog razvoja i odgovarajuće dominantne razvojne prakse (dominantni modeli društvenog razvoja) iz kritičke feminističke perspektive. Kao ključan problem dominantnog razvojnog modela postavlja se izjednačavanje društvenog razvoja sa ekonomskim rastom. Daje se pregled feminističkih teorija razvoja od WID do GAD pristupa i pokazuje da su ove teorije dovele u pitanje ekonomске teorije rasta uvođenjem koncepta rodnih režima kao medijatora raspoređivanja ekonomskih beneficija. Od primarnog interesa za uključivanjem žena u procese razvoja, feministički pristupi se kreću ka dubljem proispitivanju ovih procesa iz rodne perspektive. Oni tako postaju istinske kritičke teorije koje doprinose boljoj teorijskoj konceptualizaciji i praktičnom planiranju humanijeg i održivog razvoja za društvo u celini.

Ključne reči: rod, društveni razvoj, feminizam, ekonomski rast, subjekti razvoja.

Društveni razvoj i njegove kontraverze

Društveni razvoj predstavlja jedan od najčešće korišćenih, a opet, najnepreciznije određenih pojmoveva, kako u naučnom, tako i u svakodnevnom i političkom diskursu. Razlog tome svakako leži u vrednosnim konotacijama društvenog razvoja koje je obično teško sagledati sa nekakve „objektivne“ pozicije. Jednostavno rečeno, ono što jeste društveni razvoj za određenog pojedinca, grupu, naciju ili region, može značiti stagnaciju ili, čak, nazadovanje za druge. U tom smislu mora postojati neka vrsta konsenzusa oko njegovih pokazatelja. Pitanje koje iz toga sledi je sledeće: ko ima monopol za definisanje pokazatelja društvenog razvoja i ko, shodno tome, oseća ili ne oseća benefite koji iz njega proističu?

* Ana Pajvančić-Cizelj, MA je asistentkinja na Odseku za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu. E-mail: ana@nspoint.net.

Problemi analize društvenog razvoja nastaju već pri samim pokušajima njegovog pojmovnog određenja. „Idealno tipski, društveni razvoj proizilazi iz prosvjetiteljskih ideja, a shvata se kao intervencija modernog, naučnog i demokratskog razuma u cilju poboljšavanja uslova čovekovog postojanja“ (Peet, Hartwick, 2009: 3). Cilj ovako shvaćenog društvenog razvoja je emancipacija čoveka, putem spoznavanja i ovladavanja nad prirodnim i društvenim uslovima u okviru kojih se njegov život odvija. Iako se ovakva definicija može učiniti dovoljno opšta, primetno je da se ovde društveni razvoj shvata u kontekstu modernih zapadnih društava. Različiti oblici društvenog razvoja postojali su kroz celokupnu ljudsku istoriju i u okviru različitih društveno-kulturnih okolnosti, te se ovakvo (dominantno) poimanje razvoja u startu pokazuje kao ograničeno, jer društveni razvoj izjednačava sa modernošću. Kako bi se unapred „oslobodili“ zapadnocentričnog poimanja društvenog razvoja, možda ga je najbolje odrediti kao metod koji ljudi i njihove institucije (uglavnom država), koriste da bi došli do boljeg ili idealnijeg društva. Konkretan oblik društvenog razvoja, tako, nastaje putem odabranog metoda, dok se sam metod često pojmovno izjednačava sa društvenim razvojem.

Veliki problem u analizi i definisanju društvenog razvoja je njegova isprepletenost sa ideološkom sferom i sferom moći dominantnih društvenih grupa. Pojam društvenog razvoja se tako, kao nejasno definisan ideal, često tumači u odnosu na posebne interese dominantnih grupa, a legitimiše preko opštепoželnog pojma „društvenog napretka“. Ideološka pozadina društvenog razvoja bitno je određena političko-ekonomskim strukturama moći. Konkretne posledice i beneficije (ukoliko se uopšte sistematski evaluiraju) društvenog razvoja obično ostaju na nivou problematičnih opštih statističkih pokazatelja koji su često u funkciji legitimacije samog sistema koji evaluiraju. U ovakvim okolnostima, društveni razvoj gubi svoj osnovni smisao-poboljšanje uslova ljudskih života, a ostvaruje brojne druge latentne svrhe. Osim latentnih svrha, koje su u funkciji zadovoljenja potreba dominantne manjine, dolazi i do neplaniranih i društveno nevidljivih posledica, koje mogu biti prost rezultat nesistematičnosti i haosa, usled parcijalnog i ideološki zadatog „društvenog razvoja“.

Pod dominantnim modelom društvenog razvoja podrazumevamo sisteme ideja i odgovarajuće razvojne prakse koje preovlađuju u savremenom društvu, a uobičavaju se posebno u periodu posle Drugog svetskog rata i osnivanja međunarodnih razvojnih institucija. Ovakav razvojni model je najpre proizvod ekonomskih teorija rasta i socioloških teorija modernizacije. Na tragu teorija ekonomskog rasta društveni razvoj se shvata kao povećanje proizvod-

nje određenog društva koje rezultira (i meri se) povećanjem DBP (društvenog bruto proizvoda). Implicitna prepostavka ovakvog načina razmišljanja je da se beneficije ekonomskog rasta ravnomerno „spuštaju“ i raspoređuju između ravnopravnih pojedinaca i tako dovode do ukupnog društvenog boljštika. Teorije modernizacije dele optimizam oko postizanja ekonomskog rasta, verujući da će, pre ili kasnije, i relativno lako, sva društva proći sličan proces i dostići model razvijenih zapadnih društava. Modernizacijski procesi se ovde razumevaju isključivo u odnosu na šire društvene strukture (prvenstveno onakve kakve se poznaju u kontekstu zapadnih društava). Lokalne kulture, identiteti, specifična znanja i svakodnevice, ostaju široko „nevidljivo polje“ u ovakvim pristupima. Lokalni faktori se uzimaju u obzir isključivo u okviru razmatranja razloga neuspeha modernizacije, gde se posmatraju kao prepreke.

Različiti sociološki i kulturološki pristupi razvoju, kao i sama društvena svakodnevica, ukazali su na neutemeljenost ovih prepostavki u praksi. Najpre zato što rast meren povećanjem ekonomskog dohotka pojedinaca i ekonomiske dobiti grupa i država, ne može biti jedina mera razvoja, kao što čovek ne može biti sveden na svoju ulogu privrednika u društvenom sistemu. Razvoj, dakle, nije nužan pratilac ekonomskog rasta, a još manje, njegov sinonim.

Kritike dominantnog razvojnog modela Bob Satklif deli na kritike koje govore o polarizaciji, kritike koje se usmeravaju na mogućnost postizanja razvoja i kritike koje propituju poželjnost razvojnih ciljeva (Sutcliffe, 1999: 136). Navedene kritike se i hronološki pojavljuju tim redosledom.

Prva grupa kritika upravo dominantni razvojni model vidi kao osnovno ishodište nejednakosti i osnovni akcenat stavlja na preraspodelu ekonomskih beneficija rasta. U ovu grupu moglo bi se svrstati teorije zavisnosti i svetsko-sistemska teorija. Ovde se najpre kritikuje ideja o mogućnosti globalno ravnomernog i jednakog ekonomskog blagostanja i ističe strukturna povezanost ekonomskog blagostanja razvijenih zapadnih i nerazvijenosti nezapadnih društava. Prvi se, naime, bogate na račun drugih i taj odnos je strukturne prirode, pa se ne može ispraviti prelivanjem kapitala od razvijenih ka nerazvijenima ili novčanom pomoći. Zavisnost je „istorijsko stanje koje oblikuje određene strukture svetske ekonomije na takav način da favorizuje neke zemlje na račun drugih i tako ograničava razvojne mogućnosti podređenih ekonomija....to je situacija u kojoj je ekonomija određene grupe zemalja uslovljena razvojem i ekspanzijom drugih ekonomija..“ (de Sousa Santos, 1970: 226, prema Peet, Hartwick, 2009). Ovo je suština *teorije zavisnosti*, oblikovane na tragu američke (posebno latino-američke) neo-marksističke misli. Na sličnim

osnovama nastaje i svetskosistemska teorija, koju oblikuje Emanuel Vollersttin (Wallerstein, 1980). Svet je sistem, geografski entitet sa jedinstvenom podelom rada između centra, poluperiferije i periferije. Mali sistemi širenjem kapitalizma bivaju integrirani u svetski sistem i tako, na neki način nestaju. Njihova nejednakost u svetskom sistemu, posledica je civilizacijsko-istorijskih različitosti i samog kapitalizma. Prostorni odnosi odražavaju globalnu eksploraciju periferije i poluperiferije od strane centra. Kroz ove teorije se oblikuje pojam „Trećeg sveta“ čije se stanje ne smatra prirodnim, već proizvedenim. Posmatrajući ekonomski rast kroz istoriju, uvidelo se da je on uvek značio *nečiji* rast a gubitak (ili nemogućnost rasta) ostalih. Na tragu ovih ideja obično se navodi da je ekonomski rast razvijenih zapadnih društava naplatio svoje „viškove“ kod najmanje razvijenih.

Druga grupa kritika propituje granice ekonomskog rasta i mogućnost univerzalnog širenja dominantnog razvojnog modela. U ovu grupu na prvom mestu spadaju ekološke kritike. One ukazuju da je neprekidan rast (koji podrazumeva iscrpljivanje neobnovljivih resursa), u ograničenom ekosistemu kakva je planeta Zemlja, utopija. On je naprsto dugotrajno neodrživ u okvirima u kojima ga danas poznajemo i u tom smislu nerazvijene zemlje možda ni nemaju šansu da postignu nivo ekonomskog rasta zapada. Osim toga, ekonomski rast ostavlja negativne posledice po čovekovo okruženje, što se čita u naglom porastu globalnih ekoloških problema. Osobenost društva rizika (Beck, 2001) sastoji se i u tome da se stari koncept nejednakosti (u kom je akcenat bio na distribuciji beneficija razvoja), premešta na koncept nejednakosti u distribuciji rizika razvoja, pa se i razvojne politike moraju organizovati i u odnosu na to. Na ovom tragu nastaju raznovrsni pokušaji uspostavljanja nove razvojne paradigmе – održivog razvoja.

Treća grupa kritika propituje same razvojne ciljeve i ujedno nudi nove, alternativne vizije budućnosti. Satklif u ovu grupu kritika svrstava ideje novih društvenih pokreta, fokusiranih na različitosti i kulturni pluralizam, a baziranih u identitetima i svakodnevnim praksama. Ovu kritiku možemo označiti i kao post-moderne. Iako je podela kritika idealno tipska, a granice između njih veoma fluidne, možemo uočiti da se, počevši od prve ka poslednjoj, akcenat sve više pomera sa ekonomskog ka kulturnom pristupu.

Kao treću vrstu kritike uvešćemo feminističke kritike dominantnog razvojnog modela. Feministička misao o razvoju se, u sopstvenoj genezi, javljala u asocijativnom toku sa teorijskim diskursom na kom je izrastao dominantni razvojni model, kao i sa diskursom postmarksističkih, ekoloških i postmodernih

kritika razvoja. Specifičnost feminističke misli, koja je prati na celom razvojnom putu, ali i odvaja od ostalih navedenih pristupa, jeste njena orijentisanost na društvene aktere-subjekte razvoja, odnosno žene, fokusiranost na tenziju između jednakosti i različitosti, kao i utemeljenost u društvenoj praksi i svakodnevici.

Dok su ostale kritike skrenule pažnju na strukturne nejednakosti na globalnom nivou (svetskosistemski teorija) i globalnu mogućnost i poželjnost ovakvog razvoja (ekološke i postmoderne kritike), feministička teorija prva progovara o subjektima razvoja. U okviru dominantnih razvojnih modela, ali i u njihovim kritikama, gube se iz vida najpre *ljudi* uopšte, i njihove specifične potrebe zadate društvenim, kulturnim, političkim, ekonomskim i ekološkim kontekstom njihovog života. „Nevidljivi drugi“ ponajpre su grupe sa marginе, čije specifične potrebe nemaju svog odraza u razvojnim diskursima, jer nisu ni dobile priliku da postanu integralni deo javne sfere. Ovakav parcijalni društveni razvoj, koji ne ispunjava svoju osnovnu svrhu i zanemaruje stvarnosti „nevidljivih drugih“, sve više postaje predmet feminističke kritike. Žene su, svakako, društvena grupa čija se marginalizacija u odnosu na javnu sferu, pokažeće kao istorijska konstanta, dok oblici i intenzitet te marginalizacije variraju u odnosu na socio-kulturni kontekst..

Princip raspodele ekonomske dobiti i prosperiteta nije, dakle, dovoljno posmatrati samo na globalnoj ravni, već ga treba analizirati i u ravni nacionalnih država i lokalnih zajednica (na mezo nivou) i u oblasti porodičnog života (na mikro nivou), kako bi se nejednake posledice ekonomskog rasta sagledale u odnosu na što širi krug društvenih aktera i njihovih različitih „stvarnosti“. „Spuštanje“ pristupa sa širih društvenih struktura, na niže, mezo i mikro nivo otvara pred teorijom široko polje analize rodno uslovljene ekonomske nejednakosti koja je za klasičnu ekonomsku teoriju nevidljiva.

Sve to dovodi do formiranja novih razvojnih teorija koje akcenat stavljuju na analizu sociokulturnog konteksta, te problem siromaštva počinju da posmatraju putem koncepta socijalnog kapitala. Teorije se, takođe, sve više usmeravaju na aktere, subjekte razvoja, a manje na društvene i ekonomske strukture koje ih oblikuju. Za razliku od strukturnih teorija, koje razvoj koncepcionalizuju kao proizvod eksternih faktora, teorije osnaživanja razvoj posmatraju u odnosu na interne činioce. Sve ove teorije, na neki način, pokreću i pitanje razvojnih ciljeva koje pokušavaju da redefinišu (Flora, Flora, 2006).

Feminističke kritike razvoja

Sve razvojne debate, u suštini, se kreću oko problema nejednake raspoložene moći. I „imperijalističke“ modernizacijske teorije i „anti-imperijalističke“ teorije zavisnosti, pri tome su, međutim, redukovale subjekte razvoja na pasivne objekte. „Glas subjekta“ u razvojni diskurs ulazi najpre putem ideja i aktivnosti novih društvenih pokreta, najpre ekoloških i feminističkih. Nasuprot ostalim razvojnim teorijama, koje se u glavnom kreću u okviru paradigme „sistemske“ sociološke teorije, koje razvoj analiziraju u odnosu na šire društvene strukture koje ga oblikuju, feminističke teorije uvek kreću iz pozicije društvenih aktera. Razlog tome je dvojak. Prvi je, sasvim očigledan, to što je sam fokus analize feminističkih teorija subjekat - žena. Zahvaljujući tome, feministički pristup neretko otvara polje i za analizu subjekata u celini, i muškaraca i žena, odnosno ljudi. Drugi razlog leži u neraskidivoj povezanoći feminističke teorije sa društvenim praksama. Feministička teorija, naime, nastaje na bazi društvenog pokreta, ali i nastavlja da se razvija u odnosu na „impulse“ koje, putem društvenih pokreta, dobija iz svakodnevnih praksi.

Feminističke ideje o razvoju nastaju kao kombinacija ideja feminističkog pokreta i feminističkih socioloških teorija i kao takve se oblikuju 1970-tih godina. Ideje na početku kreću od zahteva za uspostavljanjem „jednakih šansi“ u kreiranju razvojnih politika, te u potrebi da se žene uključe u razvojne procese i dobiju aktivniju ulogu u kreiranju sopstvene budućnosti. Posle uviđanja da pretpostavke ekonomskih razvojnih teorija o ravnomernom „spuštanju“ beneficija rasta na čitavu populaciju ne funkcionišu u praksi, kao i posle širenja saznanja i podataka o ženama (i deci) kao najbrojnijim pripadnicima svetskih siromašnih, feminističke teorije počinju da pružaju i ozbiljnije kritike globalnih modela razvoja. U razvojne politike počinje da se uvodi tzv. pristup bazičnih potreba, u okviru kog se nastoji prvenstveno iskoreniti siromaštvo, koje prestaje da se posmatra u čisto ekonomskim kategorijama. Ovakva svest propraćena je aktivnjim lobiranjem ženskih grupa kod nacionalnih vlada i međunarodnih institucija, što je na kraju rezultiralo mnogim programima Ujedinjenih Nacija usmerenim na žene, kao i dekadom žena (1976-1985). Rezultati konferencije UN koja je, po prvi put, spojila žene severa i juga, ukazali su da su žene, ne samo važne za postizanje društvenog razvoja, nego i da su one diskriminisane u pristupu razvojnim inicijativama i resursima i stoga su zahtevale da razvojne politike na to obrate pažnju.

Sa druge strane, na Konferenciji povodom svetske godine žena (1975), iskazani su i različiti interesi između žena razvijenog i nerazvijenog dela sveta, kao i razlike između njih, s obzirom na različite kulturne, društvene, političke i ekonomske situacije u kojima žive. Na pitanja koji su to zajednički interesi žena (različiti od muškaraca) i da li postoji uopšte univerzalno poimanje razvoja, u tom momentu nije bilo moguće odgovoriti, ali je ipak bilo značajno što su ovakvi problemi uopšte tematizovani. Pitanja koja su zaokupljala žene Trećeg sveta bila su pitanja ekonomske eksploracije, pitanja obezbeđivanja bazičnih potreba, brige za decu i sl., dok su pitanja važna za zapadne feministkinje bila politička reprezentacija i rodne uloge. Razlike u feminističkim pristupima razvoju, reflektovala su, dakle, različita iskustva žena. Shvatanja su se kretala od onih koja su pozivala na uključivanje žena u okvire postojećih razvojnih modela i odgovarajućih politika, do onih radikalnijih koja su kritički proispitivala sam koncept razvoja. Ove različitosti se obično grubo dele na (hronološki u odnosu na razvoj feminističke teorije) na WID (Women in Development), WAD (Women and Development), GAD (Gender and Development), WED (Women, Environment, Development) i, od skorije, postkolonijalističke i poststrukturalističke feminističke kritike ostalih feminističkih teorija razvoja (Parpart, Marchand, 1995).

Hronološki, prva forma koju je feministička teorija razvoja zadobila je WID (Women In Development). WID je uglavnom posmatran kao perspektiva koja nastaje na bazi liberalnog feminizma. To je prvi koherentan teorijski pokušaj feminističke misli da se aktivira u oblasti razvojnih pitanja. To je bio pristup koji je u najvećoj meri motivisao UN i ostale međunarodne organizacije i razvojne agencije da uključe rodni princip u razvojne politike (i danas je pristup u velikoj meri zastavljen u okviru razvojnih institucija). Osnovna ideja od koje polazi WID je da su žene bile isključene iz globalnih razvojnih politika, te da ih treba uključiti u postojeće programe. U knjizi agroekonomistkinje Ester Boserup „Uloga žena u ekonomskom razvoju“ (Boserup, 1970) su izložene osnovne ideje ovog pristupa i po prvi put sistematski ukazano na marginalizaciju žena u razvojnim procesima. Na primeru ženskog rada u poljoprivredi (u Africi), Boserup je pokazala da je posledica isključenosti žena iz razvojnih politika njihov nejednak pristup razvojnim beneficijama. Planeri razvoja su, naime, programe sprovodili u odnosu na nesvesne rodne prepostavke (stereotipe), na osnovu kojih je žena u (tradicionalnom) društvu viđena kao majka i domaćica. Programi usavršavanja, obuke i slično, zato nisu usmeravani ka ženama. Primena ovakvih rodnih prepostavki na lokalni kontekst, koji se

zapravo nije poznavao, dovela je do zanemarivanja specifičnih svakodnevnih praksi lokalne populacije (npr. ekonomskih funkcija žena u poljoprivredi) i neretko do neuspešnih razvojnih strategija. Boserup smatra da je osnovni problem u patrijarhalnim obrascima koji udaljuju žene od progra (posledica modernizacije). Kroz svoje istraživanje, ova autorka je značajno uticala i na razvojne politike. Ukažala je na to da žene ne mogu biti tretirane kao „primaoci“ razvoja, da se vladajuća ekomska paradigma o ravnomernom „spuštanju“ beneficija rasta nije pokazala ispravnom u praksi i istakla značaj rodne podele rada. U okviru ovog pristupa razvoju počinje da se obraća pažnja na lokalni kulturni kontekst i njegov uticaj na ishode razvojnih politika. Pažnja počinje da se obraća i na kulturne obrasce, koji oblikuju lokalne institucije, pa se u analize uključuju kategorije domaćinstva, porodice, braka i sl. Brojna istraživanja, sprovedena u to vreme, pokazala su kako rodni odnosi služe kao medijator sprovođenja razvojnih politika i programa. Dakle, patrijarhalni modeli, a ne kapitalistička ekonomija, predstavljaju osnovnu prepreku za uključivanje žena u razvojne procese (koji se kao takvi ne propituju). Krećući se u okviru iste perspektive (WID), Barbara Rodžers je pokazala kako rodni stereotipi dovode do toga da žene nisu prisutne u razvojnim agencijama, te da usled toga, ni njihovi specifični interesi nisu adekvatno zastupljeni u razvojnim planovima. (Rogers prema Schech, Haggis, 2000). Razvojne strategije su se često pokazivale kao neuspešne upravo zbog prenošenja rodnih stereotipa (zapadne kulture) na društveno-kulturni prostor čiji su autohtoni životni obrasci shvatani kao „tabula rasa“. Većina razvojnih programa za žene obuhvatala je samo njihov rad u domaćinstvu, dok su se ženski doprinosi u poljoprivredi i trgovini zanemarivali. Tako su nacionalni i internacionalni razvojni programi doprinosili ukorenjivanju rodnih stereotipa i nejednakoj raspodeli „beneficija“ razvoja između muškaraca i žena. Rodni stereotipi, svojstveni zapadnoj kulturi, prema ovim autorkama, duboko su ukorenjeni u razvojne politike i programe tog vremena. Uvođenje WID pristupa u razvojne strategije dovelo je do tzv. Persi amandmana (1973) koji je zahtevao da se rodno osjetljiv pristup uključi u sve razvojne programe. WID pristup kao osnovni razvojni problem iz rodne perspektive vidi patrijarhalne kulturne obrasce. Nakon što se (eduksijom i lobiranjem) ovakvi kulturni obrasci i stereotipi premoste, žene bi trebalo da se aktivno uključe u razvojne programe i procese i tako obezbede sebi pristup razvojnim i modernizacijskim „pogodnostima“. Društveni razvoj i modernizacija su, kao takvi, po ovom shvatanju, rodno neutralni. WID perspektiva se, dakle, kretala u okvirima modernizacijskog pristupa.

1980-tih godina, WID shvatanja skreću u pravcu razmatranja efikasnosti razvoja, što je delom bilo rezultat odbijanja nacionalnih i internacionalnih agencija za razvoj da uvaže feminističke kritike kulturnih elemenata dominantnih razvojnih modela. Feminističke ideje iz WID kruga, u ovom periodu, počinju da obraćaju pažnju na moguće doprinose žena ekonomskom razvoju, te da pronalaze načine kako bi se ovi doprinosi omogućili („jednake šanse za žene“). Fokus se usmerava na (ekonomsku) efikasnost i produktivnost razvoja (shvaćenog kao ekonomskog rasta), te na pronalaženje načina povećavanja doprinosa žena ovakvom razvoju. Uloga žena u razvoju postaje ekonomsko pitanje, dok ideološke, političke i kulturne prakse razvojnih agencija ostaju neupitne. (Schech, Haggis, 2000).

WID perspektiva pokazala se kao značajna, jer je u okviru nje po prvi put istaknut značaj uključivanja žena kao ravnopravnih partnerki u društveni i ekonomski razvoj. Osnovni nedostatak ove perspektive sastojao se u tome što šire društvene strukture i razvojni procesi nisu preispitivani kao takvi. Podrazumevalo se da su oni rodno neutralni i da će se položaj žena u razvojnim procesima poboljšati onda kada se one u njih uključe. Osim toga, WID ne uspeva da obuhvati razlike između žena, posebno one koje su posledica strukturalnih razlika između razvijenih i nerazvijenih društava.

Shvatanje kulture kao jedinog nosioca rodnih nejednakosti ubrzo je došlo pod kritiku. Leonora Likok u okviru svojih antropoloških istraživanja prekaptalističkih društava Australije, Pacifika i Afrike, dolazi do zaključka da su tradicionalno, muškarci i žene autonomni (nezavisni) ekonomski subjekti, dok podređen položaj žene dolazi tek u procesu kolonijalizacije i kapitalističkog razvoja. Na bazi teorije zavisnosti i svetskosistemske teorije, kao i (re)interpretacije marksističkih ideja u feminističkoj teoriji, nastaju sasvim drugačiji pogledi na odnos žena i razvoja (u odnosu na WID). Ovakva shvatanja podređen položaj žene dovode u vezu upravo sa razvojnim procesima, pa se dominantne razvojne ideologije vide kao osnov nejednakog položaja žena u društvu. Feminističke ideje, koje nastaju na bazi teorije zavisnosti, kritiku usmeravaju ka globalnoj kapitalističkoj ekonomiji kao osnovnoj „potki“ razvoja i zapadnom neointerijalističkom projektu kao njenom okviru. U skladu sa teorijom zavisnosti ovi globalni procesi se posmatraju kao način stvaranja zavisnosti ekonomija Trećeg sveta od globalnog kapitalističkog tržišta. Žene se, u ovakvoj teorijskoj perspektivi, posmatraju, ne kao „žrtve“ patrijarhalnih porodičnih obrazaca i „slepoće“ birokratizovanih razvojnih agencija za rodne uloge (WID), nego kao marginalizovana grupa čiji se položaj koristi u funkciji uvećavanja profita od

strane globalnog kapitalističkog tržišta. „Rodna podela rada je, po ovakvom shvatanju, integralna komponenta kapitalističkog sistema produkcije i akumulacije“ (Schech, Haggis, 2000: 93). Feministička misao tako počinje da proispituje kapitalistički sistem odnosa, ali i dalje ne propituje osnovne razvojne ciljeve-ekonomski rast i modernizaciju. Zbog udaljavanja od dominantnog razvojnog modela, ova feministička razvojna teorija počela je da se naziva WAD (Women And Development). Na bazi ove perspektive počinju da se formiraju zahtevi za potpunim razdvajanjem razvojnih projekata za žene od dominantnih razvojnih modela. Zahtevi za razdvajanjem oslanjaju se na razlike između muškaraca i žena koje se smatraju suštinskim i nesvodivim, pa su zato i univerzalni pristupi neadekvatni. Za razliku od WID, WAD perspektiva može da se okarakteriše kao istinski kritička, jer problemu pristupa u odnosu na njegove dublje, strukturne korene, koji se ne mogu izmeniti prostim povećanjem broja žena u razvojnim procesima i institucijama. Njen nedostatak sastoji se u tome što se, na tragu neomarksističkih ideja, položaj žena u razvojnim procesima svodi na njihovu ulogu u kapitalističkom sistemu, dok se domen privatnog i svakodnevni život ne problematizuju.

U periodu neoliberalnog preokreta u međunarodnim razvojnim institucijama, 1980-tih, u okviru feminističke teorije, nastaju novi pristupi razvoju. Novi pristup, GAD (Gender and Development), nastao je prvenstveno u odnosu na iskustva feminističkih autorki iz zemalja Trećeg sveta, razočaranih, kako dominantnim razvojnim modelima, tako i feminističkim pristupima nastalim u okviru zapadnih iskustava. Osnovne ideje ovog pristupa sumirane su od strane DAWN grupe (Development Alternatives with Women for a New Era) i izložene na Konferenciji ženskih nevladinih organizacija u Nairobi 1985. godine. Ovaj pristup usvaja ideje socijalnog feminizma o povezanosti položaja žena sa kapitalističkom ekonomijom, ali počinje da istražuje i kako *rod*, kao društveni konstrukt, utiče na oblikovanje ekonomskih procesa i ekonomske aspekte života žena. Rodni pristup u sebe je uključivao dekonstrukciju značenja koja se pripisuju rodu, etnicitetu, rasi, veroispovesti, starosti i sl. Svi ovi faktori, posredovani simboličkom reprezentacijom njihovih značenja, utiču na kreiranje različitih životnih situacija, ali i načina kako se one interpretiraju od strane razvojnih planera. GAD pristup žene posmatra kao agense razvoja, a ne kao njegove primaoce, te se i sam razvoj preispituje, posebno sa rodnog aspekta. Takođe, počinje da se podvlači razlika između interesa žena (kao homogene biološke kategorije) i rodnih interesa (rod kao društveno konstruisan set ideja i praksi). Praktični interesi žena proističu iz konkretnih životnih uslova (npr. materijalne

potrebe, zdravstvena zaštita i sl.) dok rodni interesi zahtevaju izmenu dubljih patrijarhalnih struktura koje ih oblikuju, u cilju prevazilaženja samog principa subordinacije. GAD pristup nastojao je da poveže ove dve vrste interesa, pa su programi koji su išli ka ispunjenju „bazičnih potreba”, analizirani i u odnosu na to koliko doprinose izmeni rodnih uloga. Koncept „bazičnih potreba”, tako biva zamenjen konceptom „osnaživanja žena”. Drugim rečima, ženama u razvoju nije dovoljno obezbediti materijalne uslove života (npr. kroz novčanu i zdravstvenu pomoć), već im je potrebno stvoriti povoljnije društvene uslove u kojima bi mogle da pomognu same sebi.

Uvođenjem diskursa okruženja u razvojne paradigme, feminističke teorije razvoja počinju da se koncentrišu na pitanje odnosa prirodnog okruženja, razvoja i roda. Ovakvi pristupi označavaju se kao WED (Women, Environment, Development). U okviru WED debate postoji mnoštvo različitih pristupa. Neki od njih (a to su posebno oni zastupljeni u razvojnim institucijama kao što su UN i UNDP¹), zapravo zadržavaju WID pristup u analizi i normiranju odnosa žena i okruženja, pa žene posmatraju kao resurs razvojnih politika. Patrijarhalna društvena struktura se tu vidi kao izvor marginalizacije žena, pa su njihovi potencijali u rešavanju ekoloških problema zbog toga neiskorišćeni. Ženama, zato, treba dati „jednake šanse“ i uključiti ih u razvojne procese kako bi se oni uspešnije sprovodili. Žene se, u okviru ovog pristupa, posmatraju i kao marginalizovana grupa, koja je, usled svog položaja, u većoj opasnosti od izlaganja posledicama ekoloških problema ili rizika razvoja.

Sa druge strane, van institucionalnog nivoa (ali ne i bez uticaja na njega), u okviru teorije, nastaju ideje koje povezuju patrijarhalnu društvenu strukturu sa problemima okruženja. Ovi pristupi poznati su pod nazivom ekofeminizam. Patrijarhalna društvena struktura predstavlja osnovni izvor represije, ne samo nad ženama, već i nad prirodnim okruženjem. Izvor svih oblika društvene represije (nad ženama, prirodnom, marginalizovanim grupama) objašnjava se dakle jednim faktorom, patrijarhalnom društvenom strukturom. Ova teorijska orijentacija delimično deli prepostavke WAD pristupa, jer zastupa fundamentalnu različitost između muškaraca i žena, društveni razvoj posmatra kao maskulinizovan projekat dominacije, a za žene zahteva „alternativni“ put, van takvog modela. Treba napomenuti da čitav ekofeministički diskurs uglavnom izrasta iz zapadne feminističke misli, dok se ideje autorki iz nezapadnih zemalja uglavnom fokusi-

¹ United Nations Development Program.

raju na ekonomска pitanja i rodne nejednakosti, što nam iznova govori o uslovljenosti ideja o razvoju društvenim kontekstom od kog polaze.

Čitav razvojni diskurs, oblikovan ekonomskim teorijama rasta i sociološkim teorijama modernizacije, ali i njegove kritike, postaju na neki način prevaziđeni usled procesa globalizacije. Zato više nije moguće govoriti o rastu i razvoju, a da se u raspravu ne uključe svi delovi sveta (Pušić, 2001). Nagle promene, nastale usled procesa globalizacije i ekonomskog zaokreta ka neoliberalizmu, otvorile su mnoga nova pitanja za feminističku teoriju. Globalni protok kapitala i radne snage, zahtevi za slobodom tržišta i promene u proizvodnji (post-fordizam), dovode do potrebe za fleksibilnošću biznisa, pa nastaje sve više ne-standardnih poslova koji postaju „ženski domen“ (femininizacija radne snage) „To su u glavnom malo plaćeni, „part time“ ili povremeni poslovi koji ne nude mogućnost napredovanja... Većina žena tako, osim što je getoizirana u slabo plaćene, nisko stručne i povremene poslove, ima i drugi, neplaćeni posao-brigu za porodicu i domaćinstvo“ (Conelly i sar., 2000). Neplaćeni posao žena u okviru domaćinstva, sećenjem beneficija države blagostanja, postaje još obimniji. Ove promene u položaju žena u globalnoj ekonomiji ipak treba posmatrati u okviru ukupnih promena do kojih ona dovodi, konkretno, intenzivnoj polarizaciji između bogatih i siromašnih i smanjenju srednje klase, u okviru država, i produbljivanjem razlika između bogatih i siromašnih zemalja na međunarodnom nivou. Navedeni procesi, u kontekstu globalnog protoka radne snage (nove migracije), dovode do pojave koju Barbara Erenrajh naziva „globalni lanci brige“. Pod ovim se podrazumeva „izvoz brige iz nerazvijenih u razvijene zemlje“ (Ramirez i sar., 2005), jer siromašne žene iz nerazvijenih zemalja, u potrazi za poslom, odlaze u razvijene zemlje gde žene (usled dvostrukе opterećenosti plaćenim i neplaćenim domaćičkim poslom), unajmljuju pomoć za brigu o domaćinstvu. Briga je suštinski važan resurs društvenog bića čoveka, pa i njen „izmeštanje“ iz nerazvijenih zemalja u razvijene, treba posmatrati u tom kontekstu. Ova i slične pojave, ostaju „nevidljive“ u okviru mnogih teorija globalizacije koje, vođene predstavom o čoveku kao *Homo economicus*-u, zanemaruju svaku delatnost nemerljivu aktuelnim formalnim ekonomskim okvirom. Feminističke teorije, zato, pozivaju na urodnjavanje diskursa o globalizaciji, kako bi se ekonomski redukcionizam prevazišao i otvorilo polje za analizu, kako muških, tako i ženskih, svakodnevica. Promene u svakodnevnim životima žena, ali i generalna „sмена“ paradigmi u sociološkoj misli, usmeravaju feminističku teoriju ka mikro analizi i načinima konstruisanja svakodnev-

nih praksi u globalizovanom svetu. Feministička teorija, tako, počinje da napušta razvojna pitanja i usvaja poststrukturalistički i postmodernistički pristup.

Iako se u okviru globalnih razvojnih institucija, uprkos svemu, neoliberalna ekonomija i dalje vidi kao jedini način za razvoj nerazvijenih, kritike ovog pristupa postaju tolike da ih je teško ignorisati. Ekomska paradigma, iako očuvana, počinje da se menja. Merenje društvenog razvoja DBP-om postepeno biva zamenjeno opsežnijim, preciznijim i obuhvatnijim indikatorima (npr. HDI - Human Development Index), a razvoj počinje da se posmatra u kontekstu ostvarivanja ljudskih prava. „Za razliku od preovlađujućeg neoliberalnog koncepta razvoja baziranog na ekonomskom rastu kao krajnjem cilju, razvoj zasnovan na ljudskim pravima ima za cilj poboljšanje kvaliteta života svih muškaraca i žena, bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi. Ovo se postiže ospozobljavanjem ljudi, posebno marginalizovanih grupa, da zahtevaju svoja prava i njihovim uključivanjem u procese odlučivanja o razvoju“ (Dokmanović, 2007). Princip razvoja baziranog na ljudskim pravima, nastaje delom i pod uticajem organizovanih feminističkih pritisaka koji, u ovom periodu, rezultiraju brojnim inicijativama i međunarodnim konferencijama. Tako su, u ovaj pristup, uključeni aktuelni problemi žena u okviru globalizacije, o kojima je već bilo reči. Posle podrobne analize odnosa razvoja baziranog na ljudskim pravima i položaja žena, Mirjana Dokmanović zaključuje da „okvir ljudskih prava, sam po sebi, ipak nije dovoljan da menja ideologiju neoliberalizma, koja značajno podriva realizaciju ljudskih i ženskih prava“ (isto)

U okviru razmatranja institucionalne dimenzije razvoja, treba napomenuti da se dominantni razvojni model ipak delimično menja. Najočigledniji pomak može se uočiti u otpisivanju dugova nerazvijenim zemljama, nastalih u eri sprovođenja dominantnog razvojnog modela, na koji je Svetska banka (pod brojnim pritiscima) pristala. Osim toga, ciljevi razvoja su po prvi put (makar i formalno) određeni neekonomskim kategorijama. Milenijumski ciljevi razvoja, usvojeni na Milenijumskom Samitu Ujedinjenih Nacija 2000. godine, iskorenjivanje siromaštva postavljaju kao cilj za sebe, a ne kao način da se ostvari ekonomski rast ili očuva prirodna sredina. Milenijumski ciljevi, osim iskorenjivanja siromaštva, zahtevaju i postizanje univerzalnog osnovnog obrazovanja, ravнопravnosti polova i osnaživanja žena, smanjenje smrtnosti odojčadi, poboljšanje zdravlja, borbu protiv HIV-a, ekološku održivost, omogućavanje pristupa piјaćoj vodi, globalnog partnerstva za razvoj, ostvarivanja bazičnih potreba u nerazvijenim zemljama, zapošljavanja omladine, širenje beneficija novih tehnologija i sl. Ekonomski način razmišljanja, po kome će rast automatski biti

praćen društvenim razvojem, je, čini se, konačno prevaziđen. Mnogi su Mileni-jumske ciljeve okarakterisali su kao „listu lepih želja“. To se delimično pokazalo tačnim, jer je uočeno da su principi previše apstraktni, da im nedostaje ope-racionalizacija, te da pokazuju male rezultate u praksi. To uviđanje je skrenulo još veću pažnju na nužnost aktivnog učešća subjekata u razvoju (participacija) i uvažavanje lokalnog sociokulturalnog konteksta.

Zaključna razmatranja

U radu su razmatrane osnovne karakteristike dominantnog modela dru-štvenog razvoja, kao i kritike koje su ovom modelu upućivane iz femini-stičke perspektive. Pokazano je da ekonomski rast nije pandan društvenom razvoju, jer mnoge društvene grupe, usled strukturnih i neekonomskih faktora, faktički nemaju pristup njegovim benefitima. Osim toga, proispitani su i sami ciljevi dominantnih razvojnih modela, koji se pokazuju kao ekološki i društveno neodrživi. Klasični ekonomski postulati u ekonomskom rastu, kao osnovnom cilju društvene teorije i prakse, i dalje su u samom srcu razvoja, kako ga vidimo u savremenom društvu, iako su pretrpeli značajne kritike. U ovom kontekstu važno je napomenuti ulogu novih društvenih pokreta koji, iz domena sub - političkog, prerastaju u organizovanu društvenu akciju usme-renu ka delegitimizaciji vladajuće ekonomске paradigmе. Čini se da ovakvi otpori, koje možemo označiti kao kulturne, predstavljaju obećavajući trend na putu izgradnje održivog društva.

Generalno posmatrano, ekonomска paradigmа о „ravnomernom spu-štanju“ posledica ekonomskog rasta, odnosno prepostavka o automatskoj transformaciji rasta u razvoj, mora biti korigovana uvidom da je raspodela društvenih dobara fundamentalno uslovljena kulturom, odnosno društveno proizvedenim rodnim ulogama. Pokazano je da feminističke kritičke teorije razvoja nude specifičnu perspektivu posmatranja razvojnih problema, ponaj-pre onu koja insistira na postavljanju društvenih aktera (subjekata) u centar razvojnih debata, iznova postavljajući pitanje „čiji razvoj“?. Rodne nejednakos-ti su društveno uslovljene i proizvode društvene posledice, realne po živote žena. Ženama se, u okviru razvojnih paradigm, zbog toga, mora prići na spe-cifičan način, odnosno njihova faktička nejednakost ne sme biti sublimisana pod opštost, ali ni pod esencijalnu različitost. Moraju se, dakle, pronaći putevi da se specifične potrebe i pozicije žena prepoznaju i integrišu u jedan redefi-

nisan okvir razvoja ljudskih društava. Čini se, međutim, da je ovakvih rodnih pristupa razvoju najmanje, pa ih je nužno dalje izgrađivati. Razrada ove teme, odnosno iznalaženje poželjne integracije različitosti i jednakosti (ne samo u domenu rodnih odnosa), od velikog je značaja za celokupan razvojni diskurs. Feminističke teoretičarke otišle su korak dalje od prostog uključivanja žena u dominantne razvojne tokove, ka feminizmu kao propitivanju razvoja sa humanog stanovišta i potrazi za iznalaženjem novih modela razvoja sa „ljudskim licem“. U tom smislu noviji feministički pristupi razvoju (GAD) imaju znatno veće potencijale, jer problematizovanjem roda doprinose boljem razumevanju i praktičnom sprovođenju humanijeg društvenog razvoja uopšte.

Literatura

- Beck, U. (2001) *Rizično društvo*. Beograd: Filip Višnjić.
- Boserup, E. (1970) *Woman's Role in Economic Development*. London: Earthscan.
- Connelly, P., Murray, L., MacDonald, M., Parpart J. (2000) Feminism and Development: Theoretical Perspectives. In: J. Parpart, P. Connelly, E. Barriteau (eds.) *Theoretical perspectives on gender and development*. Ottawa: International Development Research Centre, str 51-161.
- Dokmanović, M. (2007) *Globalizacija i razvoj zasnovan na ljudskim pravima sa rodne perspektive*, doktorska disertacija, Pravni fakultet: Novi Sad.
- Flora, C., Flora, J. (2006) The Sociology of Development. *21st Century Sociology. SAGE Publications*. http://sage-ereference.com/sociology/Article_n50.html Pриступљено 20.1.2011.
- Parpart, C., Marchand, M. (1995) *Feminism, Postmodernism, Development*. North Yorkshire: Routledge.
- Parpart, J., Connelly, P., Barriteau, E. (2000) *Theoretical perspectives on gender and development*. Ottawa: International Development Research Centre.
- Peet, R., Hartwick, E. (2009) *Theories of Development*. New York: Guilford Press.
- Ramírez, C., Domínguez, M., Míguez, J. (2005) *Remittances, Gender and Development*. Instraw, <http://www.eldis.org/vfile/upload/1/document/0708/DOC19345.pdf> Preuzeto 20.1.2011.
- Pušić, Lj. (2001) *Održivi grad: ka jednoj sociologiji okruženja*. Beograd: Nezavisna izdavačka Sl. Mašića.

Schech, S., Haggis, J. (2000) *Culture and development: a critical introduction*. Oxford: Blackwell.

Sutcliffe, B. (1999) The Place of Development in Theories of Imperialism and Globalisation. In: R.Munch, D. O' Hearn (eds.) *Critical Development Theory*. London: Zed Books, str. 135-155.

Wallerstein, I. (1980) *The Modern World-System, vol. II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600-1750*. New York: Academic Press.

ANA PAJVANČIĆ - CIZELJ

Gender and Development

Author analyses theories of social development and dominant development practice (dominant models of social development) from critical feminist perspective. The key problem of dominant development model is found to be an equation of social development with economic growth. Review of feminist theories of development from WID to GAD approach is given, and the author shows that these theories questioned economic growth theories by developing a concept of gender regimes which mediates distribution of economic benefit. From simple inclusion of women in development process, gender development theories moved to deeper investigation of these processes from gender perspective. In that manner, gender development theories became true critical theories which contribute to better conceptualization and practical planning of more human and sustainable development for society in general.

Key words: gender, social development, feminism, economic growth, development subjects.

Prikazi skupova

TEMIDA

Mart 2011, str. 83-90

ISSN: 1450-6637

To report or not report – the choice facing victims

(Prijaviti ili ne prijaviti – izbor koji je na žrtvama)

Edinburg, 5-7. oktobra 2010. godine

Konferencija *Prijaviti ili ne prijaviti – izbor koji je na žrtvama*, održana je od 5. do 7. oktobra 2010. godine u Edinburgu (Škotska, UK) povodom 25 godina postojanja organizacije za pomoć žrtvama Škotske. Konferencija je okupila veliki broj eksperata/kinja i praktičara/ki iz celog sveta, koji se bave problemima žrtava. Konferencija je održana u saradnji sa Vladom Škotske i pod patronatom Njenog kraljevskog visočanstva engleske princeze Ane. Glavni cilj konferencije bio je da se kroz izlaganja stručnjaka, profesionalaca, koji rade u službama za žrtve i samih žrtava, dođe do zaključaka o tome na koji način može da se doprinese porastu stope prijavljivanja krivičnih dela, ali na način koji sekundarno ne viktimizira žrtve.

Škotska organizacija za podršku žrtvama se i ovaj put, kao i više puta ranije, pokazala kao izuzetan domaćin i organizator posećenih i veoma atraktivnih konferencija. Organizatori su se potrudili da dovedu veliki broj izlagača koji su imali svoje prezentacije u okviru plenarnih sesija i radionica. Sa druge strane, preko 170 učesnika konferencije imalo je težak zadatak da izabere kojoj će radionici prisustvovati, s obzirom na veliki broj ponuđenih kvalitetnih radionica. U narednom delu pokušaću da prikažem rad konferencije u plenarnim sesijama i radionicama koje sam posetila.

Konferencija je otvorena uvodnim izlaganjem Kanny MacAskill, sekretarke Kabineta za pravosuđe Vlade Škotske. U svom uvodnom izlaganju ona je ukazala na saradnju i veliki doprinos škotske službe za žrtve zaštiti žrtava u najširem smislu.

Prva plenarna sesija *Evropska saznanja o neprijavljenom kriminalitetu* je dala uopšten pregled neprijavljenog kriminaliteta, sa naglaskom na posledice po žrtve i uticaj koji to ima na društvenu zajednicu. Ovaj pregled je dao profesor Mark Groenhuijsen sa Univerziteta u Tilburgu (Holandija). Dr Mark Groenhu-

ijsen, odlični poznavalac oblasti o kojoj govori, je, u svom veoma stručnom i nadahnutom izlaganju, izneo osnovne razloge zbog kojih žrtve ne prijavljuju krivična dela, dao teorijska objašnjenja ovih razloga i, na kraju, izneo preporuke za povećanje stope prijavljivanja. Zanimljiv je podatak, koji je profesor izneo, da je u zemljama Evropske unije daleko veći procenat prijavljivanja imovinskih krivičnih dela nego ostalih, što se objašnjava razlozima vezanim za naknadu štete.

Radni deo prvog dana konferencije završen je predstavom *Chickenshed*. Predstava, pozorišne produkcije *Zločin veka (UK)*, je nastala pošto su tri tinejdžera ubijena u tri odvojena napada nožem. Osnivač i vođa produkcije je rođak jednog od ubijenih dečaka, dok je njegova kćerka jedna od istaknutijih učesnica u predstavi. Predstava, ili bolje reći scensko-muzički performans, kroz pokret i tonske zapise intervjuja sa napadačima, porodicama, lekarima, žrtvama, policajcima i bivšim počiniocima, dočarava ono što se desilo jednom od tinejdžera. Izvođači predstave su tinejdžeri, predstavnici različitih rasnih, nacionalnih i etničkih grupa. Ova predstava se izvodi širom Ujedinjenog Kraljevstva i prate je radionice koje imaju za cilj da kroz vršnjačku edukaciju preventivno deluju na mlade i na taj način preduprede slična dešavanja u budućnosti, stavljajući u prvi plan patnju primarnih i sekundarnih žrtava. Predstava je ostavila bez daha i sa suzama u očima sve prisutne, koji su višeminutnim aplauzom, više puta vraćali na scenu izvođače.

Drugi dan konferencije počeo je plenarnom sesijom 2 pod nazivom *Uspostavljanje prava žrtava u Evropi*. Viviane Reding, potpredsednica Evropske komisije je, u ovoj plenarnoj sesiji, naglasila skorašnje zakonske promene, procenu uticaja ovog zakonodavstva i određivanje budućeg plana za unapređivanje prava žrtava širom Evropske unije.

U sledećoj plenarnoj sesiji, David McKenna, predsednik organizacije Evropska pomoć žrtvama (Victim Support Europe) je imao izlaganje na temu *Zastupanje i pomaganje žrtava u Evropi*. Evropska pomoć žrtvama je mreža od 26 organizacija članica iz 21 evropske zemlje, koja obezbeđuje pomoć i informacije žrtvama kriminaliteta. Gospodin McKenna je, kao novoizabrani predsednik, dao skicu ciljeva i metoda koji bi u budućnosti trebalo da promovišu i učvrste prava žrtava, kao i službi za žrtve širom Evrope.

Plenarna sesija 4 sa temom *Posebno osetljive žrtve: Da li smo spremni da slušamo?* na veoma očigledan način, kroz izlaganje Kathryn Stone iz organizacije Glas UK (VOICE UK) predstavila je posebno osetljive žrtve. Kroz lične priče posebno osetljivih žrtava, sa različitim vrstama invaliditeta, ova plenarna sesija je posvetila pažnju dodatnim izazovima sa kojima se sreću ove žrtve: da

li ih okolnosti u kojima se nalaze čine manje ili više spremnim da prijave zločin i šta je pravosuđe sa svojim službama u stanju da učini da bi izašlo u susret specifičnim potrebama ovakvih žrtava.

Tokom plenarne sesije 5, Kathleen O'Hara iz SAD, majka čiji je sin ubijen, obratila se prisutnima putem video zapisa. U izlaganju *Putovanje kroz pravosudni sistem: iz perspektive žrtve, kroz lično iskustvo i aktivistički pristup*, Kathleen O'Hara je izložila nepoznato i, često, vrlo stresno putovanje kroz pravosudni sistem. Ona je govorila o svom iskustvu nakon ubistva sina 1999. godine i ponudila preporuke vezane za prolazak kroz pravosudni sistem, bazirane na njenom ličnom iskustvu i kasnijem aktivističkom radu sa žrtvama kriminaliteta u okviru Federalne kancelarije za žrtve kriminaliteta i službi za žrtve u Americi.

Plenarna sesija 6 – *Silovanje u Americi: petnaestogodišnja iskustva* je dala opis učestalosti silovanja u Americi, kao i to kako silovanje povećava rizik od post-traumatskog stresnog poremećaja (PTSP) i drugih mentalnih poremećaja. Studija, koju je izložio Dr Dean G. Kilpatrick (SAD), je naglasila potrebu za efektivnim tretmanima mentalnih bolesti kod svih žrtava silovanja i dala preporuke koje bi doprinele povećanju broja prijavljenih slučajeva silovanja. Neke od preporuka su sledeće: uvesti program za anonimno prijavljivanje silovanja; voditi računa o potrebama žrtava, naročito vezanim za nedostatak samopouzdanja, krivicu i neverovanje; podizati svest javnosti o problemu silovanja i važnosti prijavljivanja.

Sledeća, sedma plenarna sesija nosila je naziv *Premoščavanje jaza: može li pomoći i podrška žrtvama podići stopu prijavljivanja krivičnih dela?* Tokom ove sesije razmotrene su vrste kriminaliteta u Ujedinjenom Kraljevstvu, koje najčešće ostaju neprijavljene, i potencijalne posledice od neprijavljivanja. Takođe, naglašen je značaj pomoći i podrške žrtvama, počevši od trenutka izvršenja krivičnog dela, do trenutka izricanja presude počiniocu. Na kraju, Kathryn Turman, programska direktorka kancelarije za žrtve, Federalni istražni biro (SAD), je podela svoje iskustvo u saradnji sa NVO, sa pozicije specijalistkinje za žrtve pri FBI.

U plenarnoj sesiji 8 *Kako obezbediti da se žrtve čuju?*, Ann Moulds, psihoterapeutkinja i žrtva kriminaliteta (UK), Marketa Vitousova (Češka Republika) i Antony Pemberton, Međunarodni viktimoški institut (INTERVICT) iz Tilburga (Holandija) su, kroz ovu specifičnu sesiju, pokušali da, koristeći iskustvo žrtava, praktičara i istraživača, diskutuju na temu osnaživanja žrtava i razloga koji utiču na izbor žrtve da prijavi krivično delo. U diskusiji su razmatrane mogućnosti većeg korišćenja iskustva žrtava u istraživanjima i obezbeđivanju podrške kroz pravosudni sistem.

Pored rada u plenarnim sesijama rad se odvijao i kroz 30 zanimljivih i dobro osmišljenih radionica, koje su priredili i vodili vrsni stručnjaci u svojim oblastima.

U sledećem delu biće predstavljene radionice kojima je autorka ovih redova prisustvovala.

Zločin veka

Radionicu je osmisnila i realizovala grupa mladih okupljena u produkciji *Zločin veka*. Radionica je počela time da su članovi ove grupe detaljno opisali događaj, koji je bio povod za njihovo okupljanje, kao i ciljeve i misiju svog rada. Producija *Zločin veka* je osnovana i počela sa radom, posle tragedije koja se desila kada je, u borbi lokalnih bandi (gangova), nožem napadnut i ubijen nedužni četrnaestogodišnjak Šakil Smit. Šakil je ubijen 5 metara od svog doma, i to greškom jer je meta bio drugi dečak. Ubijen je od strane bande koja je delovala pod okriljem mnogo veće bande iz kvarta.

Intenzitet tragedije je bio povećan time što su žrtva i počinilac živeli u istoj zajednici – vrlo blizu, što znači da je prijavljivanje zločina bio ogroman pritisak za Šakilovu porodicu koja je bila u strahu od osvete i potencijalno mogućeg zastrašivanja od strane jedne od najbrutalnijih bandi u Londonu. Identitet učinilaca i zločin nisu ostali neprijavljeni: banda je uhapšena vrlo brzo i šestorica su osuđena na kazne između 15 i 18 godina zatvora. Radionica vezana za predstavu *Chickenshed* omogućila je učesnicima konferencije da posmatraju kako *Chickenshed* tim, kroz praktične aktivnosti, zajedno sa mladim ljudima iz drugih škola, istražuje uzroke i efekte nasilja vezanog za bande (gangove).

Kroz glumu, mlađi ljudi su stimulisani da istražuju vlastita osećanja u odnosu na probleme, a zatim i svoje kapacitete za empatiju kao i mogućnosti za promenu. Mlađi ljudi se, zajedno sa učesnicima radionice, podstiču da istražuju pitanje *Da li društvo, ignorajući probleme i izazove sa kojima se mlađi ljudi sreću u zajednici i prebacujući odgovornost na nekog drugog, čini najveći od svih „neprijavljenih zločina“?*.

U drugom delu radionice, učesnici su zajedno sa članovima grupe pokušali da pokretom dočaraju različita osećanja kao što su tuga, bes, agresija i slično. Radionica je upotpunila sliku i emocije koje je izazvala predstava u izvođenju ove grupe i pokrenula razmišljanje, kod većine učesnika radionice, o mogućnostima korišćenja i drugih načina borbe protiv kriminaliteta uopšte, a posebno u radu sa decom i tinejdžerima.

Rodna i starosna perspektiva službi za žrtve

Autorke i voditeljke radionice su bile Lotta Jagervi i Kerstin Svensson sa Odeljenja za socijalni rad Lund Univerziteta iz Švedske.

„Žene su žrtve, muškarci su počiniovi“ – to je uopštena slika kada se govori o viktimizaciji. Predstavnici švedske službe za žrtve pokušali su na ovoj radionici da pokažu da je slika mnogo komplikovanija. Oni nisu uzeli u obzir samo pol žrtve i počiniova, već i pol i godine pružalaca usluga u službama za žrtve. Odnosno, pokušali su da rodnu i starosnu perspektivu pružaoca usluga povežu sa potrebama žrtava. Ovo izlaganje imalo je za osnovu istraživački projekat koji je u toku, a koji se bavi istraživanjem potreba žrtava i kapaciteta službi za žrtve i čiji rezultati tek treba da budu publikovani.

„Manje je više“ – paradigma promene u psihosocijalnoj pomoći žrtvama katastrofa

Katastrofe, terorizam i velike nesreće izazivaju kolektivni stres, koji često rezultira u forsrirani, ponekad i histerični odgovor svih delova društva, koji uključuje medije, političare i druge. Razlog za ovo mogao bi biti u tome što je u modernom, rizicima izloženom društvu, sposobnost njegovih članova da se suoče sa nepovoljnim životnim događajima, poslednjih decenija u opadanju.

Sonja Leferink i Jack Geelen, predstavnici holandske Službe za žrtve (Slachtofferhulp Nederland), u prvom delu radionice su dali kritički pogled na postojeći odnos i praksu raznih službi uključenih u pružanje podrške žrtvama katastrofa i elementarnih nepogoda u Holandiji. U drugom delu bilo je reči o razvojnim aktivnostima koje pomeraju fokus pružanja podrške na otpornost i sposobnost, a ne samo na jednokratnu pomoć. Cilj ovog dela radionice bio je da se druge službe za pomoć žrtvama, koje rade u ovoj oblasti, osnaže za rad sa žrtvama katastrofa.

Glavne tačke interesovanja voditelja radionice odnosile su se na psihosocijalnu pomoć žrtvama katastrofa tokom velikih nesreća. Oni su primetili jednostran pristup u prevenciji hroničnih psiho-trauma naročito PTSD-a. Veliki broj profesionalaca, sredstava i tretmana odmah se stavlja na raspolaganje, ili bolje rečeno, pogođena populacija je prisiljena da ih koristi. To je, iz ugla voditelja radionice, preterano medicinski pristup psihosocijalnoj pomoći za žrtve kriza, ali je opšteprihvaćena u holandskoj politici i praksi.

Služba za žrtve Holandije je jedna od službi koja obezbeđuje psihosocijalnu pomoć žrtvama katastrofa i nesreća, koja je usmerena na osnaživanje prirodnih sposobnosti žrtve u procesu oporavka. To znači raditi na smanjivanju dodatnih stresogenih faktora i obezbediti osnovnu praktičnu i emocionalnu pomoć pogođenima. Na slučaju avio katastrofe u Libiji, u kojoj je poginulo 70 holandskih državljanina, voditelji radionice su na očigledan način prikazali koncept za koji se zalažu.

Razotkrivanje progonitelja

U martu 2009. godine, Ann Moulds, psihoterapeutkinja iz Ujedinjenog Kraljevstva je izašla iz anonimnosti i progovorila javno o svom užasnom iskustvu žrtve dugotrajnog i strašnog proganjanja, koje ju je nateralo da se preseli 80 milja dalje od svog mesta prebivališta da bi se osećala sigurnom. Prolazeći kroz ovo iskustvo ona je izgubila posao, dom, prijatelje i porodicu. Njen slučaj je bio zabeležen kao jedan od najgorih slučajeva proganjanja u škotskoj istoriji.

Na početku radionice, Ann je podelila zatvorene koverte učesnicima radionice. Zatim je zamolila učesnike radionice muškog pola da napišu na koverti ime i adresu njima drage i bliske ženske osobe. Ženama je rečeno da napišu svoje ime i adresu. Sledeći zadatak je bio da učesnici otvore koverte i pročitaju sadržaj pisma. U pismu je bio skaradni sadržaj napisan u stihovima, koji je na veoma eksplicitan i vulgaran način opisivao seksualne aspiracije progonitelja. Usledilo je pitanje: kakva osećanja je probudilo ovo pismo u vama? Uzevši interakciju učesnika kao polazište, u daljem toku radionice Ann Moulds je ispričala svoje iskustvo proganjanja. Ona je bila dovedena u stalnu opasnost, ne samo zbog intenziviranja ponašanja progonitelja, nego i zbog nedostatka obučenosti i koordinacije od strane pravnih institucija i službi za pomoć žrtvama.

U daljem izlaganju Ann je dala pojašnjenje pojave proganjanja. Proganjanje je jedan od najtežih problema sa kojima se sreću krivičnopravni stručnjaci i profesionalci iz službi za žrtve. Istraživanja pokazuju da proganjanje postaje češće nego što se prethodno procenjivalo, a posledice po žrtvu su ozbiljnije nego što se ranije mislilo. Kompleksnost ponašanja progonitelja i motivacije koja stoji iza ovakvog zločina, čine da je problem teško, kako shvatiti, tako i rešiti. Ann je istakla da postoji potreba za sveobuhvatnim i koordinisanim pristupom svih koji su uključeni u pravosudni sistem i službe za žrtve, da bi pomogli da se smanje strah, nasilje i smrt koji pogađaju hiljade žrtava svake godine. Na svom ličnom primeru, voditeljka radionice je istakla da je proga-

njanje ozbiljan i opasan zločin, koji služi da dovede žrtvu do stalnog opravdalog straha od nepredvidivog psihološkog napada i, samim tim, utiče na njen fizički, mentalni, emocionalni i finansijski status. Mnogi koji su preživeli (a nisu svi preživeli, više puta je naglasila voditeljka radionice) proganjanje ostali su sa dugotrajnim, često nenadoknadivim psihološkim oštećenjima. Deleći svoje iskustvo, Ann je posebno skrenula pažnju na važnost sledećeg: ranog otkrivanja proganjanja; rane procene rizika za žrtvu i za progonitelja; unapređenja brige i akcija namenjenih žrtvama; specijalizovanih obuka; unapređenja saradnje između prve linije odgovornih kroz multidisciplinarni pristup; promocije efektivne prevencije i programa za smanjenje rizika.

Zaključak radionice je da je samo kroz razvoj saradnje i multidisciplinarni pristup ovom problemu moguće povećati šanse da se žrtva zaštiti od štetnih posledica. Radionica je završena tako što je voditeljka radionice zamolila učesnike da vrati koverte i na taj način još jednom ukazala na ozbiljnost problema i eliminisanje svake mogućnosti korišćenja datog materijala.

Kakav izbor imaju žrtve? Žrtvina perspektiva – prijavljivanje seksualnog nasilja i seksualnog zlostavljanja dece

Laura Wall iz organizacije savetovalište za žrtve silovanja i Katja Ravat, pravna zastupnica iz Nemačke, su u svojoj radionici diskutovale o pitanju izbora koji imaju žrtave seksualnog nasilja uopšte, a posebno deca. Govoreći o nasilju koje su ove žrtve pretrpele, o prijavljivanju nasilja i kasnijem učestvovanju u sudskoj proceduri, ove žrtve se vrlo često suočavaju sa teškim odlukama koje se često donose bez dovoljno informacija ili podrške. Na ovoj radionici se govorilo o različitim oblicima i složenosti odluka sa kojima se susreću žrtve seksualnog nasilja, o razlozima koji mogu da utiču na njihove odluke, kao što su socijalna struktura i dostupnost zastupnika. Kroz primere iz prakse, interaktivnim radom u malim grupama u ovoj radionici se diskutovalo sa kakvim se posledicama izbora suočavaju žrtve seksualnog nasilja.

Kako komunicirati sa mladima, žrtvama kriminaliteta?

Ilse Van de Walle iz belgijske službe za žrtve (Steunpunt Algemeen Welzinswerk) je u svojoj radionici govorila o načinima komunikacije sa mladima tinejdžerskog uzrasta. Radionica je počela prezentacijom sledećeg slučaja: Fiona, majka petnaestogodišnjeg Džeka, je pozvala službu za pomoć i podr-

šku žrtvama. Bila je jako zabrinuta za svog sina. Pre nedelju dana on je bio opljačkan. Od tada on se potpuno promenio, ne usuđuje se da sam ide u školu, ne izlazi sa društvom i majka ga često čuje kako ustaje noću iz kreveta. On ne želi da priča o onom šta se desilo, ali njegova majka misli da je dobro da neko iz službe za žrtve popriča sa njim. Osoba iz službe poziva Džeka telefonom, međutim, on govori da mu nije ništa i ne želi da priča o tome šta mu se desilo. Njegovo objašnjenje je da to može da se desi svakome, da njegova majka ima problem, a ne on. Posle gledanja video zapisa, putem koga je prezentovan ovaj slučaj, voditeljka radionice je prisutnima postavila sledeća pitanja: Ova Džekova reakcija ili slične reakcije su vrlo česte reakcije u komunikaciji sa mladima koji su žrtve nasilja. Zašto mladi reaguju na ovakav način? Da li to stvarno za njih ne predstavlja problem? Da li su majke prezaštićujuće? Da li tinejdžeri kriju svoje emocije? Da li oni stvarno ne žele pomoći i podršku? Voditeljka je zatim ukazala da, u komunikaciji sa mladima, stručnjaci iz službi za žrtve često imaju osećaj da se obraćaju zidu, zato što mladi kriju svoje emocije iza maske ravnodušnosti i nezainteresovanosti. Na ovoj radionici raspravljalo se o mladima koji su žrtve kriminaliteta i načinu komunikacije sa njima, koji doprinosi njihovom oporavku, ne zaboravljajući i ulogu njihovih roditelja.

Učesnici ove konferencije su napustili Edinburg zadovoljni, posle tri dana rada, koja su im pružila nova znanja i ideje, koje će primenjivati u budućem radu. Organizatori konferencije su se još jednom pokazali kao izuzetni domaćini i ostavili učesnike da željno iščekuju sledeći, ovako dobro koncipiran, intelektualni događaj.

JASMINA NIKOLIĆ

Prikazi knjiga

TEMIDA
Mart 2011, str. 91-96
ISSN: 1450-6637

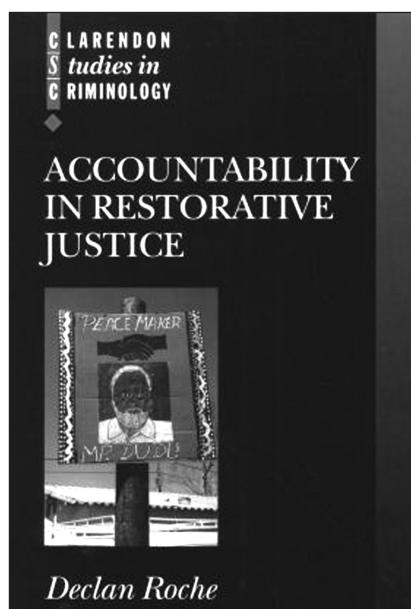
Declan Roche

Accountability in Restorative Justice (Odgovornost u restorativnoj pravdi)

Oxford University Press, Oxford, U.K., 2003., str. 336

Knjiga *Accountability in Restorative Justice* (Odgovornost u restorativnoj pravdi), prvi put je objavljena u februaru 2003. godine u okviru edicije Clarendon Studies in Criminology. Autor knjige, Declan Roche, predavač prava na odeljenju za pravo Londonske škole za ekonomiju, na jedan inovativan način pristupa ideji neformalnog pristupa rešavanju sukoba, na čemu i počiva izuzetna vrednost ove knjige. Naime, Roche je tokom izrade svoje doktorske disertacije istraživao modalitete odgovornosti u programima restorativne pravde koji se sprovode u različitim zemljama, kao i odnos između odgovornosti i privatnosti učesnika u programima, integritet postupka, ulogu medija, šire zajednice, ali i državnih organa i niz drugih značajnih i zanimljivih pitanja. Upravo su rezultati tog empirijskog istraživanja izloženi u ovoj knjizi, u kojoj Declan Roche kritički analizira „obećanja“ restorativne pravde, njene prednosti i nedostatke i razvija diskusiju o važnosti uspostavljanja poverenja i odgovornosti, kako u institucijama krivičnopravnog sistema, tako i u programima restorativnog karaktera.

Kroz osam izdvojenih celina, poglavља, autor čitaocu upoznaje sa različitim vrstama i mehanizmima odgovornosti, kao i ulogama i primeni odgovornosti u modernom krivičnom pravosuđu i restorativnim programima.

U prvom poglavlju *The Rise and Risks of Restorative Justice*, nakon kratkog, ali zanimljivog predstavljanja razvoja, ili, preciznije rečeno, uspona restorativne pravde, Declan Roche ukazuje na ključne elemente restorativne pravde i daje kratak opis restorativnih sastanaka, načina na koji se odvija komunikacija između učesnika i raspravlja o značaju izvinjenja i drugih mogućih ishoda ovih postupaka. U okviru predstavljanja ključnih aspekata neformalnog konteksta u kojima se odvijaju restorativni procesi, autor navodi da se ne sme prevideti činjenica da učesnici u takvim okolnostima, osim što imaju mogućnost da ispolje dobre strane, mogu zloupotrebiti proces i pokazati „tamnu“ stranu svoje ličnosti. Upravo na taj način, predstavljajući rizike sa kojima se žrtva, prestupnik i lokalna zajednica suočavaju, ili čijem javljanju kao učesnici upravo oni doprinose, Roche započinje diskusiju o značaju koncepta odgovornosti, koji treba da svede na najmanju moguću meru jaz između očekivanja i ishoda restorativnog postupka i omogući kontrolu moći u procesu odlučivanja.

U drugom poglavlju koje nosi naziv *The Meaning of Restorative Justice and Accountability*, autor detaljno objašnjava osnovne principe restorativne pravde – personalizaciju, učešće, reparaciju i reintegraciju, koje zagovornici ovog pravca smatraju vodećim idealima svih neformalnih modaliteta pravde, koji pružaju pravedniju, efikasniju i humaniju pravdu od sudskog sistema. Međutim, Roche prevazilazi pojednostavljene tendencije koje veličaju prednosti restorativne pravde sa jedne, i omalovažavaju konvencionalne formalne pristupe sa druge strane, i princip analizira u funkciji što boljeg razumevanja različitih modaliteta odgovornosti. Na isti način pristupa i razmatranju potencijalnih problema koji se mogu javiti pre, tokom ili posle sastanaka u okviru restorativnih programa (npr. trajanje sastanaka, nemogućnost da se pomogne žrtvi kada prestupnik nije otkriven, retrumatizacija žrtava, neosnovano isključivanje prestupnika ili onemogućavanje učestvovanja u postupku, sramoćenje prestupnika, neadekvatni ishodi i dr.), od kojih polazi prilikom objašnjenja svrhe odgovornosti, koja u najopštijem smislu predstavlja proceduralnu zaštitu od već pomenutih mogućih problema, ali i zloupotreba i propusta. Naime, kako Roche navodi, odgovornost podrazumeva da su donosioci odluka u obavezi da objasne ili opravdaju akcije koje su preuzeli, ili odluke koje su doneli, u cilju poboljšanja kvaliteta i legitimnosti procesa odlučivanja na restorativnim sastancima, kao i prevencije zloupotrebe moći. Na kraju, nakon analize osnovnih aspekata ili modaliteta odgovornosti (formalna i neformalna, persuazivna i direktivna, retrospektivna i aktuelna), autor poglavje završava objašnjavanjem vodećih principa odgovornosti: jednostavnost,

uvremenjenost, uključenost, motivaciona osetljivost, javnost, nezavisnost i iterativna (obostrana) odgovornost.

Nakon teorijskih razmatranja, odnosno definisanja i analiziranja osnovna dva koncepta, koncepta restorativne pravde i odgovornosti, od kojih autor polazi u svom istraživanju, u trećem poglavlju *Methods and Overview of Programmes* predstavljena je empirijska komponenta knjige – metodološki okvir istraživanja. Naime, primenom analize dokumentacije, posmatranja i intervjuja sa praktičarima, autor je uradio studije slučaja 25 izabralih programa restorativne pravde,¹ a koji se mogu svrstati u pet osnovnih tipova: konferencije, krugovi, paneli, medijacija i kombinovani programi. Autor je polazni uzorak programa formirao na osnovu pretraživanja literature i relevantnih veb-sajtova, da bi, tokom intervjuja, a primenom metoda grudve snega, upotpunio uzorak. Inače, uzorkom obuhvaćeni programi koje je Roche analizirao sprovode se u Australiji, Engleskoj, Novom Zelandu, SAD i Kanadi, a od strane različitih institucija: grupa iz zajednice, pravosudnih odeljenja, policije i škola. U okviru ovog poglavlja, autor je dao kratak pregled svih programa prema tipu kojem pripadaju, uz navođenje njihovih osnovnih karakteristika, realizatora i načina primene u odnosu na klasičan postupak kažnjavanja. Takođe, u ovom delu opisane su ključne karakteristike različitih faza postupka: proces upućivanja, sastanci, monitoring, uz navođenje identifikovanih mehanizama odgovornosti (skrining, prisustvo posmatrača, interna i eksterna kontrola, periodični sastanci posle postizanja dogovora, konsultacije sa advokatom, mogućnost žalbe i sl.).

Naredna, četvrta celina, *Deliberative Accountability in Restorative Meetings* posvećena je razmatranju pitanja vezanih za odgovornost između učesnika tokom restorativnih sastanaka. Isto kao i žrtve, počinioci i drugi učesnici svaki svoj predlog u procesu donošenja odluka treba da obrade i potkrepe argumentima. Na taj način ostali učesnici procenjuju adekvatnost predloženih rešenja što direktno osnažuje mehanizam ove vrste odgovornosti. Međutim, kako Roche ističe, pored neformalnih modaliteta odgovornosti, neophodno je uvođenje i formalnih, s obzirom na probleme koji se mogu javiti tokom postupka i narušiti odgovornost među učesnicima. Neki od problema koje autor navodi su dominacija, prinuda na uče-

¹ Na kraju knjige u Prilogu A dati su pojedinačni pregledi svih programa obuhvaćenih ovim istraživanjem. Sem toga, u Prilogu B navedeno je koje procese je autor posmatrao i koliko puta, dok Prilog C sadrži spisak intervjuisanih praktičara uz navođenje programa u okviru kojih su angažovani.

stvovanje, prinuda na prihvatanje rešenja, kako bi se izbegli manje poželjni oblici rešavanja konflikta i slično, a koji svi zajedno vode ka slabljenju ove vrste odgovornosti. Polazeći od analize konkretnih restorativnih programa, autor u nastavku poglavlja daje ključne preporuke za osnaživanje odgovornosti među učesnicima i minimiziranje dominacije: dobrovoljno učestovanje, informisanje učesnika o alternativnim formama, nekažnjavanje ukoliko se ne postigne sporazum, prisustvo advokata ili osoba od poverenja sastancima, kao i predstavnika zajednice, dobro strukturisani sastanci sa predviđenim pauzama. Autor je izneo prednosti i nedostatke svih navedenih preporuka i njihovih opozita, da bi poglavlje završio diskusijom o značaju komunikacije i ulozi posrednika u uspostavljanju odgovornosti svih učesnika jednih prema drugima.

U petom poglavlju *Multiple Uses of Deliberative Accountability* autor kroz praktične primere ukazuje na višestruki značaj i mogućnosti primene odgovornosti. Zapravo, odgovornost koja upravlja nečijim postupcima i odlukama u restorativnoj pravdi, osim na žrtve i prestupnike, može se primeniti i na druge učesnike, ali i na one koji su na bilo koji način, i u bilo kojoj fazi, imali kontakt sa žrtvom, odnosno prestupnikom. Sem toga, odgovornost je neophodno razvijati ne samo tokom postupka, već i pre i posle njega, tj. posle okončanja postupka i tokom realizacije sporazuma. U ovom delu Declan Roche posebnu pažnju posvećuje odgovornosti policije, nastojeći da ispita da li restorativni sastanci mogu biti adekvatan forum u kojem će policijski i drugi državni službenici biti neformalno odgovorni za svoje postupke, pre svega prema žrtvama i počiniocima. Međutim, sastanci mogu biti forum gde ovi službenici takođe mogu biti saslušani, gde mogu izneti probleme sa kojima se susreću, posebno one koji se tiču organizacije njihovog posla i teškoća koje se vezuju za njihovu dužnost. U nastavku, autor analizira prednosti i ograničenja ovakve primene odgovornosti, razmatra implikacije održavanja sastanaka u policijskim stanicama i mogućnosti vođenja postupka od strane policajaca. Na kraju poglavlja, autor se bavi pitanjima unapređenja i revidiranja sporazuma, ali i specifičnostima individualnog i grupnog monitoringa njegove realizacije.

U sledećoj celini, *Supporting Deliberative Accountability: Neglected Accountability Mechanism*, nadovezujući se na prethodnu, autor detaljnije razmatra neke dodatne mehanizme odgovornosti, koji su obično zapostavljeni u diskusiji o odgovornosti u restorativnim programima, ali i u diskusiji o odgovornosti uopšte. Baveći se odgovornošću za događaje koji prethode sastancima, Roche preispituje ulogu praktičara restorativne pravde u selekciji predmeta koji se

upućuju na restorativne programe, internu i eksternu kontrolu nad pomenu-tim procesom selekcije, ulogu policije, tužilaca, sudske i probacionih službi, ali i ulogu žrtve u postupku odlučivanja da li prestupnik treba da bude upućen na restorativni program. Dalje, autor se bavi značajem organizacije sastanaka, ističući neophodnost dobre pripreme od strane posrednika, kao i karakteristi-kama interne, tekuće kontrole postupka koji sprovodi programsko osoblje, pre svega menadžeri. Naposletku, u ovom delu autor podrobnije sagledava odgovornost koja se odnosi na realizaciju sporazuma, ali i na program u celini. U tom smislu, u analiziranim programima autor je identifikovao da tela koja finansiraju programe, savetodavni odbori, istraživači, koposredovanje i drugi načini kojima se osigurava kvalitet rada posrednika, imaju značajnu ulogu u evaluaciji restorativnih programa.

Nakon preispitivanja nestandardnih oblika odgovornosti, u sedmom poglavlju nazvanim *Supporting Deliberative Accountability: The Role of Traditional Accountability* autor se bavi standardnijim formama odgovornosti. Kroz komparaciju restorativnih i represivnih, tradicionalnih postupaka, Roche pre-ispijuje ulogu posmatrača, otvorenost postupaka za posmatrače (publiku), uslove pod kojima se omogućava prisustvo javnosti, strategije za minimizira-nje eventualnih posledica i rizika koje može imati otvorenost postupaka, kao i vezu privatnost-javnost postupka. Osim toga, u ovom poglavlju autor analizira i pravosudnu, eksternu kontrolu koja se zapravo odnosi na mogućnost da sudije intervenišu ukoliko smatraju da sporazum mnogo odstupa od kazne koja bi na suđu bila izrečena. Poglavlje se završava analizom drugih oblika eks-terne kontrole sporazuma, koji, osim sudske, mogu sprovoditi policajci, tužioci i advokatska udruženja.

U završnom i zaključnom osmom poglavlju koje nosi naziv *Semi-Formal Justice: Combining Informal and Formal Justice*, autor se još jednom osvrće na potrebu uspostavljanja forme neformalne odgovornosti koja se odvija između učesnika na restorativnim sastancima i ističe da između neformalne pravde i formalnog krivičnopravnog sistema, pravde u zajednici i državne pravde, može i treba da postoji obostrano koristan odnos. Rezimirajući različite uloge države u restorativnim programima, kao i formalne oblike odgovornosti, Roche završava poglavlje podvlačenjem vrednosti restorativne pravde, koja se ogleda u popravljanju odnosa između građana i države.

Knjiga *Odgovornost u restorativnoj pravdi*, s obzirom na drugačiji pristup u odnosu na onaj koji je karakterističan za literaturu koja izučava restora-tivnu pravdu, kao i vrlo konkretnе i dobro argumentovane preporuke kojima

se može unaprediti praksa, može se smatrati svojevrsnim priručnikom za sve one koji učestvuju u realizaciji restorativnih programa. Takođe, s obzirom da se autor bavio često zanemarenim pitanjem odgovornosti na vrlo inovativan način, knjigu bi trebalo da čitaju i oni koji žele da prodube svoje znanje kako iz oblasti restorativne pravde, tako i iz krivičnopravnog, tradicionalnog reagovanja na kriminalitet. Posebna vrednost knjige koju sam predstavila ogleda se u kritičkom pristupu, kako neformalnim tako i formalnim odgovorima na kriminalitet, te bih stoga knjigu preporučila i onima koji su, a i onima koji nisu, zagovornici restorativne pravde. Iako je neophodno osnovno predznanje iz ove oblasti kako bi se bolje razumeli različiti modaliteti odgovornosti sa kojima nas Declan Roche upoznaje, osim kreatorima politike i zakona, istraživačima, praktičarima, medijatorima, sudijama, tužiocima i nevladinim organizacijama, knjiga može koristiti svim građanima koji se mogu naći u situaciji da učestvuju u programima restorativnog karaktera.

JELENA DIMITRIJEVIĆ

Poziv na saradnju i pretplatu

TEMIDA je časopis o viktimizaciji (stradanju), ljudskim pravima i rodu. Časopis objavljuje naučne i stručne radove koji za svoj predmet imaju problem žrtava kriminaliteta, rata, kršenja ljudskih prava i drugih oblika stradanja (sa posebnim naglaskom na probleme žena, dece, manjinskih grupa, osoba sa invaliditetom i drugih kategorija koje su posebno izložene viktimizaciji), strah od kriminaliteta, kršenje ljudskih prava u zatvoru i u krivičnom postupku, prevenciju viktimizacije i slično. Svaki broj je tematski koncipiran, ali se objavljaju i tekstovi van određenih tema.

Teme za 2011. godinu su: broj 2 – **Društvo kao žrtva** (rok za predaju radova je 1. maj 2011.), broj 3 – **Deca: učinioци nasilja, žrtve, posmatrači** (rok za predaju radova je 1. septembar 2011.), broj 4 – **Zločini iz mržnje** (rok za predaju radova je 1. novembar 2011.). Članci van ovih tema mogu biti predati Redakciji bez obzira na navedene rokove.

Radovi (članci i prikazi) se dostavljaju u elektronskoj formi prema priloženim tehničkim uputstvima na e-mail: vds@unet.rs.

Svi članci se anonimno recenziraju od strane dva kompetentna stručnjaka/stručnjakinje, na osnovu čega Redakcija donosi odluku o štampanju. Rukopisi se ne vraćaju.

Tehnička uputstva autorkama i autorima članaka

1. Članak treba da bude obima do 16 strana kucanog teksta duplog proreda. Koristiti font Times New Roman i veličinu slova 12.
2. Prva stranica teksta treba da sadrži: **naslov rada, ime i prezime autora/autorke, apstrakt** (do 150 reči) i **4-5 ključnih reči**.
 - 2.1 Odmah iza prezimena autora (na prvoj stranici) otvoriti fusnotu u kojoj treba dati naziv institucije u kojoj autor radi, zvanje autora i e-mail.
Primer: Petar PETROVIĆ*
3. Naslove pojedinih odeljaka u tekstu dati u sledećem obliku:

Naslov odeljka (Times New Roman, 12, Bold)

Podnaslov 1 (Times New Roman, 12, Italic)

Podnaslov 2 (slovo abecede u poluzagradi, Times New Roman, 12, Regular)

Primer:

Službe koje pružaju pomoć žrtvama

Kategorije korisnika

a) Žene i deca

4. Koristiti harvardski sistem citiranja. Na kraju citata u tekstu otvoriti zagradu i u njoj upisati prezime autora, godinu objavljivanja i broj strane.

Primer: (Christie, 2005: 28).

* Dr Petar Petrović je docent na Fakultetu..... u Beogradu. E-mail: nikola@primer.

- 4.1. U fusnotama davati samo propratne komentare.
- 4.2. Strana imena pisati izvorno.
5. Ukoliko se u tekstu nalaze slike ili tabele, na odgovarajućem mestu u tekstu uputiti na njih, npr. (Tabela 2).
Naslove dati iznad slika i tabela.
Primer: **Tabela 1.** Struktura viktimizacije prema polu
6. Obavezno priložiti popis **literature** na kraju teksta. Navesti sve citirane bibliografske jedinice abecednim redom, prema prezimenu prvog autora. Bibliografska jedinica treba da sadrži:
za knjige: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača.
Primer: Milutinović, M. (1977) *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.
- za poglavlja u knjizi:** prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov poglavlja, u: prvo slovo imena (urednika), prezime (urednika), skraćena oznaka uredništva (u zagradi), naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača, broj prve i poslednje strane poglavlja.
Primer: Benton, T. (2006) Do we need rights? If so, what sort? In: L. Morris (ed.) *Rights: Sociological perspectives*. New York: Routledge, str. 21-36.
- za članke u časopisima:** prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naziv članka, naziv časopisa (kurzivom), broj i broj prve i poslednje strane članka.
Primer: Christie, N. (2005) Restorativna i retributivna pravda u kontekstu rata i ratnih zločina. *Temida*, 4, str. 27-32.
- za dokumenta preuzeta sa interneta:** upisati datum pristupa internet stranicama sa kojih su preuzeta.

7. Obavezno priložiti na kraju rukopisa: ime i prezime autora/ke, naslov rada, apstrakt i ključne reči na engleskom jeziku.

Molimo Vas da vodite računa i da pravilno koristite intelektualnu svojinu drugih autora/ki prilikom iznošenja navoda, rezultata istraživanja, ali i grafičkih prikaza iz njihovih tekstova. Časopis Temida podleže **kontroli na plagijarizam od strane Centra za evaluaciju u obrazovanju i nauci (CEON)** i nalazi se u **DOI (Digital Object Identifier) bazi i u Srpskom citatnom indeksu (SCIndeks)**.

Promena nekoliko reči iz rečenice originalnog autora/ke, kao i promena redosleda reči u njihovim rečenicama predstavlja plagijarizam ukoliko se taj autor/ka ne citiraju.

Kada se parafrazira neki deo teksta drugog autora/ke trebalo bi reprodukovati tačno značenje njihovih ideja, ali ih izraziti kroz sopstvene reči i drugačiju strukturu rečenica.

Primer: Nedovoljno dobri mehanizmi prepoznavanja su najverovatniji razlog malog broja zabeleženih žrtava starosti ispod 18 godina (Nikolić-Ristanović, 2009).

Isto pravilo važi i za slučaj da se pozivate na navode nekog istraživanja.

Primer: Istraživanje nasilja u porodici u Vojvodini pokazalo je da skoro svaka druga žena trpi psihičko nasilje (Nikolić-Ristanović, 2010).

Ukoliko je jedini način da izrazite navode drugog autora/ke doslovno citiranje njihovih reči, neophodno je da te rečenice stavite pod znake navoda, a da u zagradi pored imena autora/ke i godine u kojoj je rad objavljen, navedete i broj strane na kojoj se te rečenice nalaze u njihovom tekstu.

Primer: Autorka navodi da „manji broj maloletnih žrtava verovatno više govori o slabim mehanizmima prepoznavanja“ (Nikolić-Ristanović, 2009: 255).

Tehnička uputstva autorkama i autorima prikaza

Prikaz treba da bude obima do 6 strana kucanog teksta duplog proreda, font Times New Roman 12.

Naslov prikaza treba da sadrži sledeće podatke:

Prikaz knjige: naziv u originalu, prevod naziva na srpski jezik u zagradi (ukoliko je naziv na stranom jeziku), naziv izdavača, mesto izdanja, godina izdanja i broj strana.

Prikaz skupa: naziv u originalu, prevod naziva na srpski jezik u zagradi (ukoliko je naziv na stranom jeziku), mesto i datum održavanja skupa.

Radovi ne smeju biti već objavljeni, niti predati za objavljivanje na nekom drugom mestu.

Pretplata

Cena pojedinačnog primerka je 750 dinara. Pretplata za 2011. godinu iznosi za pojedince 3.000 dinara i 10.000 dinara za institucije. Cena pojedinačnog primerka za inostranstvo je EUR 30. Za inostranstvo pretplata iznosi EUR 60 za pojedince, odnosno EUR 120 za institucije. U vezi preplate molimo Vas da se obratite Redakciji.

Časopis je dostupan u elektronskoj formi na: www.vds.org.rs, www.nauka.gov.rs i www.doiserbia.nb.rs

Call for papers and subscription

Temida is the peer reviewed journal on victimization, human rights and gender, which is accredited as an academic journal by Serbian Ministry of Science. Papers are mainly published in Serbian. Papers written in other languages are either translated in Serbian or published in the language they are written in.

Topics for 2011 include: No 2 – **Society as a victim** (submission deadline: May 1, 2011), No 3 – **Children: perpetrators of violence, victims and observers** (submission deadline: September 1, 2011), No 4 – **Hate crimes** (submission deadline: November 1, 2011)

Contributions not specifically dedicated to these themes, as well as conference and book reviews, may be submitted irrespective of the indicated terms. Manuscripts should be submitted by e-mail: vds@eunet.rs.

All articles will be peer reviewed anonymously by two competent scholars. Afterwards, the Editorial Board will decide about its publishing. The manuscripts will not be returned.

Technical instructions for authors of articles

1. Contributions should not exceed 16 pages typed in double line spacing. The recommended font type is Times New Roman 12.
2. First page should contain: the title, the author's name, abstract (up to 150 words) and 4-5 key words.
- 2.1 After the author's surname put the footnote that should contain the name of the institution where the author works, academic title, and e-mail.
Example: Petar PETROVIĆ*
3. Subheadings should be written in the following way:

Paragraph heading (Times New Roman, 12, Bold)

Sub-Heading 1 (Times New Roman, 12, Italic)

Sub-Heading 2 (alphabet letter in the bracket, Times New Roman, 12, Regular)

Example: **Victim support services**

Categories of the users

a) Women and children

4. Please use the Harvard referencing system. At the end of citation you should open a bracket and give the author's surname, the year of publication and page number.

Example: (Christie, 2005: 28).

4.1. Footnotes should contain only brief accompanying comments.

4.2. Foreign names should be written originally.

* Dr Petar Petrović is docent at the Faculty... in Belgrade. E-mail: petar@example.

5. If the pictures and tables are included, please make a reference to them at the proper place, e.g. (Table 2)
Please give the titles above the pictures/tables.
Example: **Table 1.** Structure of victimization by gender
6. It is necessary to enclose the list of the **literature** at the end of the paper. List all the references in alphabetical order, according to the first author's surname. A list of references should contain:

For books: surname and initials of the author, year of publication (in the bracket), title of the book (italic), place of publication and publisher.

*E.g. Milutinović, M. (1977) *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.*

For book chapters: surname and initials of the author, year of publication (in the bracket), chapter title, In: initial, surname of the editor followed by ed. in the bracket, title of the book (italic), place of publication, name of publisher and the page numbers of the chapter.

E.g. Benton, T. (2006) Do we need rights? If so, what sort? In: L. Morris (ed.) Rights: Sociological perspectives. London and New York: Routledge, pp. 21-36.

For journal articles: surname and initials of the author, year of publication (in the bracket), title of the article, title of the Journal (italic) and page numbers of the article.

E.g. Christie, N. (2005) Restorativna i retributivna pravda u kontekstu rata i ratnih zločina. Temida, 4, pp. 27-32.

For documents accessed by internet: give the electronic address and the date you accessed the source.

Please be sure to properly use the intellectual property of other authors during the presentation of statements, research results, and graphics from their texts. The journal Temida is subject of plagiarism **control by the Centre for Evaluation in Education and Science (CEON)** and is located in the **DOI (Digital Object Identifier) database** and in the **Serbian Citation Index (SCIndeks)**.

Changing a few words from the sentence of the original author, as well as changing the order of words in their sentences is plagiarism if the author is not cited.

When you paraphrase a text of another author you should reproduce the exact meaning of their ideas, but express them through your own words and with a different sentence structure:

E.g. Lack of good mechanisms of recognition is the most probable cause for the small number of identified victims under the age of 18 years (Nikolic-Ristanović, 2009).

The same rule applies in the case when you wish to refer to the assertion from another research:

E.g. The survey of domestic violence in Vojvodina has shown that almost every second woman suffered psychological abuse (Nikolic-Ristanović, 2010).

If the only way to express the assertions of another author is to quote their words, you must put these sentences in quotation marks, and indicate the page number on which these sentences are located in their text in the bracket next to the names of the authors and the year in which their paper was published:

E.g. The author states that „a smaller number of minor victims probably speaks more of a poor mechanism of identification” (Nikolić-Ristanović, 2009: 284).

Technical instructions for authors of reviews

The review should not exceed 6 pages typed in double line spacing. Recommended font is 12 point Times New Roman.

Title of the review should include:

Book review: title of the book in original, translation of the book title in Serbian in the bracket (if the title is in foreign language), name of the publisher, place of publication, year of publication and number of pages.

Meeting review: title of the meeting in original, translation of the meeting title in Serbian in the bracket (if the title is in foreign language), place and date of maintaining.

Papers should not be already published neither submitted for publishing at some other place.

Subscription

Price for single copy is 750 Dinars. Annual subscription in the year of 2011. is 3000 Dinars for individuals and 10 000 Dinars for institutions. Price for single copy for abroad is 30 EUR. Annual subscription rates for abroad is 60 EUR for individuals and 120 EUR for institutions. Regarding the subscription please contact the Editorial office.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.98

TEMIDA : часопис о виктимизацији, људским правима и
роду / главна и одговорна urednica Vesna Nikolić-
Ristanović. – Srpsko izd. – God. 1, br. 1 (јануар 1998) –
Београд (Ђуре Јакшића 5) : Виктимолошко друштво Србије
: Европски покрет у Србији, 1998. – (Београд : Prometej).
– 24 cm

Тромесечно. – Огледни број изашао 1997. године

ISSN 1450-6637 = Temida (Srpsko izd.)
COBISS.SR-ID 140099335